

T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KUDÜS VE FİLİSTİN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**FİLİSTİN'DE SÖMÜRGEÇİLİĞİN ARKEOLOJİK
BOYUTU: FİLİSTİN ARAŞTIRMA FONU'NUN
KURULUŞU VE SİYONİZM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Oğuzhan ŞENER

Mardin-2024

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
KUDÜS VE FİLİSTİN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**FİLİSTİN'DE SÖMÜRGEÇİLİĞİN ARKEOLOJİK BOYUTU:
FİLİSTİN ARAŞTIRMA FONU'NUN KURULUŞU VE SİYONİZM
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Oğuzhan ŞENER

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Bilal TOPRAK

Mardin-2024

T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Kudüs ve Filistin Çalışmaları Anabilim Dalı 21904008 numaralı öğrencisi Oğuzhan ŞENER'in hazırladığı “**Filistin’de Sömürgeciliğin Arkeolojik Boyutu: Filistin Araştırma Fonu’nun Kuruluşu ve Siyonizm Üzerindeki Etkileri**” başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 05/01/2024 Cuma günü saat 10:00’da yapılmış, tezin onayına OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Danışman

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Bilal TOPRAK

Üye

İmza

Prof. Dr. Mehmet ALICI

Üye

İmza

Dr. Öğr. Üyesi Sabri MENGİRKAON

ONAY

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu’nun..... tarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../20.....

Doç. Dr. Ahmet KAYAOĞLU

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tez çalışmasının hazırlık, bilgi, belge, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarda bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun davrandığımı,
- Tez çalışmada kullanılan tüm eserlere eksiksiz atıf yaptığımı ve kullanılan tüm eserlere kaynaklar/kaynakçada yer verdiğimi,
- Tez çalışmasının özgün olduğunu,
- Tez çalışmasının Mardin Artuklu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı” ile tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan eder, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabullendiğimi bildiririm.

İmza

Oğuzhan Şener

Tarih

ÖZET

KUDÜS VE FİLİSTİN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

FİLİSTİN’DE SÖMÜRGEÇİLİĞİN ARKEOLOJİK BOYUTU: FİLİSTİN ARAŞTIRMA FONU’NUN KURULUŞU VE SİYONİZM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Oğuzhan ŞENER

Arkeoloji, toprakta saklı olan geçmişi gün yüzüne çıkarıp bulgular üzerinden geçmişi yorumlama bilimi olarak tanımlanmaktadır. Bunlar çoğu zaman bulguyu elde eden kişinin, bağlı olduğu kuruluşun ve bilhassa mensubiyeti bulunan devletin inisiyatifindedir. İnisiyatif sahiplerinin gözünde; ideoloji, dini inançlar ve dönemin koşulları gibi önemli unsurlar etkilidir. Geleceğin inşasında geçmişin saklı bilgisinin gayelere uygun haliyle dönüştürülmesi gerektiğini düşünen devletler için arkeoloji, etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Tarihte bunun kayda değer bir örneği 1865 yılında kurulan ve kısa adı PEF olan Filistin Araştırma Fonu (Palestine Exploration Fund)'nda görülmektedir. İngiltere merkezli bir kuruluş olan Filistin Araştırma Fonu, arkeoloji bilimini kullanarak Filistin'de sömürgeleştirmeye giden yolda büyük adımlar attı. Edindiği bilgilerle savaşlarda İngiliz ordusunun stratejilerine önemli katkılar sağladı. Bunun yanında, yaptığı çalışmalarda emperyalist içgüdü ile hareket ederek Filistin'de geçmişten gelen aidiyet iddiasını kanıtlamayı ve bölgede meşruiyetini sağlamayı amaçladı. Bu çalışmada öncelikle Filistin Araştırma Fonu'nun kuruluşundaki ideolojik altyapı incelenecektir. Daha sonra fon sağlanan önemli kişiler ve arkeolojik kazılar aktararak, elde edilen bulguların kullanılma biçimleri tartışılacaktır. Filistin Araştırma Fonu'nun, kuruluşundan I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçteki faaliyetleri ele alınacaktır. Modern dönemde Filistin bölgesinin şekillenmesinde önemli bir yer tutması nedeniyle I. Dünya Savaşı'na kadar olan süreç çalışmanın sınırı olacaktır. Çalışmada amaç, Filistin Araştırma Fonu gibi önemli bir kuruluşun, bölge şekillenirken gerçekleştirdiği faaliyetlerle bu süreçteki rolünü ortaya koymak ve arkeoloji biliminin politik biçimde kullanımına bir örnek sunmaktır. Buna ek olarak kuruluşun Siyonizm üzerindeki etkisi aktararak İsrail Devleti'nin; sömürgeciliğin mirasçısı olarak Filistin'de kurulduğu ve varlığını sürdürdüğü ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Filistin Araştırma Fonu (PEF), İngiltere, Filistin, Emperyalizm, Siyonizm, Arkeoloji.

ABSTRACT

ARCHAEOLOGICAL DIMENSION OF IMPERIALISM IN PALESTINE: THE ESTABLISHMENT OF THE PALESTINE EXPLORATION FUND AND ITS IMPACT ON ZIONISM

Oğuzhan ŞENER

Archaeology is defined as the science of uncovering the past hidden in the soil and interpreting the past through the findings. These are often at the initiative of the person who obtained the findings, the organisation to which he/she is affiliated and especially the state to which he/she belongs. In the eyes of the initiative holders; important factors such as ideology, religious beliefs and the conditions of the period are effective. Archaeology is used as an effective tool for states that believe that the hidden knowledge of the past should be transformed into a form suitable for their purposes in the construction of the future. A notable example of this in history can be seen in the Palestine Exploration Fund (PEF), founded in 1865. The Palestine Exploration Fund, a British-based organisation, took great steps towards colonisation in Palestine by using the science of archaeology. It made important contributions to the strategies of the British army during the wars with the information it obtained. In addition, by acting with an imperialist instinct in its studies, it aimed to prove its claim of belonging to Palestine from the past and to ensure its legitimacy in the region. In this study, firstly, the ideological background of the establishment of the Palestine Research Fund will be examined. Then, important individuals and archaeological excavations funded by the fund will be presented and the ways in which the findings are used will be discussed. The activities of the Palestine Research Fund from its establishment until World War I will be discussed. The period until the World War I will be the limit of the study since it has an important place in the shaping of the Palestinian region in the modern period. The aim of the study is to reveal the role of an important organisation such as the Palestine Research Fund in the shaping of the region through its activities and to provide an example of the political use of archaeological science. In addition to this, the impact of the organisation on Zionism will be conveyed and it will be tried to reveal that the State of Israel; as the inheritor of colonialism; was established and maintained its existence in Palestine.

Keywords: Palestine Exploration Fund (PEF), Britain, Palestine, Imperialism, Zionism, Archaeology.

TEŞEKKÜR

Öncelikle bu çalışmanın başlangıcından sonuna kadar bilgi ve birikimiyle ufkumu genişleten ve desteğini bir an olsun üzerimden eksik etmeyen, danışmanlığın ötesinde ilgi, sabır ve samimiyetle yol gösteren kıymetli danışman hocam Dr. Bilal Toprak'a, sabır ve sebatla, tüm yoğunluğuma ve ihmallerime rağmen hep yanımda duran, varlığıyla bana güç veren kıymetli eşim, yol arkadaşım Seher Şener'e, doğduğum günden bugüne kadar ellerini üzerimden çekmeyen ve akademik yolculuğumda her daim destekleyen kıymetli annem ve babam Meral-Haluk Şener'e, ayrıca tez yazım sürecimde manevi desteklerini esirgemeyen kardeşlerim Gülhanım Gülşah Uçar-İnsu Şener'e, aynı anabilim dalında eğitim almaktan keyif aldığım, her konuda fikir alışverişinde bulunduğum, bilgi-birikimlerine her daim güvendiğim başta kıymetli dostlarım Levent Akpınar ve Arş. Gör. Ferhat Gökdağ olmak üzere tüm sınıf arkadaşlarıma, çalışmaya büyük katkısı olan Kübra Çamurdaş'a, son olarak üzerimde emeği bulunan ve akademik olarak fazlasıyla faydalandığım feyiz aldığım Kudüs ve Filistin Çalışmaları Anabilim Dalı'nın tüm akademisyenlerine, en kalbi duygularıyla teşekkürü bir borç biliyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR DİZİNİ	vi
GİRİŞ	1
1. ARKEOLOJİ-SÖMÜRGEÇİLİK İLİŞKİSİ VE BATILI DEVLETLERİN KUTSAL TOPRAKLARA OLAN İLGİSİ	5
1.1. Arkeolojinin Politik Bir Araç Olarak Kullanılması ve Sömürgecilikle İlişkisi	5
1.2. Arkeolojinin Toplum İnşası Sürecine Etkisi.....	16
1.3. Batılı Devletlerin Kutsal Topraklara Olan İlgisi	22
2. İNGİLTERE’NİN FİLİSTİN’E GELİŞİ VE FİLİSTİN ARAŞTIRMA FONU’NUN ARKA PLANI.....	28
2.1. İngilizlerin Filistin ve Çevresine Artan İlgisinin Nedenleri (Dini, Siyasi, Ekonomik ve Kültürel).....	28
2.2. İngilizlerin Bölgede Sömürgeci Hedefleri ve İngiliz-Yahudi İş Birliği Girişimleri	34
2.3. Filistin Araştırma Fonu’nun Öncülleri ve Kuruluşun İdeolojik Altyapısı	39
3. FİLİSTİN ARAŞTIRMA FONU’NUN KURULUŞU, ÇALIŞMALARI VE SİYONİZM’E ETKİSİ.....	47
3.1. Filistin Araştırma Fonu’nun Kuruluşu, Gelişimi ve Faaliyetleri.....	47
3.2. Sömürgeciliğin Filistin’deki Modern Yüzü: Siyonizm.....	70
3.3. Filistin Araştırma Fonu ve Siyonizm Üzerine Etkileri.....	76
SONUÇ	83
KAYNAKÇA.....	86
EKLER	91
ÖZGEÇMİŞ	102

KISALTMALAR DİZİNİ

PEF: Filistin Araştırma Fonu (Palestine Exploration Fund)

LJS: Londra Yahudi Cemiyeti (London Jews Society)

APES: Amerikan Filistin Araştırma Topluluğu (American Palestine Exploration Society)

CMS: Kilise Misyoner Topluluğu (Church Missionary Society)

IES: İsrail Keşif Topluluğu (Israel Exploration Society)

Sy.: Sayı

S.: Sayfa/sayfalar

SBD: Sosyal Bilimler Dergisi

SBE: Sosyal Bilimler Enstitüsü

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

T.y.: Basım tarihi yok

Vd.: ve diğerleri/ve devamı

Vs.: vesaire

Vol.: Volume

Yy.: Yüzyıl

U.K.: United Kingdom (Birleşik Krallık)

U.S.A.: United States of America (Amerika Birleşik Devletleri)

GİRİŞ

Filistin bölgesi, asırlar boyunca çeşitli kavimlerin göç yoluyla buraya gelip yerleştiği önemli bir yerdir. Tarih öncesi devirlerden itibaren göç almasının sebepleri; Akdeniz’e kıyısı olması ayrıca Arap coğrafyası içinde sahip bulunduğu zengin ve stratejik tabiatı ile açıklanabilir. Bu bölge tarihin her devrinde Filistin olarak adlandırılmasa da bu çalışma için Filistin’den kasıt, I. Dünya Savaşı’ndan sonra belirlenen siyasi sınırlar olacaktır. Bu sınırlar içerisindeki tabiat şartları çeşitlilik gösterir; Akdeniz kıyı şeridi yeterince yağış alan yarı tropikal bir iklime sahipken orta kısım çok yağış alan, Necef çölüne doğru yağışların sifıra indiği karasal iklim hakimdir.¹ Bölgenin her kısmında çeşitli iklim şartlarının yaşanması, tarih boyunca tarım ürünlerinin çok çeşitli olduğu arazilere sahip olmasına neden olmuştur. Filistin’de tarımsal verimliliğin çeşitliliği, denize yakınlığı sebebiyle ticaret için elverişli olması ve Asya, Avrupa ve Afrika kıtasının ortası sayılabilecek jeostratejik konumu, bereketli topraklar şeklinde adlandırılmasının nedenleri olarak zikredilebilir. Diğer taraftan bu bölgede birçok peygamberin yaşaması, Kitab-ı Mukaddes’te buradan “süt ve bal akan diyar”² olarak bahsedilmesi, Kur’an-ı Kerim’de “çevresinin mübarek kılındığı”³ Mescid-i Aksa’yı barındırması gibi nedenler buranın hem dini açıdan önemini hem de kutsal bir berekete sahip olduğunu ifade eder. Nihayetinde Filistin, bereketli toprakları ve kutsal alanları barındırması sebebiyle tarih boyunca büyük mücadele alanlarından biri olmuştur. Birçok devletin, farklı amaçlarla hâkimiyet kurmaya çalıştığı bu bölge tarih boyunca el değiştirmiştir.

Filistin bölgesi yukarıda ifade edildiği gibi dini anlamda çok önemli bir kutsiyeti de haizdir. İslam, Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin üçünde de kutsiyeti tartışılmaz düzeyde olan Kudüs şehri; bu inanca müntesip toplumlar ve onları yönetenler için ele geçirilmesi arzulanan yerlerin başında gelmektedir. Yahudiler, Tanrı tarafından seçilmiş olduklarına inanmakta ve kendilerine vaat edilen toprakların ebedi başkenti olarak Kudüs’ü görmektedirler. Hristiyanlar için Kudüs, Hz. İsa’nın çarmıha gerildiği ve tekrar yeryüzüne geleceği mekân olduğundan çok kıymetli bir şehirdir. İslam için Kudüs ise; iman edilen peygamberlerin birçoğunun burada yaşaması, ilk kible olması, âyet ve hadislerde belirtildiği üzere çevresi mübarek kılınan belde olması bakımından üç kutsal

¹ M. Lutfullah Karaman, “Filistin”, 1996; 13: 89-103, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

² Çıkış.3:8.

³ İsrâ Suresi 17/1

mekândan biri olarak kabul edilir. Tüm bunlara bakıldığında hem jeopolitik açıdan önemli hem de kutsiyeti üst düzeyde olan bu mekân için tarih boyunca mücadelelerin yaşanması şaşırtıcı olmayacaktır. Tarihte farklı kavimlerin hâkimiyeti altında bulunan Filistin bölgesi, Hz. Musa ile birlikte Yahudilik için önem kazanan bir yer olmuştur. Ayrıca bir dönem Yahudiler burayı kontrol altında tutmuştur. Daha sonra Roma İmparatorluğu'nun bölgeye gelişi ve Yahudileri sürgün etmesiyle asırlar boyu Hristiyanlar bölgeye hükmetmiştir. Hz. Muhammed'in vefatından hemen sonra, 638 yılında Hz. Ömer tarafından fethedilen Kudüs ve çevresi, Haçlı Seferleri döneminde kısa süreliğine Hristiyanların hâkimiyetine geçse de akabinde I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Müslümanların yönetime hâkim olduğu bir dönem geçirmiştir. Savaştan sonra günümüze kadar geçen süreçte, İsrail Devleti'nin kuruluşu ve Batılı devletlerin bölgedeki emperyalist emelleri yıllardır bu toprakların istikrarsızlık ve çatışma ile anılmasına neden olmuştur.

Asırlar boyunca el değiştiren Filistin topraklarında kalıcı olmak önemli bir mesele haline gelmiştir. Bu kalıcılık ve toprak üzerinde kendini meşru kılma çabaları, devlet politikalarında önemli bir yer tutmuş ve bunun için çeşitli araçlar kullanılmıştır. Büyük çabalarla hâkim olunan yerlerde, meşruiyetini sağlamak adına farklı yollar izleyen devletlerin, toprağa olan aidiyetlerini ispatlama yöntemlerinde arkeoloji önemli araçlardan biridir. Diğer taraftan, arkeolojik buluntular modern etnik grup ve ulusların savaş alanı haline gelmiş; fonlama ve akademik ilgi bağlantılarının, politik açıdan kullanışlı bazı arkeolojik alanları ve belirli bulgu sınıflarını ön plana çıkarabildiği 19. ve 20. yüzyıllarda çeşitli örneklerle görülmüştür.⁴ Bu örneklerin en göze çarpanlarından biri, 19. yüzyılda Filistin Araştırma Fonu'dur.⁵ Filistin Araştırma Fonu (PEF) 1865 yılında, Filistin bölgesindeki doğal tarihi ortaya çıkarmak ve arkeoloji, coğrafya, jeoloji alanlarında araştırmalar yapmak üzere İngiltere'de kuruldu.⁶ Daha önce burada çeşitli fonlarla faaliyet gösteren İngiltere'nin araştırmalar için altyapısı mevcuttu. Su Geliştirme Fonu vasıtasıyla 1865 yılından önceki süreçte de çalışmalar yürüten tecrübeli kraliyet

⁴ Neil Asher Silberman, "Vaat Edilmiş Topraklar ve Seçilmiş Halklar: Arkeolojik Anlatının Politikası ve Poetikası", *Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması*, ed. Ayşe Boren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 23.

⁵ Kısa adı PEF olan "Palestine Exploration Fund" yani Filistin Araştırma Fonu 1865 yılında Londra merkezli olarak kurulmuştur. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında kısaca PEF olarak belirtilecektir.

⁶ Nadia Abu El-Haj, *Facts on the Ground-Archaeological Practice and Territorial Self-Fashioning in Israeli Society* (U.S.A.: The University of Chicago Press, 2001), 22.

mühendisleri, kuruluşundan sonra Filistin Araştırma Fonu için bölgede çalışmaya devam etti.⁷ Böylece İngiltere, hedefleri doğrultusunda Filistin ve çevresinde çeşitli yollarla varlık göstermeye çalıştı ve meşru görünen kurumlar üzerinden sömürgeci politikalarını sürdürme amacı güttü.

İngiltere, zayıflayan Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde tasarrufta bulunabilmeyi amaçlamaktaydı. İngilizler Süveyş Kanalı gibi kritik öneme sahip ticaret yolunu kontrol altına almak isterken, Kitab-ı Mukaddes'te bölgedeki adı geçen yerlerde geçmişten gelen varlığını kanıtlayarak meşruiyet kazanmayı hedeflemekteydi. İngilizlerin bunun gibi emperyal gayelerle yürüttüğü politikalar, I. Dünya Savaşı'na kadar Filistin-Suriye bölgesi üzerinde bilimsel çalışmalar şeklinde ortaya çıktı. Salt bilimsel reflekslerle yapılmayan araştırmalar, bölgenin haritalandırılması ve keşfine yönelik faaliyetler vasıtasıyla buraları tanıma ve sömürgeci hedefler için veri toplama biçiminde gerçekleştirildi. Daha sonra geçmişle bağ kurmak adına toprağın altındaki çalışmalara ağırlık verildi ve elde edilen arkeolojik bulgular Kitab-ı Mukaddes ile ilişkilendirildi. İlk olarak İngiliz kraliyet mühendisleri bölgenin topoğrafyasını inceledi. Daha sonra haritalandırma ve isimlendirme çalışmalarına ağırlık verildi ve bölgenin tanımlanması sağlandı. I. Dünya Savaşı'nda ise T.E. Lawrance (Arabistanlı Lawrence, 1888-1935) gibi bilim adamı kimliğiyle maskelenen casusları bünyesine katan Filistin Araştırma Fonu, bölgenin İngiliz çıkarları lehine dönüşümü için etkili bir araç olarak kullanıldı. Örneğin; Lawrance'ın bölgeyi tanıma adına yürüttüğü faaliyetler, arkeolojik kazı bahanesiyle bölgedeki aşiretleri etkileme, stratejik yolları tespit etme şeklinde oldu. Böylece emperyal amaçlar, arkeoloji ile maskelenmeye çalışıldı.

Bu çalışmada, Filistin Araştırma Fonu gibi önemli bir oluşumun; kuruluşunun ardındaki ideolojik arka planına, yaptığı önemli araştırmalara, sömürgeci hedeflere ulaşmaya çalışılırken bu araştırmaların nasıl kullanıldığına ve nihayetinde İsrail Devleti'nin kuruluşuna giden süreçte Siyonizm'e olan etkisine dair incelemeler yapılacaktır. Filistin Araştırma Fonu örneği üzerinden; arkeolojinin politik bir araç olarak nasıl kullanıldığı, İngilizlerin bölgeye ilgisinin gelişimi ve İngiliz-Yahudi iş birliğinin boyutları aktarılmaya çalışılacaktır. Türkçe literatürde Filistin Araştırma Fonu ile ilgili

⁷ J.James Moscrop, *The Palestine Exploration Fund: 1865-1914* (U.K.: University of Leicester, Doktora Tezi, 1996), 31.

müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu kuruluştan, arkeolojiyi veya Filistin tarihini konu alan eserlerde satır aralarında kısaca bahsedilmektedir. Bu anlamda elinizdeki çalışma, literatürdeki konu ile ilgili boşluğu bir nebze olsun doldurma gayretindedir. Diğer taraftan PEF ile ilgili İngilizce literatürde çeşitli eserler bulunmaktadır. Bunlardan en kapsamlı olanı J.J. Moscrop'un yazdığı "The Palestine Exploration Fund: 1865-1914" adlı doktora tezidir. PEF'in kitap olarak yayımladığı ve kendi araştırmalarını konu aldığı çeşitli kaynaklar da mevcuttur. Fakat, İngilizce literatürdeki kaynaklar, Batı'nın fikri altyapısıyla konuyu ele aldığı için kuruluşun İngiliz-Yahudi iş birliği veya İngiliz sömürgeciliği gibi önemli bağlantılarını çoğunlukla görmezden gelmiştir. Bunları göz ardı etmeden ortaya koyanlar da bunu Siyonizm veya İsrail Devleti ile ilişkilendirmekten kaçınmıştır. Bu bağlamda çalışmanın; PEF'in, İsrail Devleti'nin kuruluşu ve Siyonizm ile ilişkilerinin ortaya konulması hususunda literatürdeki ayrı bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Ayrıca bölgenin günümüzdeki konjonktürüne bakıldığında devam eden problemlerin kökenini anlamak ve hangi araçlarla bölge üzerinde politikalar uygulandığını bilmek elzemdir. Filistin Araştırma Fonu'nun tarihsel sürecine ışık tutacak çalışmanın, konu ile ilgilenen araştırmacılara fayda sağlaması hedeflenmektedir.

1. ARKEOLOJİ-SÖMÜRGEÇİLİK İLİŞKİSİ VE BATILI DEVLETLERİN KUTSAL TOPRAKLARA OLAN İLGİSİ

1.1. Arkeolojinin Politik Bir Araç Olarak Kullanılması ve Sömürgecilikle İlişkisi

Arkeoloji en genel tanımıyla; “geçmiş dönemlerde yaşamış insan topluluklarının kültürel toplumsal düzenlerini, günümüze kadar gelebilen maddi kalıntılara dayanarak araştıran, belgeleyen ve gelişim sürecini inceleyerek yorumlamaya çalışan bilim dalıdır.”⁸ Bu tanımıyla arkeolojinin, toplumların önemli gördükleri tarihsel olay, kişi ve yerlere olan ilgisinin sonucunda ortaya çıktığı söylenebilir. Geçmişe olan ilgi her ne kadar antik çağlardan beri var olsa da arkeoloji adını alıp “modern” bir bilim olarak ortaya çıkması, 18. yüzyılın ortalarına tekabül etmektedir.⁹ Sosyal, beşerî ve fenni bilimlerin Avrupa’da, Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle, daha çok kanıta ve verilere dayalı olarak gelişmesi, maddi kalıntılar üzerinden yorumlar getirilen arkeoloji biliminin önem kazanmasına neden olmuştur. Özellikle Avrupa’da gelişen ve yaygınlaşan Aydınlanma düşüncesine göre; insanları “kötü”, “köleleştirici” hale getirdiğine inanılan mit, önyargı ve hurafenin (dolayısıyla da bunları üreten ve kurumsallaştırdığı varsayılan kurulu dinin) temsil ettiği eski düzenden kurtararak, yine esasta “iyi” ve “özgürleştirici” olduğu çekincesiz kabul edilen “aklın düzeni” ne sokmak hedeflenmiştir.¹⁰ Zihni altyapısı bu şekilde oluşturulan düşünce sisteminin, geçmişi inşasında veya geçmiş üzerinden kendi toplumunu inşa etmesinde arkeolojik verileri kullanması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Arkeolojinin, toprağın altındaki kalıntılar üzerinden geçmişi yorumlamak olduğu ifade edilmişti. Her ne kadar veriye dayalı bir bilim olarak görülse de bahse konu yorumlamaların, arkeolojik bulguları elde eden kişinin veya bağlı olduğu kuruluşun inisiyatifinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu yorum ise, bulguyu ortaya çıkartan arkeoloğun bireysel ve toplumsal hafızasına ek olarak iktidar söylemlerini meşrulaştırma gayesiyle yapılır.¹¹ Bu açıdan bakıldığında arkeolojinin, belirli amaçlara hizmet eden bir araç haline dönüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Bahse konu amaçların ne

⁸ Mehmet Özdoğan, *50 Soruda Arkeoloji* (İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2011), 19.

⁹ Zeynep Çelik vd. (ed.), *Geçmişe Hücum- Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914* (İstanbul: SALT Yayınları, 2011), 16.

¹⁰ Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 13.

¹¹ Fahri Dikkaya, “Arkeoloji: Toprağın Altındaki İktidarı Bulmak”, *Bilim ve İktidar* (Ankara: Dipnot Yayınları, 2008), 79.

olduğunu ve kimin amacı olduğunu anlamak, arkeolojinin neden araç olarak kullanıldığının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Avrupa'nın “modern” olarak adlandırdığı dönemlere kadar dönüşümü; emperyalizm, aydınlanma, kolonyalizm gibi kavramlarla açıklanmıştır. Belirtilen kavramları açıklamak ve ayrıntılı şekilde ele almak bu çalışmanın sınırlılıklarını aşmaktadır. Fakat belirtmek gerekir ki, Avrupa'nın bu dönüşümünün çıkış noktası kabaca ifade edilecek olursa, içine girdiği ekonomik çıkmazlardan kurtuluş için farklı yollar araması ve Avrupa'da etkin bir konumda bulunan kilisenin saf dışı bırakılmak istenmesi olmuştur. Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu ticaret yolları ve ham madde arayışları kolonyalizm ve emperyalizme neden olmuş, kilisenin gücünü kırmak için ise Aydınlanma düşüncesi geliştirilmiştir. Batı'nın “Karanlık Çağ” olarak adlandırdığı Orta Çağ'dan, “Aydınlanma Çağı” olarak anılan modern döneme evrimindeki “başarısı”, kuşkusuz geliştirilen bu kavramların, bazı araçlarla etkin şekilde kullanmasıyla ilgilidir. Batılı devletlerin kendi coğrafyalarında olmayan, ihtiyaç duydukları zenginlikleri farklı coğrafyalardan temin edebilmesi, kendisinin dışında hâkimi bulunan bu toprakların sahiplenmesini gerektirmiştir. Sahiplenmeyi meşru gösterecek birçok araç mevcuttur. Arkeoloji bu noktada Batılı devletler için önemli bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Arkeolojiyi 18. yüzyılda önemli hale getiren bir diğer husus ise Avrupa'nın çeşitli yerlerinde açılan müzeler olmuştur. Bunun sebebi ülkelerin, dünya kültürünü sahiplenmeyi, bir ülkenin saygınlığını uluslararası arenada arttıran bir unsur olarak kabul etmesidir.¹² Bahse konu saygınlığı kazanmak adına, hala varlıklarını sürdüren British (1753) ve Louvre (1793) gibi müzelerin kuruluşları bu döneme rastlamaktadır. Sonuç itibarıyla hem somut hem de mecazi anlamda antik geçmiş üzerinde hak sahibi olma arzusu, eski eserlerin toplanmasına yönelik toplu bir hücumla sonuçlanmıştır.¹³

Batılı Devletlerin yukarıda belirtilen “modern” döneme evrilirken geliştirdikleri pozitivist düşünce¹⁴ sistemi, arkeolojik verilerin etkin bir şekilde kullanımına olanak sağlamıştır. Burada belirtmek gerekir ki yalnızca arkeoloji bir araç olarak kullanılmamıştır. Amaçlanan hedefe giden yolda ihtiyaca göre siyasi, ticari, askeri ve

¹² Bilal Toprak, *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe* (İstanbul: MiletNihal Yayınları, 2020), 37.

¹³ Çelik vd., *Geçmiş Hücum- Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914*, 16.

¹⁴ Pozitivist Düşünce: Olayların veya gerçekliğin deney ve gözlemler ile irdelenmesi. Bu olayların, mantık süzgecinden geçirilerek ve akla dayanması gerekliliği üzerine kurulu düşünce sistemi.

kültürel araçlar uygulamaya sokulmuştur. Bu noktada arkeoloji, hem tarihi kalıntıları kullanarak geçmişle bağlantının sağlanmasından hem de veriye dayalı bir bilim olmasından ötürü, meşruiyet sağlama aracı olarak fazlasıyla etkili olmuştur. Geçmiş üzerinden inşa edilecek meşruiyetin, tabii olarak görkemli dönemlere atfedilmesi gerekmiştir. Bu sebeple Batılı Devletlerin aidiyetini ispatlamaya çalıştığı dönem kuşkusuz büyük Roma İmparatorluğu'nun kalıntıları olmuştur. Batı'nın kendi uygarlığına köken ararken ve arkeolojiyi kullanırken kazı yaptığı yerler, ilerlemeci tarih anlayışlarıyla da ilişkilidir. Bu Batı merkezli anlayışa göre, medeniyet Mısır ve Mezopotamya'dan başlayıp, Yunanistan ile Roma'ya geçmiş oradan Avrupa'ya aktarılmıştır. Tüm bunlara göre Batı'nın arayışı veya daha doğru bir ifadeyle amacı, verili bilimi kullanarak dünyanın ortak geçmişine sahip olmaktır. Diğer taraftan, bu geçmişe sahip olmanın farklı bir yolu olarak din önemli bir etkiye sahiptir. Bu dönemde, daha önce bahsedilen pozitivist düşüncenin etkisiyle Kitab-ı Mukaddes metinlerinin gerçekliği de araştırılmak istenmiştir. Yahudi-Hristiyan geleneğinin tarihsel olarak konumlandığı yer olan Doğu Akdeniz ve Mısır, kazılarda önem kazanmıştır.¹⁵ Çalışmanın sonraki safhalarında ayrıntıları verilecek olan, Filistin Araştırma Fonu (PEF) da bu amaçla kurulan bir İngiliz girişimidir. Buradan da anlaşılacağı üzere arkeoloji, politik bir araç olarak kullanılırken din amaç gibi gösterilmiştir. Fakat burada, yalnızca dinsel metinleri doğrulama amacı güdüldüğünü söylemek yanlış bir yaklaşım olacaktır. Çünkü bilindiği üzere Avrupa'nın "modern" düşünce sistemi dinin geri plana itilip, aklın ve bilimin ön plana çıkarılması şeklinde değişim göstermiştir. Dinsel metinler bilimin ışığında doğrulanmaya çalışılırken aslında buradaki amacın, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu çevresinde jeopolitik çıkarların hayata geçirilmesi olduğu görülmektedir. Tüm bunlara bakıldığında arkeoloji modern bir bilim olarak dünya sahnesine çıktığında, politik amaçlara bir araç olurken bu amaçlara meşruiyet kazandırarak, Batılı devletlere çok geniş bir coğrafyada hareket alanı sağlamıştır.

Tarihin toprağın altından çıkan verilerle yorumlanması sadece geçmişi sahiplenmek için kullanılmamıştır. Bilimsel çalışmalar adı altında siyasi elitlere gerekli bilgilerin aktarılması da bu yolla gerçekleşmiştir. Böylece arkeolojinin politik bir araç olarak kullanılmasının bir boyutu daha ortaya çıkmıştır. 17. ve 18. yüzyıllara bakıldığında,

¹⁵ Toprak, *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe*, 71.

arkeolojik kazıları yapan kişilerin devlet kademesindeki görevleri dikkat çekicidir. Örneğin, Mezopotamya’da önemli kazılara imza atan Layard gizli servisin emrindeydi ve sonrasında parlamentoda çeşitli görevleri olmuş, daha sonra 1861’de dışişleri bakan yardımcılığına getirilmiş ve nihayetinde 1877’de Osmanlı Devleti’ne büyükelçi olarak atanmıştır. Bir diğer örnek olarak, Fransız konsolosu Emile Botta, Ninova’da ilk kazıları gerçekleştirmiş olması gösterilebilir.¹⁶ Birkaç örnekten de görüleceği üzere kazıların başlatıldığı dönemdeki çalışmalar, “arkeolog” mesleğine mensup kişiler tarafından yürütülmemiştir. Doğrusu, bu dönemde arkeolog diye bir meslek olduğu dâhi düşünülmemektedir. Kazılar genelde devletlerin konsolosları, devletin görevli mühendisleri veya gizli servislerle bağlantılı kişiler tarafından gerçekleştirilmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında meşhur casus T.E. Lawrence, kazı bahanesiyle bölgeye ulaşmış hatta yaptığı kazılarla ilgili kitap yayımlamıştır. Lawrence’ın, Filistin Araştırma Fonu bünyesinde bölgede çalışmalar yürüttüğü bilgisi de çalışmamız açısından akıllarda kalması gereken bir bilgidir. Başka bir örnek vermek gerekirse, 1843’te Bağdat konsolosu olan ve 1856’da Doğu Hindistan Şirketi’ne müdür olarak tayin edilen Tümgeneral Sir Henry Creswicke Rawlinson (1810-1895), Mezopotamya çiviyazısını çözen kişi olarak kayıtlara geçmiştir.¹⁷ Tüm bu verilerden anlaşılacağı üzere, yapılan kazı çalışmaları ve geçmişe bu denli ilgi artışı sadece bilgi edinme isteğiyle veya masum bir “tarihini öğrenme” dürtüsüyle açıklanabilecek türden bir durum değildir.

Sonuç olarak, 17. yüzyıldan başlayıp günümüzde dâhi devam eden arkeolojinin politik bir araç olarak kullanılmasını, Silberman üç sacayağı üzerine oturtmuştur: Emperyalist Arkeoloji, Milliyetçi Arkeoloji ve Kolonyalist Arkeoloji.¹⁸ Bu kavramlara, arkeolojinin politik bir araca dönüşümünün tezahürleri de denilebilir. Emperyalist Arkeoloji hem yayılmacı hem milliyetçi bir gelenektir ve tarihin sahibi olduğunu farz eden askeri veya ekonomik bir süper gücün gerçekleştirdiği çalışmalardır. Bu kazı çalışmalarındaki bulgular, geçmişteki güce aidiyetlik iddiasından dolayı şimdiki zamanda sahipliğin meşruiyetini sağlamak için kullanılmaktadır. Bir diğeri ise Kolonyalist Arkeolojidir ve bu yöntemle, Avrupalı Devletler 16. yüzyıl sonrası oluşturdıkları

¹⁶ Zainab Bahrani, “Mezopotamya’nın Keşfinin Anlatılmamış Hikayesi”, *Geçmişe Hücum-Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914* (İstanbul: SALT Yayınları, 2011), 141.

¹⁷ Bahrani, “Mezopotamya’nın Keşfinin Anlatılmamış Hikayesi”, 135.

¹⁸ Silberman, “Vaat Edilmiş Topraklar ve Seçilmiş Halklar: Arkeolojik Anlatının Politikası ve Poetikası”, 25.

kolonilerindeki yerinden edilmiş veya köleleştirdikleri halkların o topraklardaki varlığını küçümsemeyi hedeflemişlerdir. Son olarak Milliyetçi Arkeoloji ise, günümüzde dâhi söylemlerde yer bulan, ulus-devletlerin atalarının tarihteki konumlarına atıf yapmak ve vurgulamak için kullanılmaktadır.

Bu anlamda bir başka alan ise Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi olarak kavramlaştırılan alandır. Antik geçmişi ortaya koyarken dinin etkisi yadsınamaz derecede fazladır. Bu yüzden Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi, dini metinlerde geçen yerlerin ve olayların araştırılmasını önceleyen arkeolojinin ayrı bir dalı olarak ortaya çıkmıştır. I. Dünya Savaşı'na kadar orduda görevli askerler, casuslar, Kitab-ı Mukaddes uzmanları bu alanda çalışmalar yürütmüştür. I. Dünya Savaşı'ndan sonra daha sistematik hale gelmiş, üniversiteler tarafından ve 1920'lerden itibaren William F. Albright (1891-1971) gibi akademisyen arkeologlar sayesinde Kitab-ı Mukaddes'in sözünü ettiği yerlerle ilgili önemli çalışmalar yapılmıştır.¹⁹ Her ne kadar Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi müstakil bir alan olarak ortaya çıksa da ilk dönemlerinden itibaren arkeolojinin politik hedeflerine veri sağlamaktan geri durmamıştır. Diğer yandan, yukarıda bahsedilen çalışmaları yürüten casusların veya devlet görevlilerinin, kazı bahanesiyle bölgenin coğrafyasını, toplumlarını, kültürünü vs. inceleyip haritalandırması ve bu bölgeler hakkında stratejik bilgilere sahip olması, meselenin daha önemli bir boyutunu ortaya koymaktadır. Genelde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altındaki yerlerde yapılan çalışmalarda bölgenin tanınmasına yönelik elde edilen bilgiler, sonraki süreçte orduların stratejik planlarına büyük bir katkı sunmuştur. Tüm bunlara bakıldığında belirtmek gerekir ki, arkeoloji “modern” bir bilim olarak ortaya çıktığında Batılı ülkelerin politik ve ekonomik çıkarlarıyla ilintili bir şekilde gelişmiştir. Başka bir deyişle arkeoloji, bir yerde hâkimiyet kurmak ve hak iddia etmek için eşsiz bir araç haline dönüştürülmüştür. Elbette çalışmaların artması ve yöntemlerin gelişmesi arkeoloji bilimine artı değer olarak geri dönmüştür. Fakat burada bilimin gelişmesinden ziyade, bilimi geliştiren sebeplerin daha fazla sömürü arzusu olduğu hususu göz önünde bulundurulmalıdır. Herhangi bir coğrafyada kendinden başkasına yaşam hakkı tanımayan ve bunun da ötesine geçerek orada geçmişte kendinden başkasının var olamayacağını iddia eden bir zihniyet için arkeoloji muazzam bir araç olarak ortaya çıkmıştır.

¹⁹ Toprak, *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe*, 102.

Sömürgecilik kavramı; “bir devletin, kendi sınırları dışında kalan genelde deniz aşırı toprakları askeri müdahale başta olmak üzere çeşitli yollarla ele geçirmesi ve orada hâkimiyet kurup yerli toplumlar üzerinde siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda üstünlük sağlayarak bunların her türlü imkânlarını kendi menfaati için yağmalaması”, şeklinde tarif edilmektedir.²⁰ Daha önce kavramsal olarak tanımlanmaya çalışılan ve politik bir araç olarak nasıl kullanıldığı belirtilen arkeolojiyi, sömürgecilik ile ilişkilendirmek pek zor olmayacaktır. Çünkü, bir toprak parçasını veya oranın halkını sömürmenin aşamalarından biri kültürel üstünlüğün kurulmasıdır. Kültürel üstünlük kurabilmek ve sömürgecilik için hedeflenen topraklarda meşruiyet sağlamak, geçmişin sahiplenilmesiyle de gerçekleşmektedir. Bahse konu geçmişe sahip olmak veya buna yönelik çalışmalar yapmak ise Avrupa’nın geçirdiği dönüşümle doğrudan ilgilidir. Avrupa’da “Aydınlanma Çağı” ile geçirilen düşünsel dönüşümün temeli, her şeyi somut kanıtlarla ifade edebilmeye dayanmaktadır. Bu dönüşümün bir getirisi olarak geçmişe duyulan ilgi, artık kanıtlanması gerekli bir geçmiş kavramını ortaya çıkarmıştır. Arkeoloji ise tam bu noktada devreye girmiştir. Böylelikle hem görkemli Yunan-Roma kültürünün hem de Kitab-ı Mukaddes’te yer bulan mekân ve olayların kanıtlanması, arkeoloji ile mümkün olmuştur.

Arkeoloji, sömürge hedefleri açısından vazgeçilmez bir bilimdir. Bunun sebebi sömürgeci devlete, görkemli antik çağların icat edilmesi için gerekli maddi kalıntıları sağlamasıdır. Maddi kalıntının yorumlanma aşaması, sömürgeci devletler için arkeolojinin kullanışlı hale geldiği yerdir. Genel olarak bu kalıntılar, sömürgeci devletler tarafından bir iktidar aracı haline dönüştürülmüş, kazının gerçekleştiği yerdeki halk yok sayılarak seçilmiş bir halkın hâkimiyetinin ebedi ve kaçınılmaz olduğu ortaya konulmuştur. İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya gibi dönemin sömürge devletlerinin arkeolojiyi belirtilen amaçlar doğrultusunda kullandığını söylemek mümkündür. Öncelikli hedef, ekonomik olarak ihtiyaç duyulan kaynakların sınır ötesi topraklarda aranmasıdır. Bir diğeri ise, geçmişe dair elde edilen arkeolojik bulgulara sahip olarak diğer devletler karşısında prestij elde edip üstün konuma gelmek ve bu sayede uluslararası arenada söz sahibi olabilmektir. Kısaca, sömürge devletleri her alanda olduğu gibi arkeolojik çalışmalar hususunda da büyük bir rekabet içinde olmuşlardır. Örneğin, 17.

²⁰ Ahmet Kavas, “Sömürgecilik”, 2009;37, 394-397, *TDV İslam Ansiklopedisi*.

yüzyıl sonlarında Büyük Roma İmparatorluğu'nun görkemli geçmişine sahip olmak isteyen İngiltere ve Prusya devletleri Yunanistan'da arkeolojik buluntuları kendi ülkelerine götürebilmek için yarış halindeydi. Dönemin arkeolojik kazılarını yürüten Ernst Curtius (1814-1896)'nın şu ifadeleri bunu kanıtlar niteliktedir: “Bürokratlar (Bergama'dan gelen) tesadüfi orijinaler yığımından zevk alıyor ve kendilerini Londra'ya eşitlediklerini hissediyordu.”²¹ Bu cümlelerin dönemin tanıklarından olan ve bizzat kazı çalışmalarını yöneten birine ait olması, arkeolojinin politik bir araç haline getirilmesinde sömürge devletlerinin içinde bulunduğu rekabeti kanıtlar nitelikte olmuştur. Bahse konu devletlerin arkeoloji alanındaki rekabeti, 19. yüzyılın sonlarından I. Dünya Savaşı'na kadar ki dönemde, açılan yabancı okullarla kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Arkeoloji okulları konusunda ilk adımları Fransa ve Almanya atmıştır. Almanya 1871'de daha sonra Alman Arkeoloji Enstitüsü olan Istituto di Corrispondenza Archaeologica'nın bir şubesini Roma'da faaliyete geçirmiştir ve Atina'ya bir şube açmıştır. Buna karşılık Fransa ise 1876'da Hellenic Correspondence Enstitüsü'nü Roma'da kurmuştur.²²

Batılı devletler 18. yüzyıldan başlayarak I. Dünya Savaşı'na kadar yoğun şekilde sömürgeciliklerini hızlandırmıştır. Kendi sınırları dışındaki topraklar üzerinde faaliyet yürütmek ve oradaki kaynakları çıkarlarına göre kullanabilmek tabii olarak müsaade edilmesi kolay bir durum değildir. Bu sebeple uygulanan politikaların fikri altyapısının sağlam olması gereklidir. Batılı devletler ise bu altyapıyı oluştururken bahse konu toprakları, Büyük Roma İmparatorluğu'nun bakiyesi olduğu iddiası ile sömürgeleştirmeyi hedeflemişlerdir. Hedefe ulaşmak için ise her bilimi olduğu gibi arkeolojiyi de politik bir araç olarak kullanmaktan geri durmamışlardır. Başta Yunanistan ve Roma topraklarında olmak üzere, kendi çıkarlarının gerektirdiği ölçüde Afrika, Yakındoğu ve Uzakdoğu* topraklarında arkeoloji yoluyla kendi varlığını ispat etme çabasına girmişlerdir. Her ne kadar arkeoloji, başlangıçta basit bir antika merakı olarak lanse edilmeye çalışılsa da geçmişe sahip olmak bu devletler için çok kıymetlidir. Arkeolojinin sistemli bir şekilde uygulanması ve eğitimli arkeologların Yakındoğu'nun

²¹ Margarita Diaz-Andreu, *A World History of Nineteenth Century Archaeology-Nationalism, Colonialism, and the Past* (U.K.: Oxford University Press, 2007), 108.

²² Diaz-Andreu, *A World History of Nineteenth Century Archaeology-Nationalism, Colonialism, and the Past*, 109.

* Yakındoğu ve Uzakdoğu olarak kavramsallaştırılarak literatüre giren coğrafi yerler, Avrupa-merkezci yaklaşımın bir tezahürüdür. Bu çalışmada kullanılmasının sebebi, bu kavramlarla bahsedilen yerlerin daha iyi anlaşılacağından düşünülmektedir.

antik hazinesini keşfetmeleri, Avrupalı sömürgeci devletlerde bu hazinenin ve geçmişin sahibi oldukları fikrini uyandırmıştır.²³ Bu fikrin getirisi ise, hedeflenen toprakları sömürgeleştirmeyi kendilerinde hak olarak görmeleri olmuştur. Arkeoloji ve sömürgecilik arasındaki ilişki tam bu noktada kendini göstermiştir. Geçmiş üzerinde hak iddia etmenin kestirme yollarından birinin, istenilen döneme ait maddi kalıntıya sahip olmakla elde edilebileceği düşünülmüştür. Maddi kalıntılara ulaşmak ve onları yorumlamak ise arkeoloji ile mümkün olmuştur. Antik eserlere sahip olmak o medeniyet üzerinde hak iddia etmek anlamına gelirken, eserlerin gözleme dayalı bir bilim dalının (arkeoloji) ışığında elde edilmesi hem maddi hem mecazi anlamda geçmişe sahip olmak olarak algılanmıştır. Tüm bunlara bakarak, gözleme dayalı tarafsız ve bilimin ışığında sadece doğruyu araştıran çalışmalar yapıldığı iddia edilirken, diğer taraftan bu çalışmaların gerçekleştirildiği topraklar ve tarihleri üzerinde hâkimiyet kurma arzusu arasındaki çelişkinin, dikkatlerden kaçırılmaması gereken hususlardan biri olduğu söylenmelidir.

Batı algısındaki genel kabule göre, arkeoloji 19. yüzyılın başlarında Napolyon'un Mısır seferinde yanında bulunan bilim adamlarının zihninden olgunlaşmış olarak ortaya çıkan, Batı'ya özgü modern bir usul şeklinde algılanmaktadır.²⁴ Aslında bu algı, konumuz bağlamında çok doğru bir yere oturmaktadır. Çünkü, Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki Mısır'ın Napolyon tarafından işgali esnasında, yanında bulunan bilim adamlarının kaleminden çıkan *Description de l'Egypte* (Mısır'ın Tasviri-1809) adlı eser, Batı'nın arkeolojiye yüklediği anlamı ve gelecek yıllardaki yönünü en iyi simgeleyen eserlerdendir. Mısır'ı; halkları, maddi kültürü, coğrafyası, mimarisiyle müdakkik şekilde inceleyen ve birçok ciltten oluşan bu eser, bilimin ışığında sahip olmak istenilen topraklarda nasıl çalışma yapılacağına ve bilimin ne şekilde araç haline getirilebileceğine ışık tutmaktadır. Burada belirtmek gerekir ki Batılı devletlerin arkeolojiyi sömürgecilikte bir araç haline getirmesi sonraki yüzyıllarda birçok devletin bu bilimi istediği yöne doğru evirmesine kapı aralamaktadır. 18. yüzyılda kendi kökenini ihtişamlı geçmiş medeniyetlere dayandırmak isteyen büyük imparatorlukların arkeolojik faaliyetleri ön plandadır. Milliyetçiliğin etkisiyle bağımsızlığını kazanan devletler, yine bakiyeleri

²³ Silberman, "Vaat Edilmiş Topraklar ve Seçilmiş Halklar: Arkeolojik Anlatının Politikası ve Poetikası", 33.

²⁴ Çelik vd., *Geçmişe Hücum- Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914*, 17.

oldukları veya ideolojilerini düstur edindikleri imparatorluklar gibi, arkeolojiyi kullanarak sahip olmak istedikleri toprakta varlıklarını kanıtlama faaliyetlerine girişmişlerdir. İsrail devletinin günümüzde Kudüs'te sürekli arkeolojik kazılar yapması ve kazı çalışmalarına büyük bir kaynak ayırması, bu sayede de Yahudi varlığını o topraklarda ispat etme çabası günümüzdeki benzer faaliyetlere örnek gösterilebilir. Kavramsal olarak sömürgecilik şeklinde ifade edilmese dâhi sömürgeci imparatorlukların 18. yüzyıldan başlayarak yaptığı ve ihtişamlı medeniyetlere kendilerini dayandırdıkları arkeolojik çalışmalardan pek farkı olmadığını söylemek yerinde olacaktır.

18. yüzyılın başında sömürgecilik-arkeoloji olarak adlandırılan ilişkiyi, Batının ürettiği yeni bir kavramın ortaya çıkmasıyla 18. yüzyılın sonunda artık emperyalizm-arkeoloji ilişkisi olarak ele almak mümkündür. Sömürgecilik ve emperyalizm kavramları genelde aynı anlamlarda kullanılsa da birbirinden farklı boyutları mevcuttur. Bu iki kavram üzerine çokça çalışılmış ve tartışmalı bir konu olmasına karşın, tümünü burada ayrıntılı incelemek mümkün görünmemektedir. Bunun yerine iki kavramın nerede farklılaştığını göstermek yeterli olacaktır. Sömürgecilik; bu bölümün başında ifade edildiği üzere güçlü olan devletin, deniz aşırı bir toprak parçasının zengin kaynaklarını kendi lehine kullanmasıdır. Sömürgecilik ile emperyalizmin ayrıldığı temel nokta ise misyonlarıdır. Sömürgecilikte, sömürülen halk veya topraklar pek önemli görülmemekle birlikte, tek gaye zenginliğin taşınmasıdır. Emperyalizmde ise daha geniş çaplı bir “uygarlaştırma” misyonu belirlenmiştir. Emperyalist devletlerin ayak bastığı deniz aşırı toprakların zenginlikleri yine sömürülmüş fakat bu sefer toprak tamamen sahiplenilerek üzerindeki halkın da “uygarlaştırılması” hedeflenmiştir. Emperyalizmin hedeflerini; uygarlaştırma misyonu, siyasi güç ve prestij arzuları ile ekonomik güç ihtirası olarak sıralamak mümkündür. Emperyalizmin başlangıcı ise genel olarak tarihçiler tarafından 1870’li yıllarda Afrika toprakları için kapışmasıyla başladığı düşünülür. Bunun sonucunda bir “centilmenlik” antlaşması olan Berlin Konferansı (1884-1885) toplanmıştır. Buna göre: “Avrupalı güçlerin her biri bir diğerine haber vermeksizin vahşiler gibi toprak elde etmeye kalkışmayacak ve itirazda bulunabilmesine zaman tanıyacaktı.”²⁵ Avrupalı devletlerin kendi aralarında imzaladığı bu antlaşmadan ne Afrika topraklarındaki halklar ne de oranın yöneticileri haberdâr edilmiştir. Bu anlaşmayla

²⁵ Marc Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, çev. Muna Cedden (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002), 134.

birlikte emperyalist işgal hareketleri resmen başlamış ve batılı devletler âdeta büyük bir yarışın içine girmişlerdir. Emperyalizmin sömürgeciliğe göre ne kadar geniş çaplı bir girişim olduğunu anlamak için sadece denetim altında tutulan topraklara bakmak yeterli olacaktır. Edward Said bu konuyla ilgili yaptığı karşılaştırmada: “Bizans, Roma, Atina, Bağdat ya da İspanya ve Portekiz’in on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda denetiminde bulundurdıkları toprakların boyutu, İngiltere ve Fransa’nın 19. yüzyılda denetimlerinde bulundurdıklarının yanına bile yaklaşamaz.”²⁶ demiştir.

Emperyal yayılma daha önce sözü edilen sömürge imparatorlukları gibi yalnızca toprağı tahakküm altına almayı amaç edinmemiştir. Çünkü artık toprağın zenginliklerini sömürmek bu zenginliklerle kendi ülkesinde katma değer elde etmek yeterli olmamıştır. Üretilen katma değerın pazarlanması ve böylece daha çok zenginleşme elde edebilmek için dünyadaki halkların bu üretime teveccüh gösterip satın alması gerekmiştir. Diğer yandan kültürel hegemonyanın kurulması için, Avrupalı devletlerin medeniyetin merkezi olduğunun kanıtlanması ve buna dünyanın inandırılması gerekmiştir. Ayrıca refahın ve huzurun kaynağının Avrupalı devletlerde olduğu, ancak onlar takip edilirse medeni olunabileceğı ve refah elde edilebileceğı algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Günümüzde dâhi etkileri devam eden Avrupa-merkezilik, emperyal yayılmanın hem kültürel hem ekonomik olarak özellikle zenginlikleri elinde bulunduran coğrafyalarda başlamasıyla şekillenmiştir. Sözü edilen Avrupa-merkezci kültür, emperyal yayılma başladığı andan itibaren Avrupalı olmayan ya da tüm dünyada yer alan her şeyi hiç durmadan kodlamış ve gözlemiştir; “öylesine baştan aşağı ve ayrıntılı bir biçimde ki, dokunulmamış pek az şey, incelenmemiş pek az kültür, üstünde iddiada bulunulmamış pek az halk ve toprak parçası bırakmıştır”.²⁷ Daha önce de bahsedildiğı gibi, bir yeri işgal etmek ve orayı tahakküm altında tutmak yalnızca askeri güç ile sağlanabilecek bir şey değildir. Batılı devletlerin bu tahakkümü kurmalarında en önemli ayaklardan biri kültürel üstünlüğün kabul ettirilmesi olmuştur. Emperyalizm, temelde ekonomik bir olgu şeklinde sunulsa da aynı zamanda bir destekçi bulma hareketi de olmuştur, aşağı düzeyde yargılanan ya da öyle tanımlanan halkların Hristiyanlaştırılmaları ve uygarlığa kazandırılmaları olarak da görülmüştür.²⁸ Tüm bunlara bakarak emperyalizmin hedefinin; ekonomik ve kültürel

²⁶ Edward W. Said, *Kültür ve Emperyalizm*, çev. Necmiye Alpay (İstanbul: Hil Yayın, 2016), 284.

²⁷ Said, *Kültür ve Emperyalizm*, 285.

²⁸ Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, 273.

olarak zayıf görülen halkın toprağı ve zenginlikleri sahiplenilirken, buradaki halkın kültürü üzerinde de bir tahakküm kurup kendi üstünlüğü hususunda rızayı sağlamak olduğu söylenebilir. Kültürel üstünlük iddiasını kanıtlamak için fikri altyapının iyi sağlanması ve insanların buna inandırılması gerekmiştir. Bu inancı perçinleyen kıymetli araçlardan biri ise arkeoloji olmuştur.

Edward Said, “emperyalizmin kendisi yüzyıllar süren kesintisiz bir denizaşırı fetihler, zorbalık ve bilimsel araştırmalar süreciydi.”²⁹ demiştir. Bu noktada Said’in fetih kavramlaştırması eleştiriye tâbi tutulmalıdır. Çünkü fetih, kelime kökeni olarak “açma” anlamına gelmekle birlikte, bir yeri “İslam egemenliğine açma” manasında kullanılmaktadır. Bu anlamda fetih bir yeri huzur, barış ve adalet yurdu haline getirme anlamında kullanılırken, emperyalizmi bununla ilişkilendirmek mümkün değildir. Bu minvalde, Said’in yukarıdaki cümlesini “işgal, zorbalık ve bilimsel araştırmalar süreci” şeklinde düzeltmek yerinde olacaktır. Emperyalizmin bir bilimsel araştırmalar süreci olması, arkeolojiyle olan ilişkisini anlamak açısından faydalı olacaktır. Arkeolojinin bir bilim olarak ortaya çıkış sürecine baktığımızda, antik eserlere ilgi duyulması ilk aşamadır. Antik eserlerin toprağın altından çıkarılıp yorumlanma safhasına geçildiği zaman, emperyalizm için kullanışlı bir alan haline gelmiştir. Kuşkusuz arkeolojiyi yalnızca bir bilim olarak gören ve maddi kalıntıları gün yüzüne çıkarıp insanlık tarihini aydınlatmak isteyen girişimler mevcuttur. Fakat bahse konu dönemde; artık toprakları sömürge haline getirmenin yeterli olmadığı, toprağın üzerinde yaşayan insanların da kültürel olarak sömürülmesi ve amaçlar doğrultusunda kullanılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Ayrıca antik geçmişin maddi kalıntılarına sahip olmak büyük devletler için saygınlık vesilesi olduğundan, 18. yüzyılda açılan müzelere bu eserlerin getirilmesi için büyük bir yarış başlamıştır. Sonuç olarak belirtmek gerekir ki arkeoloji bilim olarak kabul edilmeye başladığı dönemden itibaren emperyalizm ile çok sıkı bir ilişkiye sahip olmuştur. Emperyal hedefler doğrultusunda hareket eden devletler, arkeolojiyi hedefledikleri topraklarda kendilerini büyük medeniyetlerin bakiyesi olduğunu kanıtlamak için kullanmışlardır. Diğer yandan yine yayılmacı fikirlerin bir tezahürü olarak, kendini dünyanın antik geçmişinin sahibi olarak lanse eden devletler büyük müzelerde bu geçmişi sergilemek için arkeoloji bilimini kullanmışlardır. Denizaşırı topraklardan çalarak

²⁹ Said, *Kültür ve Emperyalizm*, 284.

getirdikleri eserleri kendi müzelerinde sergileyerek, kendi halklarına dünyanın geçmişte de şu an da sahibi oldukları fikrini empoze etmişlerdir. Diğer yandan göz dolduran sergileriyle uluslararası arenada güç gösterisi yapmışlar ve saygınlıklarını artırmışlardır.

1.2. Arkeolojinin Toplum İnşası Sürecine Etkisi

Geçmişe dönük yapılan incelemelerde görülecektir ki tüm toplumlar her zaman geçmişe ilgili olmuşlardır. Bu ilginin sebebi en basit anlamıyla meraktır. Geçmişten günümüze insan bir birey olarak; kökenini, kültürünü ve aidiyeti bulunan topluluğu merak etmiştir. Bireysel olarak ele aldığımız bu merak, birçok insanın toplanmasıyla toplumun geçmişini merak etmesi ve buna ilgi duyması olarak görülebilir. Bahse konu ilgiyi yönlendirmek isteyen devletler ise hatırlatma kültüründen oldukça fazla faydalanır. Yukarıda bahsedildiği gibi, geçmişin hatırlanarak yeniden kurulacağını farkında olan yönetici elit, bunu çeşitli yollarla yapmaktadır. Öncelikle geçmişle bir bağın kurulmasını sağlamak için bir şeyin “geçmiş” olarak akıllarda yer etmesi gerekmektedir. Assman bunun için iki koşul olduğu öne sürer: Geçmiş tamamen kaybolmamalı ve geride kalmış bazı deliller olmalıdır buna ek olarak, bu deliller “bugün”e göre karakteristik bir farkındalık göstermelidir.³⁰ İki koşulu meydana getiren verileri sağlamak için ise arkeoloji etkili bir şekilde kullanılmıştır. Arkeolojiyi genelde değerli eser, koleksiyon gibi kavramlarla özdeşleştirsek de değerli eser arkeolojinin amacı değil sadece ortaya çıkarılan bir sonuçtur. Gerçekte arkeoloji, Batı-Avrupa düşünce sisteminin gelişmesinde önemli bir etkidir; geçmişe farklı bir bakış açısı ile bakmaktır ve yeni bir düşünce sistemidir.³¹ Düşünce sistemi ve farklı bakış açısı olarak belirtilen şey, çalışmanın ilk sayfalarından itibaren dile getirilen Avrupa’nın “aydınlanma” düşüncesidir. Düşünce sistemi beraberinde “uygarlaştırma” misyonunu getirmiştir. Misyonun iki yüzü vardır: Birincisi Avrupalılarca tarihi kökenleri olan Hristiyanlığın yayılması iken ikincisi de “zirveye” ulaşmış” bir uygarlığın ve yaşayışın dünyanın geri kalanının kullanımına sunulması olarak gerekçelendirilmiştir.³² Her iki yüz de Avrupa’nın dışındaki halkların

³⁰ Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, çev. Ayşe Tekin (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018), 40.

³¹ Mehmet Özdoğan, *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006), 78.

³² Lütfi Sunar, “XIX. Yüzyıl Avrupasında Emperyalizm Algısı”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3/14 (2007), 67.

aşağı düzeyde olduğunu veya Aydınlanma Düşüncesinin getirdiği ışığa muhtaç olduğu düşüncesinden yola çıkılarak üretilmiştir.

Emperyalizm ve arkeoloji arasındaki ilişki aktarılırken, yalnızca devletlerden ve bunların yaptığı faaliyetlerden bahsedilmektedir. Peki halk nezdinde emperyalist yayılma nasıl görülmüştür veya halk deniz aşırı ülkelerdeki sömürüye, insanlara zarar verilmesine, başka kültürlerin yok edilmesine nasıl ikna edilmiştir? Günümüzden bakıldığında emperyalizmi eleştirmek çok doğal karşılanabilir. Fakat bahse konu dönemin emperyal devletleri ve halkları için yayılmacı işgal girişimlerinin normalleştirildiğini akıldan çıkarmamak gerekir. Emperyalizmin halk nezdinde meşruiyeti sağlanmadan, büyük bir coğrafyaya yayılması ve uzunca bir süre devam etmesi mümkün değildir. Fikri olarak sağlam temellere dayalı bir emperyalizm hem Avrupa içinde halkı ikna etmiştir hem de yayıldığı yerlerde hedeflediği ‘uygarlaştırma’ misyonunu gerçekleştirebilmiştir. Halkı ikna etmek, toplumun inşasıyla mümkün olmuştur. İnşanın mümkün hale gelebilmesi Jan Assman’ın deyişiyle “hatırlama kültürü” nün oluşabilmesiyle ilintilidir.³³ Tarihin derinliklerinden çıkartılan bulguların, çıkarlara hizmet eden yorumlamalarıyla topluma hatırlatılması arkeoloji sayesinde mümkün olmuştur. Jan Assmann, “Kültürel Bellek” adlı eserinde hatırlatmaya dair zihin açıcı bir örnek vermektedir: Romalılar tüm planlarını sonsuza yönelik yapmışlardır ya da Mısır hükümdarları yarını hayal etmeye ve ebediyetin sorunlarını çözmeye çalışmışlardır.³⁴ Örnek gösterilen medeniyetler hakkında Assmann, “Kim bugünden yarına bu biçimde bakarsa, dünü yok olmaktan kurtarmak ve hatırlayarak yaşatmak zorundadır.” yorumunu yapmıştır. Ona göre, geçmiş hatırlanarak yeniden kurulur. Günümüzden bu yoruma bakıldığında, çok isabetli olduğu görülecektir. Hatırlatma, toplumları etkileme ve inşa etme noktasında çok etkili bir konumdur.

Avrupalı devletlerin kendilerine misyon olarak belirledikleri “uygarlaştırma”, kendini dünyanın en üstün ırkı veya topluluğu olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Kendini üstün ve bir nevi seçilmiş bir topluluk olarak gördüklerinden, durumu sürekli hatırlatmak zorunda kalmışlardır. Hatırlamak eylemi seçilmiş olma ilkesine dayandığından, bu özel durum hiçbir şekilde unutulmaması ve unutturulmaması gereken en yüksek düzeyde sorumluluklar kurumu anlamına gelmektedir. Sürekli hatırlanması ve unutturulmaması

³³ Jan Assmann, *Kültürel Bellek*, çev. Ayşe Tekin (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018), 38.

³⁴ Assmann, *Kültürel Bellek*, 40.

gereken her ne varsa fikir önderleri tarafından toplumu inşa etmek için kullanılmıştır. Diğer taraftan uygarlaştırma misyonu, emperyalist yayılmayı ve işgali meşru hale getiren bir araç haline dönüşmüştür. Dönemin sömürülen yerlerinde gerçekleşen cinayetlerden utanç duyulmamıştır ve toplum da yapılanları daima desteklemiştir. Desteğin sebebi, uygarlaştırmanın doğru bir politika olduğu ve yapılanların doğruluğuna dair hiçbir şüphenin bulunmamasıdır. Şüphe olmamasının nedeni ve Fransızları, İngilizleri ve diğer sömürgecileri aynı noktada toplayan, ek olarak Avrupa’da aidiyet bilincini yaratan şey, kendilerinin bilimin ve tekniğin ete bürünmüş hali olduklarına dair inançlarıdır.³⁵ Pozitivist bilim anlayışı ile üstünlük iddiasında bulunan yayılmacı devletler, deniz aşırı seferlerinde kendi uygarlıklarını empoze etmeye çalışmış, bulundukları yerlerde üstünlüklerini sağlayan hakları korumakla birlikte bunu emperyal işgallerinin bir gereği olarak görmüşlerdir. Ek olarak, uygarlaşmanın gereklerini yerine getirmeyen halkları bir suçlu gibi görüp cezaya mahkûm etmişlerdir. Örneğin, İngilizlerin 1871 tarihinde çıkardığı *Criminal Tribes Act* (Suçlu Kabileler Kanunu) ve 1911 tarihinde çıkardığı *Criminal Castes and Tribes Act* (Suçlu Kastlar ve Kabileler Kanunu), yerel halkın hukuk uygulamalarını göz ardı ederek kendi misyonlarını gerçekleştirmek adına sömürgeleri Hindistan’da yürürlüğe koydukları düzenlemelerdir.³⁶ Örnekten anlaşılabileceği gibi yerel halkın gündelik yaşamı, yerel adetler ve kültürler hiçe sayılmış, yerli halkın hukuk uygulamaları göz ardı edilerek, kendi üstünlüklerini dayatan bir anlayış ortaya konmuştur. Emperyalist akla göre; “beyaz adam aşağı türleri tahrip etmez, onları eğitir; yeter ki ‘insanlık dışı’ olmasınlar -Buşmanlar ya da isim vermeye bile değmeyen Aborijinler gibi-, aksi halde yok edilirler.”³⁷ Görüldüğü üzere, kendi gibi davranmayanları ‘insanlık dışı’ olarak betimleyen ve yok edilmesinde bir beis görmeyen düşünce yapısı ortaya çıkmıştır. Kendi toplumunu ise, tüm bunların uygarlaştırmanın bir gereği olduğuna ve insanları yok etmenin haklılığına ikna etmiştir.

Arkeolojinin, bahsedilen uygarlaştırma misyonunun benimsenmesi ve deniz aşırı sömürülerin meşruiyetinin sağlanması noktasında toplumu inşa ve ikna etmedeki etkisi yadsınamaz seviyede olmuştur. Bunun temel sebebi, arkeolojinin bulgular ışığında

³⁵ Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, 50.

³⁶ Anand A. Yang (ed.), *Crime and Criminality in British India* (U.S.A.: The University of Arizona Press, 1985), 109.

³⁷ Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, 52.

geçmişi kanıtladığı ve bu geçmişi ortaya çıkaran Avrupa'nın geçmişin sahibi olduğu iddiasıdır. Arkeoloji, bir bilim olarak kurumsallaştığı 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başlarında o dönem Batı'nın düşünce sistemi olan pozitivist düşünceden etkilenmiş, tüm bilimler için bir zaman laboratuvarı işlevini üstlenmiştir.³⁸ Bunun sonucu olarak da sosyoloji, felsefe, tarih gibi bilim dallarına, kendi görüşlerini kanıtlamaları için önemli kanıtlar sunan bir hizmete dönüşmüştür. Özellikle Roma İmparatorluk Dönemi'nin mirasçısı olduğunu iddia eden Avrupa, bunu dini olarak da Tevrat'ta geçen yer isimlerinin arkeoloji yoluyla kanıtlanması yoluyla desteklemiştir. Geçmiş bu anlamda kanıtlamanın yegâne amacı, işgal edilen yerlerde meşruiyetini sağlama ve toplumu buna inandırmaktır. Dönemin koşullarındaki düşünce yapısına göre, uygarlık belirli bir bölge ya da insan topluluğu tarafından, belirli bir nedene göre geliştirilmiş ve gelişimini tamamlamak için o uygarlığı geliştiren insanlar tarafından başka coğrafyalara taşınmıştır.³⁹ Buna göre, Avrupa'nın sahiplendiği görkemli medeniyetlerden biri Mezopotamya ve sonrasında Helenistik kültür olan Roma İmparatorluğu olmuştur. Örneğin; Mısır'da birçok kazı yürüten İngiliz Austin Henry Layard'ın (1817-1895): *"Bu sular bir kez daha akıp Batı'ya sürükledikleri bilgi ve zenginlik tohumlarını geri getirecek midir? Biz gezginler, kumların arasında renkli deniz kabukları arayan çocuklar gibi, o insanlardan geriye kalanları arıyorduk."*⁴⁰ sözleri, Batı'nın geçmişi sahiplendiğinin ve bu geçmişten bir kez daha nasıl faydalanabilecekleri hakkında yaptıkları hesabın küçük bir örneğidir. Bir başka örnek olarak; Amerika'da arkeoloji söylemi, Amerikan yerlilerin kayda değer bir kültürel gelişim yetisinden mahrum olduğu yolundaki ırk temelli mitlerin geçerlilik kazanmasına yardımcı olmuştur.⁴¹ Buna göre, 19. yüzyıl arkeologları yaptıkları kazılar ile, Amerikan yerlilerinin yani Kızılderililerin tarihöncesi çağlardan bu yana değişim göstermediğini savunmuş, buna bağlı olarak Avrupalı yaşam biçimine ayak uyduramayacaklarını iddia ettiklerinden Avrupa'nın buradaki kolonisine meşruiyet sağlamışlardır. Kızılderili yerlilerin toprakları üzerindeki kolonileştirme ve sömürge faaliyeti, arkeolojinin toplum inşası sürecine etkisinin bariz örneklerinden biridir. Bu olayda görüldüğü üzere, bir toprak üzerinde önce arkeologlar tarafından bir iddia ortaya atılmış ve sömürgeleştirme

³⁸ Özdoğan, *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*, 82.

³⁹ Özdoğan, *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*, 84.

⁴⁰ Austen H. Layard, *Discoveries in The Ruins of Nineveh and Babylon* (U.S.A.: Georgias Press, 2002), 245.

⁴¹ Oscar Moro-Abadia, "Bir Kolonyal Söylem Olarak Arkeoloji Tarihi", *Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması*, ed. Ayşe Boren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 60.

meşru hale getirilmiştir. Daha sonra bahse konu toprakların yerli halkı hem sömürülmüş hem katledilmiş, bir de bu topraklara Avrupa halkları yerleştirilmiştir. Nihayetinde arkeoloji bilimi kullanılarak, halk katliama ve sömürüye ikna edilmiş hatta tüm bunların üzerine hem bu topraklar için kanlarını dökmüş hem de tüm hayatlarını göç ederek burada devam ettirmişlerdir. Muhtemeldir ki toplumun inşa sürecinde din, ekonomi, siyaset, tarih gibi farklı araçlar etkili olmuştur. Fakat tüm bunların başında halkı ikna etmek için arkeoloji biliminden faydalanılması ve tarihin kanıtlanabilir bir olgu olarak topluma sunulmasının, bu dönüşüm ve inandırma sürecindeki etkisi büyük olmuştur. Örneğin daha net anlaşılması için ABD’de ulusal bir bayram olarak kutlanan Şükran Günü’nü ele almak yerinde olacaktır. Şükran Günü, Amerika’ya göç eden ve yerleşen ilk kolonilerin yeni topraklarına alışma sürecinde geçirdikleri zorlu dönemleri ‘hatırlamak’ için kutlanan bir gündür.⁴² Fakat diğer taraftan, oranın yerlileri olan Kızılderililer için ‘yas günü’ olarak ilan edilmiştir. Kızılderililer tarafından yas günü olarak hatırlanmasının sebebi, maruz kaldıkları soykırımı ve topraklarının sömürüsünü hatırlamalarıdır. Böylece, ABD toplumunun coşkuyla kutladığı ve her yıl onlara hatırlatılan gün, aslında ‘uygarlaştıramadıkları’ bir toplumunun kıyımını tamamladıkları ve onların topraklarını tamamen ele geçirdikleri olaydır. Görüldüğü üzere, önce arkeoloji ile bu topraklar üzerinde meşru hakka sahip olanların kendileri olduğu ‘kanıtlanmış’, sonrasında halk buna ikna edilip koloniler kurdurulmuş ve topraklar sömürülüp yerliler kıyıma uğratılmış, en sonunda da elde ettikleri bu başarı her yıl ‘hatırlatılarak’ hafızalarda canlı tutulmuştur. Nitekim her yıl 14 Mayıs 1948’de; Filistinliler için Nakba (Büyük Felaket), Yahudiler için kendi devletlerinin kuruluşu olarak hatırlanan gün bu örneğin aynısı denilebilir. Siyonizm’in yıkıcı etkisi Filistin’de binlerce kişiyi katledip, milyonlarcasını yerinden ederken bu acıların üzerine inşa edilen devletin kuruluşunu, her yıl 14 Mayıs’ta sevinçli kutlamalarla hatırlatır. Diğer yandan Filistinliler ise bunu büyük felaketleri olarak yâd ederler. ABD örneğinde olduğu gibi Filistin topraklarında da yürütülen politikalar ve uygulanan yöntemler pek fazla değişiklik göstermemektedir. Bu benzerlik, ileride ayrıntılarına değinilecek olan Siyonizm’in hangi düşünce sisteminden neşvünema bulduğu konusuna dair ipucu vermektedir.

⁴² Ömer Zeytinoğlu, “Kuzey Amerika Kızılderililerinin Trajik Öyküsü”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi* 21 (2020), 203.

Elbette arkeoloji, toplumu dönüştüren ve inşa eden etkiye sahip tek araç değildir. Fakat dönemin fikri akımlarının halka kabul ettirilmesinde çok büyük bir etkiye sahiptir. Bu yüzden arkeoloji, 18. ve 19. yüzyılda antik çağların kalıntılarına sahip olma isteğini artırmış, çağın belli başlı meseleleriyle (Batı'nın sömürgeci yayılımı ve kültürel üstünlük arzusu, milliyetçiliğin yükselişi, kamusal alanda liberal fikirlerin artışı, turizme yönelme ve burjuva toplumunun gelişimi bu meselelerinin bazılarıdır.) önem kazanmıştır.⁴³ Daha çok müzeler aracılığıyla topluma, geçmişin sahibinin kendi oldukları fikri aşılanmıştır. Daha sonra ulus-devletlerin kurulmasıyla birlikte, bu eski eserler ulusal ikonlar olarak çok değerli bir konuma yükselmiştir. Örneğin, Antik çağ eserlerinin “Osmanlı barbarlığından” ve “dejenere Yunanlıların” elinden kurtarılması gerekliliği vurgulanmıştır. Bu amaçla, 1798’de Paris’te bir tiyatrodaki değirmen taşı imalatı için antik sütunlardan yararlanan bir Yunanlı kahraman sergilenerek, Avrupa kamuoyunun kültürel mirasa sadece kendilerinin sahip olmaları gerektiği vurgulanmıştır. Arkeoloji, o dönemde kolonyal genişlemeyle aradaki bağlantıyı geliştirmiş, böylece maddi kültürlerin kolonileştirilmiş topraklardan koparılıp kolonyal kültüre mal edilmesini meşrulaştırmıştır.⁴⁴ Böylece arkeoloji, meşruiyeti sağlayan araçların en önemlilerinden biri haline gelmiştir.

Diğer taraftan arkeoloji sadece tarihsel olguları sahiplenmek için kullanılmamıştır. Toplumun dönüşümü için önemli etkenlerden biri de inanç meselesidir. Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi olarak adlandırılan ve kurumsallığını kazanması bu dönemlere tekabül eden çalışmalar da yine arkeolojinin araç olarak kullanılarak, toplumu inanç üzerinden ikna etmek için kullanılmıştır. Bu yönde çalışmalar yürütmenin amacı, Kitab-ı Mukaddes’te geçen olayların, yerlerin araştırılması ve bunların doğrulanmasıdır. Bölümün başından itibaren bahsedilen, Büyük Roma İmparatorluğu bakiyesi olduğundan hareketle kendine meşruiyet sağlamaya çalışan Batılı devletler, Yahudi-Hıristiyan kültür mirasının da sahibi olduklarını savunmuşlardır. Bu yüzden de Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi, iddialarını kanıtlamak ve bu topraklarda da meşruiyetlerini sağlamak açısından önemli bir işlev görmüştür. Özellikle hedef bölge olan ve Eski Ahit’te adı

⁴³ George Toliaş, “‘Saygısız Bir Sanat Sevgisi’: Yunan Antik Eserlerinin Yağmalanması, 1780-1820”, *Geçmişe Hücum-Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914* (İstanbul: SALT Yayınları, 2011), 71.

⁴⁴ Susanne Lebb, “Yerel Zaman veya Antik Geçmişin Mevcudiyeti”, *Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması*, ed. Ayşe Boren (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 150.

geçen; Mısır, Filistin ve çevresinde çalışmalar yoğunluk kazanmıştır. Kökenleri bulmada Yahudi ve Hristiyan dini geleneği odak noktasını oluşturmuş, böylece din üzerinden toprakla bağ kurma amacı güdülmüştür.⁴⁵ Bu çalışmaların toplumu inşa etme noktasındaki katkısı ise daha önce bahsedildiği gibi, İngiltere, Fransa gibi ülkelerin kurdukları müzelere maddi kalıntıların kaçırılmasıyla olmuştur. İnançlarının mirasına sahip topraklar üzerinde meşru hakları olduğuna halkı ikna etmenin, zor olmadığı görülmüştür.

Tüm bunlara bakılarak, arkeolojinin Batı'nın tahayyülündeki uygarlık düşüncesine hizmet ettiği ve bu yönde toplumu inşa etmek için nüveler sunduğu sonucu çıkarılabilir. Diğer yandan arkeoloji, Batı yayılcılığına meşruiyet sağlayan ve toplumu da bu yönde ikna eden bir araca dönüşmüştür. Din, tarih ve kültürel miras kalıntılarını araç olarak kullanan ve bunlar üzerinden toprakta aidiyet kurmayı arzulayan Batılı Devletler için asıl amaç emperyalist projeleridir. Bu projeler, Batılı devletleri hem Büyük Roma İmparatorluğu'nun mirasını barındıran Ege ve Akdeniz bölgelerine hem de Kitab-ı Mukaddes'te adı geçen kutsal mekânlara yöneltmiştir. 18. yüzyılın başlarından I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte, bahse konu topraklarda arkeolojik faaliyetler hız kazanmıştır. Arkeolojik araştırmaların yanı sıra arazi planlarının ve haritalarının çıkarılması, daha önce adı geçen Layard gibi 'gezgın ajanlar' eliyle gerçekleşmiş ve imparatorluğun uygarlaştırma misyonu için önemli bilgiler elde edilmiştir.⁴⁶ Kutsal topraklara olan ilgi bu dönemde artmış ve başta İngiltere, Fransa olmak üzere diğer batılı devletlerin odağı haline gelmiştir. Bu dönemde kurulan birçok arkeoloji okulu, misyonerlik faaliyetleri, azınlık hakları gibi konular Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde olan bu topraklarda faaliyet yürütmek için etkili yollar olmuştur.

1.3. Batılı Devletlerin Kutsal Topraklara Olan İlgisi

Avrupa'da meydana gelen Sanayi Devrimi'yle birlikte, Batılı devletlerin sömürgecilik yarışına girdiği ve bu nedenle deniz aşırı seferlerin yapıldığı, tüm tarih kitaplarında yer alan klişeleşmiş bir söylemdir. Batılı Devletlerin (özellikle Fransa, İngiltere, Rusya vb.), bu seferleriyle gerçekleştirdikleri yayılcı çabaların, meşru bir

⁴⁵ Toprak, *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe*, 101.

⁴⁶ Bahrani, "Mezopotamya'nın Keşfinin Anlatılmamış Hikayesi", 149.

zemine oturtulması gerekmiştir. Diğer yandan, sömürge hedeflerine ulaşım noktalarında Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti sürdüğünden, savaş dışı yöntemlere başvurmak gerekmiştir. Din, bu noktada meşruiyeti sağlayan bir araç olarak ön plana çıkmıştır. Hristiyan Batılı Devletler, daha önce de bahsedildiği gibi Yahudi-Hristiyan geleneğini referans alarak, Kitab-ı Mukaddes'te adı geçen mekânlara yönelik çalışmalar yürütmüştür. Kutsal Topraklar olarak adlandırılan bölge, bugünkü Mısır, Filistin, Suriye ve çevresindeki ülkelerden oluşan coğrafi alanı kapsamaktadır. Kutsiyetleri, Hristiyanların ve Yahudilerin Kitab-ı Mukaddes anlatılarından ileri gelmektedir. Batılı devletlerin kutsal topraklara olan ilgisi Haçlı Seferleri'nde ortaya çıkmış, başarısızlıkla sonuçlanan bu seferlerin ardından hem Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasi koşullar nedeniyle hem de İslam Devletlerinin bölgede güçlü hâkimiyetlerinden ötürü, yüzyıllar boyunca bu topraklara ilgisiz kalınmıştır. Avrupa'nın geçirdiği siyasi ve ekonomik dönüşüm deniz aşırı seferlerle başka topraklarda sömürgeciliği gerektirdiğinden, kutsal topraklara olan ilgi 18. yüzyılın başlarında tekrar gün yüzüne çıkmış ve giderek artmıştır.

Avrupalı devletlerin kutsal topraklara olan ilgisini siyasi, ticari ve dini olarak incelemek mümkündür. Napolyon'un Mısır Seferiyle, İngiliz-Fransız rekabeti gün yüzüne çıkmış ve Batılı Devletlerin kutsal topraklara ilgisi artmıştır. İngiltere'yi zor durumda bırakmak ve hassas noktasından vurmak isteyen Fransa, İngiliz sömürgesi olan Hindistan'a giden yolda stratejik bir nokta olan Mısır'ı ele geçirmek istemiştir. Bu nokta ele geçirilir ve Hindistan'la olan bağ koparılsa İngiltere ekonomik sıkıntı yaşayacak ve Fransa ile barışa mecbur kalacaktır. Mısır o dönemde Osmanlı hâkimiyetinde olmakla birlikte Memlûk beyleri tarafından yönetiliyordu. Memlûkleri mağlup eden Napolyon Kahire'yi işgal etmiştir ve Mısır halkına hitaben yaptığı konuşmada Kur'an'ın yalanlarla olduğu daha önce belirtmesine rağmen, hoş görünmek için Allah'a, Peygamberine ve Kur'an'a saygı duyduğunu söylemiştir.⁴⁷ Propagandalara kayıtsız kalınmamıştır ve halk Napolyon'a Büyük Sultan derken Mekke Şerifi kendisine "Kutsal Kabe'nin koruyucusu" demiştir.⁴⁸ İşin aslı ise bu değildir çünkü, Napolyon sefere çıkarken; 21 matematikçi, 3 astronom, 17 mühendis, 13 doğabilimcisi, 22 basımcı, antikacı/arkeologlar vb. 167 kişilik

⁴⁷ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997), 57.

⁴⁸ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 57.

büyük bir bilim ordusunu beraberinde getirmiştir.⁴⁹ Buradan anlaşılacağı üzere, aslında Napolyon Mısır'ı işgal ederken orada kültürel ve tarihsel bir işgale de girişmiştir. Her ne kadar Rusya ve İngiltere, Osmanlı Devleti ile ittifak kurup Fransa'yı Mısır'dan çıkarsalar da bölge artık Batılı devletlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Bir yandan Fransız İhtilali'nin (1789) getirdiği milliyetçilik akımı diğer yandan Mısır Seferi'nden sonra toplanan Viyana Kongresi (1815), Osmanlı Devleti'nin kontrolü altındaki kutsal topraklara olan ilgiyi artırmıştır. Hatta yapılan kongrede Rusya'nın Osmanlı Devleti hâkimiyetinde yaşayan Hristiyan halkın durumu üzerine dikkati çekmesi, bahse konu devletlerin Hristiyan halkın korunmasını bahane ederek bölgede nüfuz oluşturma çabalarını harekete geçirmiştir.

Viyana Kongresi'nde dile getirilen “Osmanlı Devleti hâkimiyetinde yaşayan Hristiyan nüfusun durumu” sorunu, sürekli bahane edilerek Batılı Devletlerin bölgeye müdahalesini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte Fransa, Katolik Hristiyanların; Rusya, Ortodoks Hristiyanların haklarını koruma görevini üstlenmiştir. İngiltere ise çıkarlarının olduğu bu bölgede varlık göstermek istemesine rağmen Protestan nüfusun azlığı sorun teşkil etmiştir. İngilizler bu amaçla, kendi çıkarlarını gözetmek adına İngiliz-Yahudi iş birliğinden faydalanmaya çalışmıştır. Bu amaçlarla oluşturulan; Kilise Misyonerlik Cemiyeti (1798), Londra Yahudi Cemiyeti (1809) gibi misyonerlik kurumları, Yahudiler arasında Hristiyanlığı yaymayı amaçlamış ve bölgede faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.⁵⁰ Bu dönemde Filistin'de Kutsal Toprak'a yönelik artmıştır. Avrupa'da liberal Protestan çevreler ya da Amerikan İkinci Uyanış'ı, bir çeşit vaktinden önce Siyonizm olan *restorasyonculuğu (restorationism)*, özellikle Kutsal Topraklara dönüşü teşvik edilmesi gereken eskatolojik bir işaret olarak görmüşlerdir.⁵¹ Protestan misyonların canlanması, Katolik misyonların harekete geçmesini de beraberinde getirmiştir. Özellikle 1820'den sonra istikrarlı bir artış olmuş, 1850'lerde ise sıklaşmıştır. 1831'de Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Mısır ve çevresini işgaliyle, Batılı devletler bu bölgede rahat hareket etme imkânı bulmuştur. 1840'a kadar geçen bu süreçte, çeşitli misyoner gruplar Filistin ve Suriye'ye yerleşmişlerdir. Bu yıllarda Avrupalı devletler arasında bölgede dinsel bir

⁴⁹ Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, 121.

⁵⁰ Eitan Bar-Yosef, *The Holy Land In English Culture 1799-1914* (New York: Oxford University Press, 2005), 46.

⁵¹ Anne-Larue Dupont vd., *Ortadoğu Tarihi-19. Yüzyıldan Günümüze*, çev. Ayşe Meral (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2022), 91.

çekişme yaşanmıştır. Kudüs'te 1842 yılında İngiliz-Prusya Protestan başpiskoposluğu kurulmuş, sonrasında 1847'de Latin Katolik bir Patriklik kurulmuş ve son olarak Ruslar tarafından Ortodoks Patrikliğinin yeniden kurulması, Filistin'i ciddi bir sorun haline getirmiştir.⁵² İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bölgede nüfuzunu artırmak için başta Kutsal mekânların idaresini ele geçirme hedefleriyle din bir araç olarak kullanılmıştır.

Batılı Devletlerin kutsal topraklara olan ilgisi, temelde siyasi ve ticari çıkarlara dayanmaktadır. Başta İngiltere'nin en önemli sömürgesi olan Hindistan'a giden yolda kritik bir yere sahip olan Filistin ve çevresi, İngilizlerin bu bölgeyi gözü gibi korumasını sağlamıştır. Fransa'nın Mısır'ı kısa süreli işgalinin ardından bölgede var olmak istemesi ve sömürgelerini genişletme arzusu onları bu bölgeye çekmiştir ve Afrika kıtasında sömürge faaliyetlerine yol açmıştır. Rusya'nın ise her zaman hayali olan sıcak denizlere inme ve ticaretini genişletme amaçları, Osmanlı Devleti'ni yıkmayı hedef haline getirmesine neden olmuştur. Bu devletlerin bölgedeki güç mücadeleleri sadece siyasi alanda değil dini, kültürel ve ekonomik alanlarda kendini göstermiştir. Örneğin, 1856'da gerçekleşen Kırım Savaşı bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Kutsal mekânların korunması hususunda anlaşılamayan Ortodoks ve Katolik Hristiyanlar arasında çıkan anlaşmazlık, Rusların Ortodoks halkın hamiliğine soyunmasıyla uluslararası bir soruna neden olmuş ve İngiltere-Fransa-Rusya üçlüsünü karşı karşıya getirmiştir.⁵³ Bu savaştan Osmanlı Devleti kurduğu ittifakla galip gelse de bölgede İngiliz ve Fransızların daha fazla nüfuz kazanması savaşın sonuçlarından biri olmuştur. Savaşın sonunda elde edilen çeşitli imtiyazlar, bölgede Batılı devletler eliyle hayata geçirilen kuruluşların faaliyetlerini artırmıştır. Örneğin; 1856'da Paris'te kurulan Doğu Okulları Hayır İşleri (Ceuve des Écoles d'Orient) kuruluşu savaşın sonunda elde edilen imtiyazları haber aldığıında 1860'larda bölgeye doğru genişletmiştir. Diğer yandan yine aynı dönemde kurulan Suriye Kalkınma Fonu (Syria Relief Fund), Yahudi ve Hristiyanların yardımına koşmak için kurulmuştur.⁵⁴ Osmanlı Devleti'nin yaptığı ittifakla beraber, Batılı devletlerin telkinleriyle yayınladığı ve Batıya yönelmenin ilk adımı olarak görülen Islahat Fermanı (1856), Avrupalı devletlerin bu bölgeye artan ilgisinin dönüm noktası olmuştur. Bu bağlamda verilen imtiyazlar; Avrupa'dan gelen yabancı nüfus artışı, bu nüfusun bölgede

⁵² Dupont vd., *Ortadoğu Tarihi-19. Yüzyıldan Günümüze*, 95.

⁵³ Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, 159.

⁵⁴ Dupont vd., *Ortadoğu Tarihi-19. Yüzyıldan Günümüze*, 143.

gayrimenkul edinmesi, tüccarların rahatlıkla ticaret yapabilmeleri, bilim adamlarının bölgeyi incelemesi ve yabancı okulların açılıp eğitim alanında faaliyet göstermesi gibi gelişmelere olanak sağlamıştır. Beyrut'ta 1866'da kurulan Suriye Protestan Koleji ve 1875'te açılan Saint-Joseph Üniversitesi bölgede faaliyet gösteren eğitim kurumlarının bazılarıdır. Ayrıca, daha önce bahsedilen misyoner topluluklar da bu dönemde faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Diğer yandan 'bilimsel araştırma' adı altında faaliyet gösteren arkeolojik kuruluşlar; bölgenin haritalandırılması, yer isimlerinin Arapçadan İbraniceye dönüştürülmesi, Kitab-ı Mukaddes'te geçen olayların gerçekliğinin ispatlanması gibi hususlarda büyük katkılar sağlamışlardır.

Nihayetinde, Haçlı Seferleri'nin başarısızlığından yüzyıllar sonra, Napolyon'un Mısır Seferi ile Batı'nın ilgisi kutsal topraklara yönelmiştir. Kutsal toprağa dönüş tabi ki sadece sömürgecilik ile ilişkili değildir. Haçlı Seferleri'nin itici gücü olan kutsiyete benzer şekilde, Batı'nın asırlar sonra tekrar bu topraklara yönelişi "Barışçıl Haçlı Seferleri" olarak nitelendirilmiştir.⁵⁵ Haçlı Seferleri'nde kutsal topraklar sadece Hristiyanlara ait olarak gösterilmiş ve Yahudiler Tanrı katili ilan edilerek katliamlara uğramıştır. Barışçıl Haçlı Seferleri'nde ise özellikle İngilizler Yahudilerle iş birliği yoluna gitmiş, Evanjelik⁵⁶ bir anlayışla öncelikle burada Yahudilerin var olmasını amaçlamıştır. Bu anlamda 18. yüzyılın sonundan itibaren Batılı devletler için farklı bir kutsal anlayışı benimsediği görülmüştür. Bu anlayışa göre, Kutsal topraklar el değiştirmiş, eski seçilmiş halk olan Yahudiler yeni seçilmiş halk olan Batılılara bu seçilmiş olma vasfını devretmiştir. Bu amaçla, Kutsal Toprak elde edilmeye çalışılmış ve bu topraklar üzerinde maddi kültüre dayanarak hak iddia etme çabaları ortaya çıkmıştır. Nihayetinde, Kutsal Topraklara tekrar duyulan ilgiyi yalnızca sömürgeci anlayışla açıklamak meseleyi eksik bırakacaktır. Bu topraklara ilginin asıl itici gücü din olmuştur. Çünkü, kutsal topraklara ilgi Napolyon'un Mısır seferinden önce, bölgeye müstakil ziyaretlerle başlamıştır. Gezip görmek ve hac amacıyla yapılan ziyaretler bu anlamda dikkate değerdir. Hatta misyonerlik faaliyetleri de bu dönemden önce zayıf da olsa sürdürülmüştür. Tüm bunlar kutsiyet baz alınarak yapılan faaliyetlerdir. Fakat devletler

⁵⁵ Alexander Schölch, "Britain in Palestine, 1838-1882: The Roots of The Balfour Policy", *Journal of Palestine Studies* 22/1 (1992), 72.

⁵⁶ Protestan mezhebini benimseyen muhafazakâr kesimi tanımlamak için kullanılmaktadır. Ayrıca bu anlayış, İncil mesajlarını yaymak ve yaymayı teşvik etmek için çalışmaktadır.

eliyle bölgeye girişin ve bilinçli bir şekilde bölgenin dönüşümü için çabalanmasının dönüm noktası Mısır'ın işgaliyle olmuştur. Sonrasında yapılan Kırım Savaşı ve ardından gelen Islahat Fermanı bölgede nüfuzu kolaylaştıran unsurlar olmuştur. Ayrıca Süveyş Kanalı'nın 1859'da açılmasıyla birlikte bölgenin önemi bir nebze daha artmıştır. Bölgede meşruiyetin sağlanması arkeoloji eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan eğitim alanında atılan adımlar halkın dönüşümünde büyük bir etkiye sahip olmuştur. Buna ek olarak, bölgeye yabancı nüfusun teşvik edilmesiyle ve gayrimenkul edinmenin desteklenmesiyle birlikte bölgede artan huzursuzluklar baş göstermiştir. Bölgede çeşitli etnik kökene sahip milletlerin, yönetimde söz sahibi olamama veya artan ticaretten pay alamama gibi durumlarında isyanlar patlak vermiştir. Böylece İngilizler en önemli amaçlarından biri olan Hindistan sömürge yolunu güvence altına alabilmek için bölgede Yahudiler ile iş birliğine soyunmuştur. Fransızlar hedefleri olan Afrika sömürgelerine giden yolu bu bölgeden açmışlardır. Batılı devletlerin kutsal topraklara olan ilgisinin arkasında yatan neden, en başta sömürgelerinin daha güvenli şekilde devam etmesini sağlamak olmuştur. Ekonomik olarak kendilerini güvence altına aldıktan sonra, bilim vasıtasıyla 'uygarlaştırma' misyonuna soyunmuşlar ve arkeolojik çalışmalar marifetiyle bahse konu toprakların geçmişten beri sahibi oldukları iddiasında bulunmuşlardır. Diğer yandan, özellikle İngiliz-Yahudi iş birliğinin gelişmesi bölgede geçmişten günümüze devam eden kronik bir sorunun temelini oluşturmuştur. Sonuç olarak, Batılı Devletlerin kutsal topraklara olan ilgisi, günümüzde dâhi devam eden içinden çıkılmaz problemlerin temelini atmıştır. Özellikle İngiltere'nin bölgeyi değiştirme ve dönüştürmede başat aktör olduğunu söylemek mümkündür. Sonraki bölümlerde aktarılacağı üzere, özellikle İngiltere'nin kutsal topraklara ilgisi ve buna yönelik ürettiği emperyal politikalar, çeşitli iş birlikleriyle İsrail Devleti'ni kuracak olan Siyonist kadrolara miras bırakılmış ve sömürgeci akıl varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

2. İNGİLTERE’NİN FİLİSTİN’E GELİŞİ VE FİLİSTİN ARAŞTIRMA FONU’NUN ARKA PLANI

2.1. İngilizlerin Filistin ve Çevresine Artan İlgisinin Nedenleri (Dini, Siyasi, Ekonomik ve Kültürel)

19. yüzyıl öncesinde İngiltere’nin, Yakın Doğu coğrafyasıyla ilgili düşüncelerini fiiliyata geçirmek için çabalamamasının öncelikli sebebi, sömürge faaliyetlerinin gerçekleştirilebileceği uygun ortamın olmamasıdır. Osmanlı Devleti hâkimiyetinde bulunan bölgede o dönemde görece sakin ve huzurlu bir ortam bulunmaktadır. Bölge için dönüm noktalarından biri, 1799 yılında Napolyon’un Mısır ve Filistin seferi olmuştur. Sömürge yarışında İngilizlerin en büyük rakibi olan Fransızların bu hamlesi, Birleşik Krallığın bölge üzerinde strateji geliştirmesine neden olmuştur. Ayrıca önemli dönüm noktalarından bir diğeri de 1830 yılında Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın, iktidar hırsıyla Suriye ve Filistin’i ilhak etmesidir. Akabinde bu isyan, mevcut durumu korumak isteyen İngiliz ve Fransız birliklerin yardımıyla 1840 yılında bastırılmıştır.⁵⁷ Her ne kadar isyan bastırılmış olsa da Mehmet Ali Paşa’nın kurduğu düzen 1831-1840 yılları arasında 9 yıl sürmüştür. Bu süre zarfında Batılı Devletlere şirin görünmek isteyen Mehmet Ali Paşa, ilişkilerini üst düzeyde tutmaya çalışmış ve buna binaen Filistin’in ‘modernleşmesi’ için çeşitli adımlar atmıştır. Yeni yolların inşası, vergilendirme sistemi, hatta Hristiyan ve Yahudi cemaatlerini temsil eden vekillerin de bulunduğu temsilciler meclisi kurulması bu adımlardan bazılarıdır.⁵⁸ Ayrıca İngiltere’nin 1838 yılında Kudüs’te başkonsolosluk açması da bu döneme rastlamaktadır. Nihayetinde 1840 yılında büyük ölçüde İngilizlerin yardımıyla Osmanlı’nın tekrar Filistin’e hâkim olması, Birleşik Krallığın bölgedeki emelleri için ayrıcalık kazandığının habercisi olmuştur. Siyasi açıdan önemli sayılabilecek bir diğer husus ise 1853 Kırım Savaşı’dır. Savaşın görünen nedeni, Rusya’nın Ortodoks Hristiyanların haklarını savunma iddiasıdır. Fakat asıl amaç, zayıflayan Osmanlı Devleti’ni tamamen ortadan kaldırıp, Rusya’nın grand stratejisi* olan

⁵⁷ Ilan Pappé, *Modern Filistin Tarihi*, çev. Nuri Plümer (Ankara: Phoenix Yayınları, 2007), 26.

⁵⁸ Pappé, *Modern Filistin Tarihi*, 27.

* Grand Strateji: Bir milletin, yüksek menfaat ve kazanımlarını olabilecek en üst seviyeye taşımak için uygulamaya konan, pek çok bileşene ihtiyaç duyulan ve bu bileşenlerin koordineli bir biçimde çalıştırılmasıyla gerçekleştirilmesi mümkün olan amaçlardır. <https://www.britannica.com/topic/grand-strategy>.

sıcak denizlere inme arzusudur. Fakat İngiliz ve Fransız çıkarlarına tamamen aykırı olan bu durum, İngiliz ve Fransız ordularının desteğiyle savaşın Osmanlı Devleti'nin lehine sonuçlanmasıyla son bulmuştur. Bu gelişmeler ise Filistin'de İngilizler adına daha rahat hareket kabiliyeti ile sonuçlanmıştır. Son olarak 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması, artık İngilizler için Filistin'i çok önemli bir stratejik nokta haline getirmiştir.⁵⁹ Tüm bunlara bakıldığında; İngilizlerin Filistin'e olan ilgi ve alakasının siyasi boyutunun üç aşamasının bulunduğunu söylemek mümkündür; Mehmet Ali Paşa'nın saf dışı bırakılması, Kırım Savaşı ve Süveyş Kanalı'nın inşası.

Filistin'de İngiliz nüfuzu, yukarıda bahsedilen siyasi olaylarla gerçekleşmiştir. Birleşik Krallığın, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü bu denli savunması ve desteklemesi tabii olarak bir amaç uğrunadır. Emperyal zihniyetin ilk amacı ticaretini sürdürmek, yeni pazarlar oluşturmak ve zenginlikleri taşımaktır. Bu anlamda Filistin, Akdeniz'e kıyısı olduğundan ve sömürülen ürünlerin taşınma yolunun üzerinde olmasından dolayı Hindistan'ın arka kapısı olarak görülmüştür. Bu düşünceyle, Filistin ekonomisini Avrupa ekonomisine entegre etme çabaları Kırım Savaşı'nın ardından başlamıştır. Kırım Savaşı sonrası toplanan Paris Kongresi ile birlikte; Osmanlı Devleti'ne bağlı eyaletler Avrupalı yatırımcılara açılmış ve bunun sayesinde bölgede arazi-mülk satın alımlarına müsaade edilmiştir.⁶⁰ Yaşanan bu gelişmeler, bölgede ticaret ve bankacılık faaliyetlerinin önünü açmıştır. Yabancı bankerler ve tacirler bölgeye akan sermayenin peşinden Filistin'e gelmiştir. Bölgenin ticari canlanması, savaşlardan sonra güvenin oluşması kutsal yerlere seyahate odaklanılan turizmin de gelişmesine neden olmuştur. Bölgede yeni inşa edilen tesisler ve demiryolu ulaşımının gelişmesi turistik gezilerin artmasının etkenlerinden birisidir.⁶¹ Bölgede İngilizlerin yatırımları sayesinde gelişen altyapı ve ekonomi, İngiltere'nin bölgede statüsünün yükselmesine neden olmuştur. Aslında İngiltere'nin Doğu'da en çok önem atfettiği şeylerden biri Hindistan sömürgesidir. Buna göre, Hindistan ile Akdeniz arasında kalan tüm bölge Hindistan değişmezine göre şekillenip, önem kazanmıştır.⁶² Said'in bu düşüncesi önemli olmakla birlikte, İngilizlerin Kutsal Topraklara ilgisinin tek nedenin Hindistan'ın yol güvenliği olduğunu söylemek dar bir bakış açısı olacaktır. Çünkü İngilizler sadece donanmalarıyla

⁵⁹ Bar-Yosef, *The Holy Land In English Culture 1799-1914*, 3.

⁶⁰ Pappé, *Modern Filistin Tarihi*, 14.

⁶¹ Moscrop, *The Palestine Exploration Fund: 1865-1914*, 23.

⁶² Edward W. Said, *Şarkiyatçılık-Batı'nın Şark Anlayışları* (İstanbul: Metis Yayınları, 2017), 204.

bu güvenliğı sağlayabilirdi fakat toplum nezdinde buradaki meşruiyetini artırmak istemiştir. Misyonerlik faaliyetlerinin hız kazanması, okul hastane gibi yatırımların artması, konsolosluk açılması gibi nedenler toplumun dönüşümünü sağlamak için atılan adımlar olarak okunabilir. Dinin meşruiyet aracı olarak kullanılmasının dışında, Hindistan'a giden ticaret yollarında, 19. yüzyıldan beri Ümit Burnu güzergâhı terk edildiğinden, Osmanlı Devleti toprakları üzerinden, özellikle Mezopotamya ve Süveyş Kanalı kullanılmıştır.⁶³ Tüm bu nedenlerle İngiltere'nin bölgedeki önemli amaçlarından biri de ticaret yollarının güvenliğini sağlamak olmuştur. İngilizlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikasında değişim ise, 1869'da Süveyş Kanalı'nın faaliyete geçmesi ve 1882'de Mısır'ın işgaliyle olmuştur. Bu tarihlerden sonra bölgede güçlü bir Osmanlı Devleti'ne ihtiyaç duyulmamış, hatta toprakların paylaşılması için çeşitli girişimler başlamıştır. Avusturyalı tarihçi ve siyasetçi Heinrich Friedjung'un şu çıkarımı bu yargıyı kanıtlar niteliktedir:

İngilizlerin Türk hâkimiyetinin haklılığına dair ahlaki yargısı siyasetlerine ve imparatorluklarının çıkarlarına göre değişip durmuştur. Rus gücüne bent çekilmesi ve boğazlara kilit vurulması gözlerine son derece önemli görüldüğü sürece Türkler saygıdeğer kimseler, idareleri ise düzeltilmeye muhtaç olmakla birlikte müsait de sayılmıştır. Albion Mısır'ı fethettiğindeyse durum değişmiştir... O gün itibariyle Türkiye medeniyete ve halkların özgürlüğüne engel olarak görülmüştür.⁶⁴

Böylece artık İngiltere için Filistin de değişim ve dönüşüm geçirmesi gereken bir yer konumuna gelmiştir. Bu amaçlarla İngiliz-Yahudi iş birliği hız kazanmış, özellikle arkeolojik çalışmalarla toprak üzerinde hak iddia etme fikirleri geliştirilmeye çalışılmıştır. Aslında, arkeoloji ile toprak üzerinde hak iddia etme fikri İngilizlerin Mısır'ı işgaliyle ortaya çıkan bir şey değildir. Daha öncesinde Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi adı altında bölgede çalışmalar yürütülmüştür. Örneğin; Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin babası olarak kabul edilen Edward Robinson, 1852'de bu anlamda sistemli kazıları yürüten ilk kişi olmuştur.⁶⁵ Hatta bu tarihten önce Napolyon Seferiyle bölgeye gelen bazı bilim adamları da kazı faaliyetleri yürütmüşlerdir. İngilizler ise arkeolojiyi, toprak üzerinde meşruiyet sağlamak için araç haline getirme hususunda daha önceden tecrübe edinmişlerdir. Austin Henry Layard'ın henüz 1830'lu yıllarda Mezopotamya'da yaptığı

⁶³ Gregor Schöllgen, *Emperyalizm ve Denge-Almanya, İngiltere ve Şark Meselesi 1871-1914*, çev. M. Sami Türk (İstanbul: Kronik Kitap, 2021), 73.

⁶⁴ Schöllgen, *Emperyalizm ve Denge-Almanya, İngiltere ve Şark Meselesi 1871-1914*, 74.

⁶⁵ Haim Goren vd., *Mapping the Holy Land- The Foundation of a Scientific Cartography of Palestine* (London, UK: İ.B. Tauris, 2017), 58.

geziler ve edindiği arkeolojik bilgiler İngiltere'nin bölgedeki tecrübelerinden sadece birisidir. Layard henüz o yıllarda, bugün Irak sınırları içinde bulunan antik bir kent olan Ninova'da kazılar yapmış, hatta bu çalışmalar onun 'Ninovalı Layard' olarak adlandırılmasına neden olmuştur. Layard burada hem bölge halkıyla ilişki kurmuş hem de edindiği arkeolojik bilgilerle devletine bu coğrafya hakkında önemli bilgiler sunmuştur.⁶⁶ Fakat bu çalışmalar müstakil olarak kalmış bir kurumsallaşma söz konusu olmamıştır. Bu çalışmanın da ana konusu olan Filistin Araştırma Fonu (Palestine Exploration Fund)'unun 1865'te kurulmasıyla, bundan sonraki arkeolojik girişimler kurumsal bir hüviyete bürünmeye başlamıştır.

Emperyal düzenin sağlanması, her boyutta sömürge zihniyetinin yerleşmesine bağlı kılınarak gerçekleşmiştir. Siyasi ve ticari olarak Filistin'in batı tahakkümü altına alınması çabaları dini boyutuyla desteklenmiştir. İngilizlerin misyonerlik girişimleri ve Birleşik Krallık dışına piskoposlar ataması; sahip olunmak istenen toprakla dinsel köken arasında kurulan ilişkinin, bu toprağı elde etmede etkili bir yöntem olacağı inancının gelişmesine neden olmuştur. Emperyal düzenin gerektirdiği toprakla bağ kurma ve toprağı sömürgeleştirme çabaları için dinin önemi kavranmıştır. İngilizler bu amaçla, Filistin'de 1842 yılında Anglikan-Protestan Kilisesi'ni kurmuş ve başına Yahudilikten Hristiyanlığa geçmiş olan Michael Solomon adında bir piskopos atamıştır. Yahudilikten Hristiyanlığa geçmiş bir din adamının Kudüs'te ilk piskopos olarak seçilmesi dikkat çekicidir. Özelde Kudüs, genelde Filistin bölgesinde İngilizlerin yayılmacı fikirlerinin uygulanmasında, bölgedeki Yahudilerin etki altına alınmasının önemli bir adım olarak görülmüştür. Bu adımın temellerinin birkaç asır önce atıldığını söylemek mümkündür. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren, İngiltere'de Protestanların Fiziki Restorasyonunu savunan grup olarak ortaya çıkan Püritenler, o dönemden itibaren Yahudilerin ata yurdu olan Filistin'de yerleşmeleri gerektiğini dile getirmeye başlamışlardır.⁶⁷ Sonraki yıllarda Püritenlerin etkisi azalsa da Evanjeliklerin düşüncelerine etki etmişlerdir. Emperyalizmin dini ayağının en önemli kısmını Protestan-Yahudi yakınlaşması oluşturmuştur. Buna göre İngilizler yeni seçilmiş halkı ve eski seçilmiş halk olan Yahudiler ile birleşmeleri

⁶⁶ Shawn Malley, "Layard Girişimi: Kraliçe Viktorya Döneminde Arkeoloji ve Mezopotamya'da Gayri Resmi Emperyalizm", *Geçmişe Hücum-Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914* (İstanbul: SALT Yayınları, 2011), 102.

⁶⁷ Eldar Hasanoğlu, "Yahudiler Siyonizm'i Hristiyanlardan mı Aldılar?", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 129.

gerekiyordu.⁶⁸ İngiltere'nin buradaki amacı hem 'Barışçıl Haçlı Seferleri' söylemiyle bölgeye nüfuz etmek hem de 'Yahudilerin restorasyonu' nu sağlamaktır.⁶⁹ Bu amaçla İngilizler, geçmişte Avrupalıların Haçlı Seferleri nedeniyle kazandığı kötü şöhreti bertaraf etmek istemiş ve bölgede Protestan mezhebine mensup nüfusun azlığından ötürü çıkarlarının örtüştüğü tek azınlık olan Yahudiler ile iş birliği yolunu seçmiştir. Ayrıca, Hristiyan kutsal mekanlarının hamisi olan Katolik ve Ortodokslara karşı bölgede kendi kutsalını oluşturmak için geliştirilen bu birliktelik düşüncesi, Anglikan Kilisesi'nden sonra Filistin'de İngiliz emperyalizmine giden yolda ana damarlardan birini oluşturmuştur. İngilizlerin Protestan-Yahudi yakınlaşması, Filistin Araştırma Fonu'nun kurulmasından çok önce başlamıştır. İngiltere'nin sömürge yarışında Fransız ve Rus rakiplerine karşı bölgeye nüfuz oluşturma isteği ilk etapta din üzerinden gerçekleşmiştir. Bunun sebebi Fransızların bölgedeki Katolikler üzerinden, Rusların ise Ortodokslar üzerinden nüfuz elde ettikleri ortamda İngilizlerin varlık gösterememesidir. Bu amaçla 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başları itibari ile birçok Protestan misyonerlik teşkilatı kurulmuştur. Bunlar içerisinde en etkili olanı ise 1809 yılında Filistin'de kurulan Londra Yahudi Cemiyeti'dir (The London Jews Society-LJS).⁷⁰ Evanjelik inanca sahip Protestanların öncülük ettiği kuruluş, en temelde Kurtarıcı Mesih inancı nedeniyle Yahudilere yakınlık duymuştur. Ortak çıkarlara sahip olduğunu düşündükleri Yahudiler arasında Hristiyanlığı yayma amacı güden bu kuruluşun Filistin'de ilk faaliyeti, İsveç asıllı bir papaz olan Melchior Tschoudry'i ön inceleme için 1820'de bölgeye göndermesidir. Bu incelemenin yetersiz bulunmasıyla bölgeye diğer bir papaz olan Joseph Woff gönderilmiş ve Kudüs, Şam, Beyrut, Halep gibi önemli merkezlerde incelemelerde bulunulmuştur. Woff'un belirttiğine göre, Yahudileri Hristiyanlaştırmanın yanı sıra, her mezhepten Hristiyanları da İngiliz Hristiyanları ile yakınlaştırmak gereklidir. Ayrıca Woff, Ortadoğu Yahudilerinin arayış içinde olduğunu kuvvetli şekilde işlemiş ve bölgede teşkilatlanmanın önemini vurgulamıştır.⁷¹ Protestanların misyonerlik faaliyetleri Ortodokslar tarafından sert tepkilerle karşılanmıştır. Fakat tüm olumsuzluklara rağmen Protestan misyonerler vazgeçmemiş ve

⁶⁸ Bar-Yosef, *The Holy Land In English Culture 1799-1914*, 163.

⁶⁹ Schölch, "Britain in Palestine, 1838-1882: The Roots of The Balfour Policy", 40.

⁷⁰ Bar-Yosef, *The Holy Land In English Culture 1799-1914*, 149.

⁷¹ Tibawi, *British Interests in Palestine 1800-1901: A Study of Religious and Educational Enterprise*, 8-10.

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Batı yanlısı politikaları sayesinde bölgede nüfuzunu genişletmeye başlamıştır. Sonrasında Londra Yahudi Cemiyeti'nin çabalarıyla yukarıda bahsi geçen Anglikan Kilisesi kurulmuş, devamında kız-erkek okulları, hastaneler, kervansaraylar ve kütüphaneler bu misyonerler tarafından faaliyete geçirilmiştir. Böylece Filistin'de bir Protestan kolonisi oluşturulmuştur.⁷² Hatta yukarıda bahsedilen Anglikan Kilisesi'nin ilk piskoposu olan Michael Solomon da bu misyoner kuruluşlardan birinden etkilenecek Yahudilikten Hristiyanlığa geçmiştir.⁷³ Bölgede Fransız ve Rus rakiplerine karşı Protestan kolonisi oluşturan İngilizler, diğer taraftan Yahudilerle kurdukları diyalog vasıtasıyla bölgedeki nüfuzlarına kuvvetli bir zemin oluşturmıştır. İngilizler din üzerinden bölgedeki emperyal amaçlarını sağlam bir zemine oturturken diğer yandan ileride görüleceği üzere arkeoloji bilimini din ile maskeleyerek bu bölgedeki varlığı sağlamlaştırmıştır. Bu amaçla, arkeolojik çalışmalarda Kitab-ı Mukaddes'te adı geçen mekân, olay, isim vs. anlatılar baz alınarak toprak üzerindeki miras sahiplenilmiş, dini bilimle kanıtlama yöntemi izlenerek bu topraklardaki aidiyet güçlendirilmeye çalışılmıştır.

İngilizlerin Filistin ve çevresine artan ilgisinin, çoğunlukla ekonomik çıkarlarını düşünerek belirlediğini söylemek mümkündür. Başta, en önemli sömürgesi olan Hindistan'ın ve buraya giden yolların güvenliğini sağlamak en önemli amacıdır. Bu, İngilizlerin yıllarca Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası uygulamasına neden olmuştur. Sonrasında İngiltere, Mısır'ı işgal edip bölgede resmi hâkimiyet kurduktan sonra bu politikadan tamamen vazgeçmiştir. Diğer yandan misyonerlik faaliyetleriyle bölge halkının dönüştürülmesi hedeflenmiştir. O dönemde Batılı devletlere ticari anlamda verilen imtiyazlar, bölgedeki nüfusun artmasına ve gayrimenkuller edinilmesine neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen ıslahat hareketleri, Avrupa modellerine olan ilgi ve Avrupa'nın demografik artışıyla deniz aşırı yayılması, tüm Osmanlı topraklarında olduğu gibi Filistin'in de nüfusunun artmasına neden olmuştur.⁷⁴ Osmanlı topraklarına akın eden bu nüfus, oryantalizm olarak anılan düşünce yapısının gelişimine katkı sağlamıştır. Buna ek olarak, İngiliz çıkarlarına hizmet edeceği öngörülen Yahudi nüfusla iş birliğine gidilmiş bu da

⁷² Mim Kemal Öke, *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar: İhanetler, Komplolar, Aldanmalar* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1990), 67.

⁷³ Goodman Lipkind, "Alexander, Michael Solomon", *The Jewish Encyclopedia*, ts.

⁷⁴ Dupont vd., *Ortadoğu Tarihi-19. Yüzyıldan Günümüze*, 138.

Siyonizm'in kurumsallaşmasından ve Balfour Deklerasyonu'ndan yıllar önce Yahudilere verilecek desteğin tohumlarını atmıştır. Kısaca İngilizlerin bölge üzerindeki sömürgeci hedefleri, günümüzde Ortadoğu'da yaşanan sorunların temelini oluşturmuştur. Her ne kadar İngilizlerin bu coğrafyadaki varlığı sona ermiş gibi görünse de bıraktığı miras çeşitli şekillerde yaşama devam etmektedir. Özellikle 19. yüzyılın ortalarında Filistin üzerindeki İngiliz politikaları, Yahudilerle iş birliğini gerektirdiğinden buranın başta demografik ve siyasi alan olmak üzere birçok hususta dönüşümünde büyük etkiye sahip olmuştur. İngilizler, uyguladığı politikalarla tarihsel, kültürel, ekonomik, siyasi ve dini olarak her anlamda bölgeyi sömürge projelerinin uygulandığı bir yer haline getirmiştir.

2.2. İngilizlerin Bölgede Sömürgeci Hedefleri ve İngiliz-Yahudi İş Birliği Girişimleri

Daha önce bahse konu olduğu üzere, İngilizlerin Filistin ve çevresini sömürgeleştirmesinin temel sebeplerinden birinin ticari kaygılardan kaynaklandığı ve bu bağlamda en önemli meselenin Hindistan sömürgesinin güvenliğinin sağlanması olarak görüldüğü söylenebilir. Dönemin siyasi koşulları, İngilizleri bu bölgede söz sahibi olmasının zorunluluğuna inandırmıştır. Napolyon'un Mısır üzerine seferiyle başlayan süreçte, Rusya'nın yayılmacı emelleri, Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanıyla ortaya çıkan güç boşluğu İngilizleri bu bölgede nüfuz oluşturmaya itmiştir. Bu siyasi ortamın dışında bölgedeki nüfuz oluşturma girişimlerine dinin etkisi de önemlidir. İngilizler için din, rahat hareket kabiliyeti sağlayan ve Filistin'e girişi kolaylaştıran önemli unsurlardan olmuştur. Bahse konu siyasi koşullardan oluşmadan önce dâhi İngilizlerin hac, ticaret, misyonerlik vb. amaçlarla bölgeye ilgileri ve ziyaretleri olmuştur. Fakat başka devletlerin buraya ordularıyla gelmeleri sonucunda, bu ilgi artık devlet eliyle gerçekleşerek, 19. yüzyılın ortalarından itibaren kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Bu kurumsallaşmanın önemli adımlarından birisi kuşkusuz Kudüs'te bir İngiliz Konsoloslugu'nun kurulmasıdır. İngiltere, 1838 yılında sadece iki İngiliz ailesinin bulunduğu Kudüs'te bir konsolosluk açmıştır.⁷⁵ Konsolosluklar bilindiği üzere, bulundukları ülkede kendi vatandaşlarının haklarını korumak ve o ülkeyle diplomatik ilişkilerin kuvvetlenmesi için kurulmaktadır. Fakat, İngiltere'nin, Kudüs'te kurduğu konsolosluk bu amaçlardan uzak görünmektedir. Nitekim belirtildiği üzere İngiltere'nin

⁷⁵ Mayir Vereté, "Why Was a British Consulate Established in Jerusalem?", *Oxford Journals* 85/335 (1970), 320.

orada vatandaşları yok denecek kadar azdır. Tüm bunlara bakarak, İngilizlerin konsolosluk kurarken amacının vatandaşlarının haklarını korumaktan ziyade, bölgedeki emellerini gerçekleştirmek için kurumsal bir nitelik kazanma amacıyla hareket ettiğini göstermektedir. Nitekim 1838 yılında konsolosluğun açılışından üç yıl sonra da Kudüs'te Anglikan Kilisesi kurulması adım adım sömürgeleştirmenin aşamalarıdır. Burada sömürgecinin iki boyutu olan ticari ve hegemonya kurmanın aşamaları görülebilir. Konsolosluk vasıtasıyla siyasi ve ticari kurumsallık kazanılırken, Kilise aracılığıyla din araç haline getirilip bölge üzerinde hegemonya sağlanması amaçlanmıştır.

İngilizlerin Kudüs'e konsolosluk kurma nedenleri, bazı tarihçiler tarafından tartışılmıştır. İngiltere tarihçisi Vereté'nin 1970 tarihinde yayımladığı "Why was a British Consulate Established in Jerusalem?" adlı makalesi, Kudüs'te açılan konsolosluğun sebeplerini irdelemektedir. Vereté çalışmasında, İngilizlerin Yahudilere destek için bir konsolosluk kurup kurmadığını tartışmıştır. Bu tartışmanın sebebi, Lord Shaftesbury'nin⁷⁶ Yahudi restorasyonunu savunduğu ve bu sebeple dışişleri bakanı Palmerston'u etki altına alıp, Kudüs'te bir konsolosluk kurması için yönlendirdiği iddialarıdır.⁷⁷ Yahudi Restorasyonu, evanjelik bir misyonerlik hareketi olarak bilinmektedir. Buna göre, Yahudiler'in Hristiyanlığa döndürülmeleri ve bununla birlikte Kudüs'te kendilerine bir yurt verilerek İsa Mesih'in gelişine ortam hazırlanmalıdır. Lord Shaftesbury ise bu görüşü savunan ve bunun için çaba gösteren Hristiyanlardan biri olmuştur. Misyoner derneklere maddi desteğinin yanı sıra 30 yıl boyunca misyoner bir kuruluş olan Kitab-ı Mukaddes Topluluğu'nun başkanlığını yapmıştır.⁷⁸ Kısacası, Lord Shaftesbury'nin hem Yahudilere duyduğu ilgi ve onları Kudüs'e yerleştirmek için yaptığı çalışmalar hem de dışişleri bakanı Palmerston'la olan akrabalık bağı nedeniyle Kudüs'teki diplomatik misyona aracı olduğu iddiası ortaya atılmıştır. Fakat Vereté'ye göre, Shaftesbury'nin bakan üzerinde sınırlı bir etkisi vardır ve konsolosluğun kurulmasında büyük bir etkiye sahip değildir.⁷⁹ Diğer yandan Filistinli tarihçi A.L. Tibawi 'British Interest in Palestine (1800-1901)' adlı eserinde, İngilizlerin Kudüs'te kurdukları konsolosluk konusuna yer vermiştir. Tibawi'ye göre, Shaftesbury'nin

⁷⁶ 7. Shaftesbury Lord Anthony Ashley Cooper

⁷⁷ Vereté, "Why Was a British Consulate Established in Jerusalem?", 318.

⁷⁸ <https://www.christianity.org.uk/article/lord-shaftesbury>

⁷⁹ Vereté, "Why Was a British Consulate Established in Jerusalem?", 318.

buranın açılmasındaki etkisi azımsanmayacak derecede çoktur. Ona göre misyonierlerin Kudüs'te rahat faaliyet göstermesi ve koruma altına alınmalarının yanında Yahudilerin bölgede yerleşebilmesi için Shaftesbury'nin yönlendirmeleriyle konsolosluk kurulmuştur. Her ne kadar bununla ilgili bir kanıt İngiliz arşivlerinde bulunmasa da Tibawi, konsolosluğun misyonier hareketler için rahat hareket alanı sağladığı ve bölgeye artan ilginin bu hareketler aracılığıyla İngiltere'nin hedeflerine katkı sunduğu düşüncesindedir. Nihayetinde, Kudüs'ün Kavalalı İbrahim Paşa işgalinde olduğu 1838 yılında William Young adındaki genç bir İngiliz, yardımcı konsolos unvanıyla Kudüs'e atanmıştır. Kudüs'e doğru yola çıktığında günlüğüne kaydettiği "İncil'in gerçekliğine tanıklık etmeyi umuyor ve ancak Filistin kazıldığı ve sürüldüğü zaman bu kanıtlara ulaşacağımı umuyorum" sözleri, İngilizlerin konsolosluk açılırken arka plandaki hedeflerini ortaya koymaktadır.⁸⁰ Nitekim Yaklaşık 30 yıl sonra Filistin Araştırma Fonu kurulduğunda, Young'ın bu hayalleri gerçekleşmiştir.

Kudüs'te bir İngiliz diplomatik misyonunun kurulmasındaki itici güçlerden biri, İngiltere'nin Protestan-Yahudi yakınlaşmasını ön görerek bölgedeki meşruiyetini oluşturma arzusudur. Bu amaçla misyonierlerin desteklendiği ve Yahudi nüfusun yerleşimine önayak olunmak için bu konsolosluğun kurulduğu fikirleri ortaya atılmıştır. Fakat, İngilizlerin bölgede var olmak istemesinin asıl nedenini Rusların bölgedeki artan etkisiyle ilişkilendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Çünkü 1833'de imzalanan Hünkâr İskeleyi Anlaşmasıyla, Ruslar boğazlar üzerindeki emellerini tam olarak gerçekleştirememişse de Osmanlı Devleti'nden kendisine açılan bir savaşta boğazları kapatması imtiyazını ele geçirmiştir.⁸¹ Rus-Osmanlı ittifakı İngiltere'yi harekete geçiren etkenlerden biri olmuştur. Ayrıca bu anlaşmayla Rusların Ortodoks tebaayı koruma hakkını elde etmesi, Hindistan sömürgesine giden ticaret yolları üzerinde tehdit oluşturacağı endişesi İngiltere'yi bölgede daha aktif bir rol oynamaya itmiştir. Buna ek olarak, İngiltere'nin Şam Konsolosu John Wiliam Perry Farren'ın 1836'da dışişleri bakanı Palmerston'a, Rus hükümetinden Suriye Kutsal Mabet Rum Kilisesi'ne bazı hediyeler geldiğini ve bunun Rum Ortodoks Araplarla Rusya'nın arasındaki bağları tazelediğini belirtmesi, acilen Kudüs'e bir konsolosluk kurulması emrinin gelmesine

⁸⁰ Tibawi, *British Interests in Palestine 1800-1901: A Study of Religious and Educational Enterprise*, 35.

⁸¹ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, 207.

neden olmuştur.⁸² İngiltere'nin bölgede Rus yayılcılığına karşı koymak için, dini değerleri kullandığı açıkça görülmektedir. Her ne kadar siyasi emellerle izlenen politikalar olsa da nihayetinde İngiliz-Yahudi iş birliği bölgedeki meşruiyeti sağlama açısından kullanışlı bir araç olmuştur.

İngiltere'nin bölgede sömürgeci bir zihniyetle izlediği politikaların temelinde, Rusya'yı en önemli sömürgesi olan Hindistan'dan uzak tutmak ve Rusların yayılcılığı engellemek olduğunu söylemek mümkündür. Fakat İngilizlerin yalnızca bu amaçla bölgede politika yürüttüğünü söylemek sığ bir yaklaşım olacaktır. Çünkü daha önce ele alındığı üzere, aslında amaç bu toprakların üzerinde hak sahibi olunduğunu iddia etmek ve toplumu bu şekilde dönüştürmektir. Çalışmanın bu kısmına kadar aktarılanlardan hareketle, İngilizlerin bu amacı için bölgenin Yahudi halkı ile iş birliği yaptığı söylenebilir. Başka bir devletin toprağında faaliyet göstermek için o devletin içindeki azınlıkları kullanmak dönemin normalidir. İngilizler ise Protestan halkın azlığından dolayı üzerine Yahudileri eklemleyerek İngiliz-Yahudi iş birliğine kapı açmıştır. Buna neden olan tek şeyin azınlık haklarının korunması olduğunu söylemek hatalı bir yaklaşım olur. İngiltere'de yaşayan azımsanmayacak derecede Yahudi iş adamlarının ayrıca daha önce bahsedilen Yahudi Restorasyonu savunucularının, bu iş birliğinde lokomotif görevi yürüttüğü de söylenebilir. Özellikle Napolyon'un Mısır Seferi sonrasında; İngiliz akademisyen, asker, sanatçı, misyoner ve diplomatların Filistin bölgesine artan ilgisi göze çarpmaktadır. Bu ilgiyle beraber akademisyenler, düşünürler ve yazarlar, bölgenin önemini bilimsel olarak kanıtlamaya çalışırken yeni seçilmiş halkın İngilizler olduğunu ispatlama yoluna gitmişlerdir. Diğer yandan sanatçılar ve misyonerler, Kudüs'e hac ziyaretini teşvik etmiş, gidenler bölgeyi tasvir için sanatı kullanmışlardır. İngiltere bu dönemde Protestan hac kavramını halkına benimsetmeye çalışmıştır. Diğer yandan milliyetçiliğin ve İngiliz olmanın üstünlüğü vurgulanarak, bu ruhla Kutsal Toprakların ziyaret edilmesi amaçlanmıştır. İncil'in bu topraklara gelmeden anlaşılamayacağını savunan Kilise Tarihi profesörü Dean Stanley; geçmişin ihtişamıyla geleceğin restorasyonunu gerçekleştirme fikrini savunmuş, Kudüs'ü sevmeyi ve ziyaret etmeyi

⁸² Nurcan Özkaplan Yurdakul, "Kudüs'te İngiliz Varlığının Dinden İdeolojiye Değişen Gerekçelerine Bir Bakış", *TYB AKADEMİ* 27 (2019), 177.

İngiliz olmanın bir gereği olarak görmüş ve Batı'ya bakarak Doğu'ya doğru ilerlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁸³

İngiltere'nin Kutsal Topraklar'a artan ilgisi, Yahudiler ile iş birliğini de artırmasını gerektirmiştir. Öncelikli hedef Yahudilerin Hristiyanlaştırılması olmuştur. Buna yönelik daha önce sözü edilen LJS (London Jews Society-Londra Yahudi Cemiyeti) kurulmuştur. Bu kuruluş, İngiltere kamuoyunda Kutsal Topraklara aidiyeti pekiştirme ve oradaki Yahudileri Hristiyanlaştırma amacı gütmüştür. Her ne kadar İngiliz-Yahudi iş birliğini sağlasalar da Hristiyanlaştırma misyonunu tam olarak gerçekleştirememişlerdir. Kutsal Toprak bilinci aşlamak ve İngilizleri Yahudilere yakınlaştırmak için düzenlenen sergide İngilizler kendilerini Yahudi olarak takdim etmiştir. Bunun sebebi vaat edilen toprakları çok fazla ön plana çıkarmaları ve Yahudilerin bu topraklara geri dönmesi gerekliliğini savunmalarıdır. Bahse konu oluşumun Kutsal Topraklardaki çalışmaları açıkça Siyonizm'e destek vermiş fakat aynı zamanda İngiliz emperyal çıkarlarını bölgede güvence altına almıştır. İngiltere'nin bölgede Yahudiler ile olan etkileşimi bununla sınırlı kalmamıştır. Sadece misyonerlik çalışmalarıyla değil arkeolojik kazılarla da toprak üzerinde hâkimiyet kurma niyetiyle hareket edilmiştir. Burada enteresan olan kısım arkeolojik kazılarda özellikle Eski Ahit'te geçen yer, isim ve olaylara odaklanılmış olmasıdır. Bilindiği üzere Yahudiler, Kitab-ı Mukaddes'in yalnızca Eski Ahit (Tahah) kısmına inanırlar. İngilizler yapılan arkeolojik faaliyetlerde, Yahudilerin esas aldığı Eski Ahit'i araştırma ve burada geçen olayların gerçeğe uygun olup olmadığını öğrenme yolunu seçmiştir. Burada her ne kadar siyasi emellerle hareket edilmiş olsa da sonuç olarak Yahudilerin bu toprak üzerindeki meşruiyetini ispatlar nitelikte çalışmalar yapılmıştır. Bunların sistematik bir şekilde başlaması Filistin Araştırma Fonu'nun kurulmasıyla olmuştur. Daha önce yapılan bireysel girişimlerin profesyonel şekilde gerçekleştirilmesi ve bölgenin tam anlamıyla tanınması için Filistin ve çevresinin bilimsel yöntemlerle incelenmesi gerekliliğine inanılarak, PEF kurulmuştur.⁸⁴ İngiliz-Yahudi iş birliğinin önemli ayaklarından sayılan bu kuruluşun çalışmalarının, akademisyenler ve mühendisler tarafından yürütülmesi sistematik çalışmaları beraberinde getirmiştir. PEF'ten önce kurulan ve yine bölgeyi araştırmayı kendine görev edinmiş bazı kuruluşlar

⁸³ Bar-Yosef, *The Holy Land In English Culture 1799-1914*, 77.

⁸⁴ *British Interests in Palestine 1800-1901: A Study of Religious and Educational Enterprise*, 189.

vardır. Tüm bu girişimler göstermektedir ki İngilizler, siyasi ve ticari çıkarlarını her enstrümanı kullanarak genişletmeye çabalamıştır. Yahudiler İngilizler için kullanışlı bir araç olsa da sonuçta yapılan çalışmalar ve oluşturulan altyapı Yahudilerin işine yaramıştır. İngiltere burada Yahudiler ile kurduğu yakın temas sayesinde hem bölgede kendi çıkarlarını yürütmüş hem de Yahudilerin bölgede kendilerine yurt kurma hedeflerine destek olmuştur.

2.3. Filistin Araştırma Fonu'nun Öncülleri ve Kuruluşun İdeolojik Altyapısı

Yukarıda bahsedilen motivasyonlarla hareket eden emperyal akıl, Filistin Araştırma Fonu kurulmadan önce benzer girişimlerde bulunmuştur. Bu fon, görünürde arkeolojik kazı, bölgenin topoğrafyasının incelenmesi gibi hedeflerle kurulmuştur. Filistin'deki geçmişi, arkeolojik kazılarla ortaya çıkarmayı görünürdeki vizyonu olarak belirleyen kuruluş, bunun ötesinde yukarıda bahsedilen emperyal aklın bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Arkeolojinin bilim olarak ortaya çıkmasından sonra sıkça kullanılan yönlerinden biri politik boyutu olmuştur. Silberman bu politik boyutun kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir.⁸⁵ Arkeolojinin politik boyutunun önemli bir kısmını ise kolonyal söylem oluşturmuştur. Kolonyal söylem, emperyal güçlerin istila ettikleri yerlerdeki kültürleri kendi kültürleri gibi sahiplenmek için başvurdukları stratejileri meşrulaştırmada kullandıkları anlatı olmuştur.⁸⁶ Bu söyleme göre arkeolojik kazılar ve bu alanlardan elde edilen bulgularla oluşturulan yorumlar, sömürgecinin hedef topraktaki niyetlerine göre şekillenmiştir. Örneğin; Filistin Araştırma Fonu'nun açılış konuşmasında York Başpiskoposu ve kuruluşun ilk başkanı olan William Thomson, Filistin bölgesinin kendilerine ait olduğunu belirtmiş ve Kitab-ı Mukaddes'i anlayabilmek için yazıldığı toprakların anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁷ Görüldüğü üzere Filistin Araştırma Fonu'nun ideolojik altyapısında hem kolonyal hem dini söylem etkili olmuştur. Foucault'nun da belirttiği üzere; iktidarın kendisini ortaya koyuş biçimi, kendi üzerinden değil başkaları üzerindendir, yani bir egemenlik gösterisidir.⁸⁸ Buradaki iktidar İngiltere olarak ele alındığında, egemenlik gösterisini arkeoloji yoluyla Filistin toprakları ve orada

⁸⁵ Silberman, "Vaat Edilmiş Topraklar ve Seçilmiş Halklar: Arkeolojik Anlatının Politikası ve Poetikası", 23.

⁸⁶ Moro-Abadia, "Bir Kolonyal Söylem Olarak Arkeoloji Tarihi", 70.

⁸⁷ El-Haj, *Facts on the Ground*, 28.

⁸⁸ Michel Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*, çev. Veli Urhan (İstanbul: Birey Yayıncılık, 1999), 69.

yaşayanlar üzerinden yaptığı çıkarımında bulunulabilir. İngilizler, Filistin Araştırma Fonu aracılığıyla bölgeyi tahakküm altına alma maksadıyla, arkeolojik buluntuları dini anlatılara eklemleyerek ortaya koymuş ve kendi meşruiyetini bu yolla sağlamaya çalışmıştır. Tüm bunlara bakıldığında Filistin Araştırma Fonu'nun, İngiltere'nin tarihsel köklerini din üzerinden bölgeyle ilişkilendirerek emperyal hedeflerini uygulamaya çalıştığı bir aracı kuruluş olduğu çıkarımı yapılabilir.

Bölgede İngiliz hedeflerine hizmet eden ve arkeolojik kuruluşlar olmadan yapılan çalışmalar da olmuştur. Fakat genelde İngiliz sermayedarlarının fonlarıyla hayata geçirilen inisiyatifler hedeflere ulaşmak için daha kıymetli görülmüştür. Örneğin; Osmanlı Devleti'ne yardım için bölgeye giden askeri birlikler, teodolit* adlı ölçüm aletiyle Ölü Deniz, Ras el Abied, Yafa gibi önemli alanlarda ölçümler yapılmıştır.⁸⁹ Bu ölçümler haritalandırmayı kolaylaştırmak için gerçekleştirilmiştir. Haritalandırma ise yapılacak askeri operasyonlarda strateji oluşturmak açısından değerli bilgiler sunmuştur. Yakın Doğu coğrafyasının en kapsamlı kazılarının ilki A.H. Layard tarafından gerçekleştirilmiştir.⁹⁰ Layard Musul çevresinde kazılar yapmasına rağmen bölgede gerçekleştirilen diğer tüm arkeolojik çalışmalara altyapı oluşturmuştur. Yaptığı çalışmaların raporları, belgeleri, mektupları gibi tüm envanterler İngiliz devlet arşivlerinde hala saklanmaktadır. Bu belgeler, Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerindeki istihbarat faaliyetlerinin ve İngiliz çıkarlarını destekleyip korumak için, arkeolojinin araç olarak nasıl kullanıldığının kanıtını oluşturmaktadır. Layard'ın bir araştırma sırasında söylediği ve daha önce aktarılan şu sözler, yapılan kazıların veya araştırmaların mahiyetini gözler önüne sermektedir: *"Bu sular bir kez daha akıp Batı'ya sürükledikleri bilgi ve zenginlik tohumlarını geri getirecek midir? Biz gezginler, kumların arasında renkli deniz kabukları arayan çocuklar gibi, o insanlardan geriye kalanları arıyorduk."*⁹¹ Burada Layard'ın ifade ettiği Batı'ya sürüklenen bilgi ve zenginlik tohumlarının geri gelmesi arzusu, aslında emperyal aklın kendi geçmişini bu topraklarda aradığının göstergesi olarak düşünülmektedir. O insanları aramaları ise zaten geçmişte kendilerine ait olan topraklara tekrar ayak bastıklarını ifade etmektedir. Layard örneğinde görüldüğü gibi, aslında yapılan ilk kapsamlı arkeolojik kazılardan itibaren, Birleşik Krallığın

* Tedolit: İki yer arasındaki mesafeyi belirleyen hassas bir ölçüm aleti.

⁸⁹ Moscrop, *The Palestine Exploration Fund: 1865-1914*, 10.

⁹⁰ Çelik vd., *Geçmişe Hücum- Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914*, 99.

⁹¹ Layard, *Discoveries in The Ruins of Nineveh and Babylon*, 245.

sömürgeci reflekslerle bu bilim dalını kullandığını görmek mümkündür. Diğer bir örnek olarak, 1852 yılında Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi alanında yapılan önemli bir çalışma, Kitab-ı Mukaddes uzmanı Edward Robinson tarafından gerçekleştirilmiştir. Bölgedeki Arapça şehir isimlerini İbranicele ile karşılaştırarak bölgenin tarihsel coğrafyasını oluşturmaya yönelik çalışmalar yürütmüştür.⁹² Edward Robinson, daha önce bahsedilen Protestan-Yahudi özleşmesinin temellerini atmıştır. Arapça olan yer isimlerinin İbranicele ile karşılaştırılıp haritalara yerleştirilmesini, geçmişi inşa etmek isteyen emperyal hedeflerle ilgili değil de salt bilimsel çaba olarak algılamak pek mümkün gözükmemektedir. Bunun sebebi Kutsal Topraklar hakkında yaptığı haritalandırma ve isimlendirme çalışmalarıdır. Yahudi-Protestan iş birliğinin bariz bir örneği olan Robinson, kendinden sonraki Protestan bilginleri oldukça etkilemiştir.

Filistin Araştırma Fonu'nun öncül kuruluşlarını 1800'lü yılların başlarına götürmek mümkündür. Kutsal topraklarda İngiliz çıkarlarının tesis edilmesi için faaliyet gösteren kuruluşlar eskiden beri var olmuştur. Fakat, 1860 yılından sonra Viktorya Döneminde misyonerlik faaliyetleri yerine daha çok yardım işleri ve askeri-siyasi-ticari çıkarları gözetken kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşlardan ilki 1861'de kurulan Suriye Kalkınma Fonu (Syria Improvement Fund) olmuştur. Görünürde Suriye'nin ticari olarak kalkınmasını hedefleyen fon, İngiliz ve Osmanlı yönetimleriyle iş birliğini hedeflemiştir.⁹³ Ömrü çok kısa olan kuruluşun bünyesindeki isimler onu dikkate değer kılmıştır. Henry Layard, James Fergusson ve Moses Montefiore gibi Anglo-Yahudi soyluları tarafından fonlanan kuruluş, içerisindeki evanjelik ve laik grupların fikir çatışmaları sonucunda dağılmıştır. İşin ilginç yanı, dünyanın çeşitli yerlerinden gelen bağışlar 15 yıl sonra Filistin Araştırma Fonu'na aktarılmıştır. Kuruluşlara gelen fonlar, dünyanın her yerinden Evanjelik hedefleri destekleyen kişiler, İngiliz emperyal genişlemesini savunanlar ve bölgede Protestan-Yahudi iş birliğini amaçlayan sermaye sahipleri tarafından sağlanmıştır. Fakat önceden bahsedildiği üzere evanjelik ve laik gruplar arasındaki çatışma, fonun sonunu getirmiştir. Ayrıca Suriye Kalkınma Fonu'nun çekirdek kadrosu, Filistin Araştırma Fonu'nun hayata geçirilmesini desteklemiştir ve bu kuruluşu fonlamıştır. Suriye Kalkınma Fonu'ndan sonra, Su Geliştirme Fonu (Water Improvement Fund), 1864 yılında kurulmuş ve Filistin Araştırma Fonu'nun temelini

⁹² Toprak, *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe*, 101.

⁹³ Moscrop, *The Palestine Exploration Fund: 1865-1914*, 23.

oluşturmuştur. Bu fon, su temini için bölgede belirli çalışmalar yapan ve fon sağlanan kuruluşlardan biri olmuştur. Fon sağlayan kişilerin en spekülâtifi dönemin güçlü Yahudilerinden Montefiore'dir⁹⁴. Montefiore dönemin en önemli Yahudi iş adamlarından biridir. Hayatta olduğu süre zarfında Yahudilerden maddi desteğini çekmemiş ve Filistin'deki Yahudilere yardımlarını esirgememiştir. İngiltere'de Kraliçe tarafından Sir ünvanı verilen ikinci Yahudi olmakla birlikte, İngiltere'nin önemli sermayedarlarından olması devlet üzerindeki etkisini artırmıştır. Anglo-Yahudi iş birliğini göstermesi bakımından Montefiore'nin Su Geliştirme Fonu'na desteği dikkate değer görülmüştür. Su Geliştirme Fonu, bir sene içerisinde dönüşüm sağlamış ve Filistin Araştırma Fonu adı altında bölgedeki çalışmalarına devam etmiştir.

Filistin Araştırma Fonu kurulduğunda, arkeoloji bilimini ideolojik düşünceler için kullanmak yeni bir olay değildi. 19. yüzyılda modern bir bilim olarak arkeolojinin ortaya çıkması ve devletlerin bu bilime ilgi göstermesi, kendi uluslarının üstünlüğünü antik geçmişe dayandırarak gösterme arzusuydu. Alana ilgi duyan öncü devletlerin başında İngiltere gelmekteydi ve 19. yüzyıldan daha önce antik geçmişin kalıntılarının önemini fark etmişti. Örneğin; henüz 16. yüzyılda eski kalıntıların korunması için yasa çıkarıldı ve bunun için danışmanlar görevlendirildi. Burada İngiltere'nin temel gayesi, Roma İmparatorluğu ile bağ kurmak adına kanıtlar ortaya çıkarmaktı. Geçmiş ile bağ kurmanın diğer bir yolu ise din kaynaklıydı. Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi olarak kavramsallaşan ve literatüre giren bu alanda, Kitab-ı Mukaddes'te geçen olayların ve yerlerin doğruluğunu araştırmak daha doğrusu ispatlamak maksadıyla çalışmalar yürütülmekteydi. Kökenleri aranırken Yahudi ve Hristiyan dini geleneği odak noktasını oluşturmaktaydı, bu dinlerin anlatılarının yaşandığı topraklar ile bağ kurularak köklerin bulunması hedeflenmekteydi.⁹⁵ Bu minvalde çalışmalar 19. yüzyılda mühendisler ve Kitab-ı Mukaddes uzmanları tarafından yapıldı. Sömürgecilik yarışında rekabet içinde olan İngiltere, Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi alanında da rakiplerine nazaran Filistin bölgesinde yapılan çalışmalarda öne çıkmaya çalıştı. 19. yüzyılın başlarında Kudüs'te kurulan arkeoloji okullarıyla faaliyet gösteren İngiltere, Fransa, Almanya, Amerika ve İtalya bölgede arkeolojik mücadele alanının başlıca aktörleri oldu. Yapılan çalışmalar geleneksel dini bağlılıklara dayandırıldı. Bölgenin siyasi koşulları nedeniyle rahat hareket

⁹⁴ Moscrop, *The Palestine Exploration Fund: 1865-1914*, 30.

⁹⁵ Toprak, *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe*, 101.

kabiliyetine sahip oldular fakat çalışmalarda egemen olan ülke İngiltere'ydi. Nihayetinde 1865 yılında Filistin Araştırma Fonu kuruldu ve çalışmalarını sistematik bir biçimde sürdürmeye devam etti.⁹⁶

Filistinli tarihçi Abdul-Latif Tibawi, İngiltere'nin 1800-1901 yılları arasında Filistin'e olan ilgisini irdelediği çalışmasında, Filistin Araştırma Fonu'na eserinde ayrı bir bölüm ayıracak kadar özel bir kuruluş olduğunu belirtmiştir.⁹⁷ Filistin Araştırma Fonu'nu (PEF) özel kılan şey, bölgenin bilimsel ve sistematik olarak ilk defa incelenmesidir. Öncesinde seyahat hikâyeleri, sulu boya resimleri ve hatta coğrafya kitaplarında Kutsal Toprak sevgisini aşılama amacı güdülmüşse de PEF'le beraber yetenekli bilim adamları ve kâşiflerle, Filistin coğrafyası ve tarihi üzerine sistematik çalışmalar yapılması hedeflenmiştir.⁹⁸ PEF'in özel olan diğer bir yanı ise kurulmasından bugüne çalışmalarına hâlâ devam etmesidir. Bir önceki bölümde PEF'ten önce var olan girişimler irdelenmeye çalışılmıştı fakat görüldüğü üzere hiçbirisi başarıya ulaşamamış nihayetinde PEF kurulmuş ve 150 yılı aşkın bir süredir faaliyetlerine devam etmektedir. Burada önemli olan nokta bahse konu dönemde neden böyle bir kuruluşa ihtiyaç duyulduğu ve bu kuruluşun ideolojik altyapısıdır. Çünkü dönemi anlamlandırabilmek adına fikirsel altyapının anlaşılması elzemdir. 19. yüzyıl İngiltere'sinin politikalarının altında yatan sebepler ve dönemin hâkim dünya görüşü, PEF'in ideolojik altyapısından farklı değildir. Bu sebeple dönemin koşullarını ve İngiliz politikalarının hangi saiklerle oluşturulduğunu çözümlemek konumuz açısından önemlidir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başına kadar, yani 1837-1901 arası dönem İngiltere'de Viktorya Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemin en göze çarpan özelliği İngiliz imparatorluğunun zirvesi olarak adlandırılmasıdır. Zirvede olmasının sebebi ise bilindiği üzere sömürgelerin çoğalması ve deniz aşırı seferlerin yaygınlaşmasıdır. Tabi burada yalnızca deniz aşırı toprakların zengin kaynaklarının sömürülmesinden bahsedilmemektedir. Dönemin anlayışı, sadece bu toprakları hükümdarlık altına almayı değil aynı zamanda üstün görülen Batı

⁹⁶ Katharina Galor, *Finding Jerusalem: Archaeology Between Science and Ideology* (California: University of California Press, 2017), 20.

⁹⁷ Tibawi, *British Interests in Palestine 1800-1901: A Study of Religious and Educational Enterprise*, 183.

⁹⁸ Bar-Yosef, *The Holy Land In English Culture 1799-1914*, 165.

medeniyetini dünyanın geri kalanına kabul ettirmeyi amaçlamasıdır.⁹⁹ Kabul ettirme ise sadece işgal yoluyla değil, kültürel olarak da dönüşümün sağlanmasından geçmektedir. Darwin'e göre bu dönemde İngiliz yayılcılığının motor gücü ideolojidir ve bunun temel unsurları Evanjelizm ve kölecilik karşılığıdır.¹⁰⁰ Buna göre İngiltere'nin dünyayı uygarlaştırma misyonunda evanjelik hareketler büyük öneme sahiptir. Evanjelizm ilk bakışta dini yayma anlamında misyoner bir görünüm verse de çok çeşitli alanlarda varlık göstererek uygarlaştırma misyonunun lokomotif görevi görmüştür. Evanjelist bir bakış açısıyla dünyaya yayılan İngilizler, Filistin özelinde de PEF gibi kuruluşlarla bu bakış açısıyla faaliyetler yürütmüştür. Fakat buradaki fark, halihazırda Hristiyanlık adına misyoner faaliyetler yürüten başka Batılı devletlerin de olmasıdır. İngiltere çözümü, buradaki Yahudiler ile iş birliğini geliştirmede bulmuştur. Buna göre, Yahudilerin Protestanlığı kabul etmesi öncelikli hedef olmuştur. Bunun farklı siyasi nedenleri daha önce ifade edilmiştir. Burada bahse konu olan PEF'in kuruluşunun altında yatan dini ve ideolojik nedenleri irdelemektir. İngiliz-Yahudi iş birliğinin ana gayesi Yahudilerin dönüşümünü sağlamaktır. Kudüs üzerinden şekillenen Kutsal Toprak algısıyla beraber, Yahudi halkının dönüşümünün sağlanmasındaki niyet, İsa Mesih'in dünyaya dönüşü için hazırlık yapmaktır. Bu inanışa göre Yahudiler kendilerine vaat edildiğine inandıkları topraklara dönecek ve Protestanlığı kabul ederek İsa Mesih'in Kudüs'e geldiğinde dünyaya hâkim olmak için kuracağı krallıkta yer alacaklardır.¹⁰¹ Bu inanıştaki amacın, Protestan İngiltere'nin dünya üzerinde hâkimiyet kurma arzusu olduğu söylenebilir. Böylece, İngiliz-Yahudi iş birliği dönemin siyasi koşullarıyla şekillenirken dini sebeplerle de perçinlenmiştir.

Yahudi nüfusun dönüştürülmesi ve bölgeye yeni göçlerin sağlanması, İngiltere'nin öncelikli hedeflerinden olmuştur. Bunu yaparken hem sömürge yollarını kontrol altına alacak hem de dini görevlerini yerine getirmiş olacaklardır. Fakat Osmanlı gibi büyük bir devletin topraklarında bu gayeleri gerçekleştirmek, sömürge topraklarına işgal yoluyla uygarlık götürmek kadar kolay değildir. Diğer taraftan İngilizlerin bahse

⁹⁹ Niall Ferguson, *İmparatorluk- Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği*, çev. Nurettin Elhüseyni (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017), 123.

¹⁰⁰ John Darwin, "Imperialism and the Viktoryans: The Dynamics of Territorial Expansion", *English Historical Review* 112/447 (1997), 627.

¹⁰¹ Mustafa Alıcı, "Üç Kudüs: Kudüs'e Siyonist, Evanjelik ve Reel-Politik Yaklaşımlar", *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 6/15 (2018), 50.

konu dönemde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikası, zor kullanmak yerine toplumun fikrîsel dönüşümüyle amacına ulaşma çabalarına neden olmuştur. İngilizler 1838 yılında Kudüs'te kurdukları konsoloslukla, devlet eliyle Yahudilerin korumasını sağlamayı öncelemişlerdir. İlk konsolons Young, daha önce belirtildiği üzere evanjelistlerin önde gelenlerinden Lord Shaftesbury'nin çabalarıyla göreve getirilmiştir. Daha sonrasında ise 1846 yılında yerine getirilen James Finn ise Londra Yahudiler Arasında Hristiyanlığı Yayma Cemiyeti (London Society for Promoting Christianity Among the Jews) üyesidir. Görüldüğü üzere İngilizlerin Filistin üzerinde oluşturduğu politikalar, Yahudileri hiçbir zaman göz ardı etmeden onlarla ittifak kuracak biçimde şekillenmiştir. Çünkü fikri olarak savunulan şey, Tanrı'nın bu toprakların ilk sahibi olarak Yahudileri belirlemesi ve Protestan Hristiyanların onların meşru halefi olduğu inancıdır. Buna göre İngiltere iki topluluğun da doğal koruyucusudur. Buna ek olarak, İngilizlere bölgede rahat hareket kabiliyeti sağlayan olaylardan biri de 1850'li yılların başında Protestan mezhebine sahip kişilerin, Osmanlı Devleti tarafından resmi bir dini topluluk olarak tanınmasıdır.¹⁰² Böylece İngiltere, Protestan tebaanın haklarını korumak maksadıyla Filistin ve çevresinde hedeflerine ulaşmak için daha kolay müdahale imkânı bulmuştur. Bundan kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin çıkardığı Islahat Fermanıyla batılı devletlere ve özelde İngilizlere verilen ayrıcalıklar, Kutsal Toprakların yeniden fethi ve dini-siyasi çıkarların hızla harekete geçirilip bölgenin sömürgeleştirilme çabalarını hızlandırmıştır. Filistin Araştırma Fonu tüm bu gelişmelerin ışığında, bilimsel çalışmalar yapmak amacıyla ortaya çıkan bir araç olmuştur. PEF, Filistin bölgesinin tarih, coğrafya, topoğrafya, kültür alanında incelenmesi maksatlarıyla 23 Temmuz 1865'te kamuya açık bir toplantıyla kurulmuştur.¹⁰³

Kuruluşunun denk geldiği döneme bakıldığında PEF, İngiliz sömürgeci zihniyetinin dönüşmeye başladığı ve yeni topraklar bulmaktan çok var olan yerleri koruma gayretine girdiği bir zamanda ortaya çıkmıştır. Halka açık bir toplantıda kurulurken PEF'in üç ilkesi şu şekilde belirlenmiştir: Çalışmalar bilimsel ilkelere göre yürütülecek, tartışmalardan uzak durulacak ve dini bir kurum olarak görülmeyecektir.

¹⁰² Schölch, "Britain in Palestine, 1838-1882: The Roots of The Balfour Policy", 42-43.

¹⁰³ Tibawi, *British Interests in Palestine 1800-1901: A Study of Religious and Educational Enterprise*, 185.

Kamuoyuna bu kuruluşu tanıtırken belirtilen ilkelerin yanıltıcı olduğu söylenebilir. Her ne kadar bilimsel çalışmalar ön planda tutularak hayata geçirilen bir oluşumsa da dini bir kurum olmadığını söylemek güçtür. Öncelikle fonun Kutsal Toprak olarak adlandırdığı bölgelerde Kitab-ı Mukaddes alanında çalışmalar yapacak olması, dinle ilişkili bir kuruluş olduğunu göstermektedir. Ayrıca açılış konuşmasını York Başpiskoposunun yapması ve dini bir kurum olarak görülmemeleri gerektiği iddiası bir çelişki olarak karşımızda durmaktadır. Ancak burada bilimselliğin vurgulanmasındaki amaç, kuruluşa maddi katkı sağlayan liberal görüşlü kişilerin tepkisini çekmemek içindir.¹⁰⁴ Diğer taraftan PEF'in kuruluş belgesinin giriş kısmında: "Hiçbir ülke, inancımızın belgelerinin yazıldığı ve anlattıkları önemli olayların gerçekleştiği ülke kadar bizi ilgilendirmemelidir. Aynı zamanda, hiçbir ülke bu kadar acil bir şekilde illüstrasyona ihtiyaç duymamaktadır." şeklinde ifadelere yer verilmiştir.¹⁰⁵ Görüldüğü üzere, Kitab-ı Mukaddes'in söz ettiği toprakların incelenmesi önemlidir ve bu inancın bir gereğidir. Böylece Filistin Araştırma Fonu kurulurken, evanjelik reflekslerle hareket ettiği görülmektedir. Her ne kadar siyasi çıkarlar gözetilerek hareket edilse de kuruluşun oluşmasında din etkin bir rol oynamıştır. Kuruluşun ideolojik altyapısında en dikkat çekici fikir, İngilizlerin Yahudiler gibi kendilerini seçilmiş halk olarak görmeleridir. Yahudilerin Protestanlığı benimsemesi kuruluşun fikri arka planında yer almakla birlikte, Yahudilerin Kutsal topraklara dönüşü hedeflenmiştir. Buna binaen yapılan çalışmalar Tanah odaklı yürütülmüş, böylece toprak üzerinde hak iddia edilirken Yahudilerin bölgenin sahibi olduğu fikrini benimsetmek kuruluşun öncelikli ideolojilerinden biri olmuştur. Buradan hareketle de İngilizler yeni seçilmiş halk olarak Yahudileri himayesine almış, Kutsal Toprakların ise meşru koruyucuları haline gelmişlerdir

¹⁰⁴ Moscrop, *The Palestine Exploration Fund: 1865-1914*, 54.

¹⁰⁵ George Grove (ed.), "Palestine Exploration Fund-From The Original Prospectus" (PEQ, 1869).

3. FİLİSTİN ARAŞTIRMA FONU'NUN KURULUŞU, ÇALIŞMALARI VE SİYONİZM'E ETKİSİ

Filistin Araştırma Fonu'nun kuruluşuna kadar geçen süreçte, İngilizlerin bölgeye ilgisinin nedenleri ve buradaki hedeflerine ulaşmada kullandığı araçlar aktarılmaya çalışılmıştır. Buna ek olarak PEF'in hazırlık aşaması niteliğinde olan ve öncesinde hayata geçirilen bazı kuruluşlara yer verilmiştir. İngilizlerin sömürgeci hedeflerine ulaşmada aracı haline gelen bu kuruluş, yaptığı araştırmalarla Filistin coğrafyasının tanınmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Diğer taraftan PEF'i oluşturan ideolojik altyapı orta konmaya çalışmıştır. Buna göre kuruluşun, İngiliz-Yahudi iş birliğini önceleyen ve bu amaç doğrultusunda hareket eden yapısı dikkate değerdir. Tüm bunlardan hareketle PEF'in kuruluşundan sonraki dönemde ortaya çıkan Siyonizm fikrine, katkısı olup olmadığı sorusu önemli görülmüştür. Bu amaçla çalışmanın üçüncü bölümü, PEF'in kuruluşunun, gerçekleştirdiği faaliyetlerin ve Siyonizm'e olan etkisinin ortaya konmaya çalışılacağı son kısım olacaktır.

3.1. Filistin Araştırma Fonu'nun Kuruluşu, Gelişimi ve Faaliyetleri

3.1.1. Filistin Araştırma Fonu'nun Kuruluşu ve Gelişimi

Filistin Araştırma Fonu'nun vizyonunu anlamak için, 1869 yılında yapılan ilk toplantılarından birinin kaydını incelemek, ilk aşamada yeterli görülmektedir. Düzenlenen toplantının tutanaklarında yukarıda ifade edilen ifadelere ek olarak şunlar geçmektedir: “...Birçok kişinin şimdiye kadar fark edemediği ya da önemsemediği bir anlam dikkat çekmeye başlar ve Kitab-ı Mukaddes'te ki herhangi bir ifadeyi aydınlatılabilir.”¹⁰⁶ Bu ifadeler göstermektedir ki; Filistin Araştırma Fonu'nun görünen ilk amacı, Kitab-ı Mukaddes'in içeriğini araştırmaktır. Toplantının iki sayfalık metninin sonraki kısımlarında, arkeoloji, gelenek ve görenek, topoğrafya, jeoloji ve doğa bilimleri (Botanik, Zooloji, Meteoroloji) alanlarında yapılacak çalışmaların görevlendirmeleri yapılmaktadır. Çalışmamızı ilgilendiren kısım olan arkeoloji alanında birkaç hususa değinmek yerinde olacaktır. Sion Dağı'ndaki kralların mezarları, Ofel Tepesindeki saray gibi Kitab-ı Mukaddes'te geçen kritik noktalar, kazıların başlangıç yerleri olarak

¹⁰⁶ Grove, “Palestine Exploration Fund-From The Original Prospectus”, 1.

belirlenmektedir. Geçmişin inşası hedefinde ilk aşamada arkeolojinin kullanılması ve Eski Ahit'te olan yerlerin belirlenmesi dikkate değer bir husustur. İlginç olan ise Filistin Araştırma Fonu'nun vizyonunu belirleyen bu belgede, bölgede yaşayan halkın gelenek ve görenekleriyle, topoğrafya ve coğrafyaya dair hedeflerin belirlenmesidir. Kuruluşun sadece bilimsel niyetler gütmeye başladığı kullanılan dilden ve belirtilen vizyondan anlaşılmaktadır. Bölgenin her alanda çözümlenmesi gayesiyle yapılacak olan bu çalışmalar, ilerleyen yıllarda Birleşik Krallığın I. Dünya Savaşı'nda Filistin'de nasıl bu kadar etkin olduğunu gösterir niteliktedir.

Yukarıda bahsedilen açılış toplantısı ve belirtilen hedefler, Filistin Araştırma Fonu'nun, arkeolojinin politik maksatlar için araç olmasının kayda değer örneklerinden biri olduğunu göstermektedir. Fonun kuruluşunda, Filistin bölgesinin hem sömürgeci zihniyetle dışa vurulan kolonyal söylem hem de Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi ile dini söylemler etkili olmuştur. Tarihin antik dönemleriyle ilişki kurmak isteyen ve kendine meşruiyet kazandırmayı gaye edinen İngiltere için, arkeoloji vasıta olarak bulunmaz bir nimetti. Hem askeri stratejiler hususunda bölgenin ayrıntılı haritaları elde edilmiş hem de keşfedilen arkeolojik bulgularla bölge tarihi ile bir ilişki tesis edilmiştir. PEF'in kuruluşunu kimin üstlendiği tam olarak bilinmese de İngiliz himayesi altında oluşturulmasına ve çeşitli faaliyetlerine bakıldığında, direkt kraliyet iradesi ile hayata geçirildiği düşünülmektedir. Ne şekilde olursa olsun, Filistin bölgesinde önemli çalışmalar yürüten ve kendinden sonraki kuruluşlara temel oluşturan bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Başlangıcını kimin gerçekleştirdiği muamma olan bu fonun, ilk başkanının York Başpiskoposu olduğu bilinmektedir. Fonun açılış konuşmasında bilimsel çalışmalar gerçekleştirileceği vurgulanmış ve topluluk içindeki geniş yelpaze arasındaki çatışmaları önleme yönünde sözler sarf edilmiştir. Sonrasında York Başpiskoposu şu sözlerle konuşmasını bitirmiştir: *"Filistin ülkesi bize aittir. Çünkü bize vaat edilmiştir. Filistin'i boydan boya gezmek istiyoruz çünkü o topraklar bize verildi. Umutlarımızın kaynağı olarak döndüğümüz topraklardır. Bu kuruluşta çalışmak İngiltere için yaptığımız gerçek bir vatanseverliktir. Filistin bu şekilde bakabileceğimiz bir ülkedir."*¹⁰⁷ Bu sözlere bakıldığında Filistin Araştırma Fonu'nun ne kadar bilimsel

¹⁰⁷ Moscrop, *The Palestine Exploration Fund: 1865-1914*, 48.

amaçlarla tasarlandığı ayrıca ne kadar dinlere ve bölge halkına saygılı şekilde hareket ettiği hakkında fikir edinmek mümkündür.

Filistin Araştırma Fonu'nun kuruluşunda kimlerin rol aldığı tartışmalı bir konudur. Bu konu hakkında üç farklı görüş bulunmaktadır. İlk olarak; 1862 yılında Kudüs'e yapılan kraliyet ziyaretinde John Irwine Whitty (1823-1911), Dean Stanley (1815-1881) ve Galler Prensi arasındaki görüşmeler esnasında tasarlandığıdır. İkinci görüşte, Filistin Araştırma Fonu'nun 1864'te Whitty, George Grove (1820-1900) ve diğerleri arasında Crystal Palace'ta gerçekleşen bir toplantı sonrası hayata geçirilen bir proje olduğudur. Son görüş ise; yine 1864 yılında Crystal Palace'ta yapılan bir toplantıda, George Grove, Walter Morrison (1836-1921), Dean Stanley, James Fergusson (1808-1886) gibi isimlerin girişimleri sonucunda ortaya çıktığıdır.¹⁰⁸ Her üç görüşe bakıldığında değişmeyen isimlerden ilki George Grove'dur. Bir başka isim ise Arthur Stanley'dir. Stanley, Oxford'da profesörlük kariyerinden sonra Galler Prensi ile 1862'de Filistin bölgesine ziyarette bulunmuş, sonrasında 1863 yılında Westminster Manastırı'na dekan olarak atanmıştır. Bu bilgilere bakıldığında ve Filistin Araştırma Fonu'nun resmî sitesi incelendiğinde; kuruluşun 1865 yılında Kraliçe Viktorya'nın kraliyeti himayesinde, özellikle Stanley ve Grove başta olmak üzere bir grup seçkin akademisyen ve din adamı tarafından temellerinin atıldığı düşünülmektedir.¹⁰⁹ Grove ve Stanley'in resmi kaynakta özellikle zikredilmesi, bu şahısların Filistin Araştırma Fonu için önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan PEF, kuruluşunda Kraliyet tarafından desteklenmiş ve çalışmalarına günümüzde de dergi yayınları, çeşitli konferanslar ve bölgedeki arkeolojik çalışmalara destek vererek devam etmektedir. Bu da Filistin Araştırma Fonu'nun çok yönlü ilişkiler ağıyla kurulduğunu ve bu ağı günümüzde de sürdürdüğünü düşündürmektedir.

Kuruluşun etkin isimlerini ve ilişkilerini mercek altına almak, PEF'i anlamlandırmak adına önemli görülmektedir. Öncelikle kuruluşta adı çokça geçen üç isim olan; George Grove, Dean Stanley ve James Fergusson'u incelemek faydalı olacaktır. George Grove, inşaat mühendisi ve aynı zamanda evanjelist bir babanın oğludur. 1858 yılında ilk kez Kutsal Toprakları ziyaret etmiş ve burada Kitab-ı Mukaddes için çalışmalarda

¹⁰⁸ Moscrop, *The Palestine Exploration Fund: 1865-1914*, 39.

¹⁰⁹ "History of Palestine Exploration Fund", *The Palestine Exploration Fund* (Erişim 19 Ocak 2022).

bulunmuştur.¹¹⁰ Grove aynı zamanda çok iyi İbranice ve Almanca bilgisine sahiptir. Kutsal Topraklara yaptığı seyahatlerde, Arapça olan yer isimlerinin İbranice olarak isimlendirilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemde din tarihi profesörü olan Stanley ile tanışmıştır. Stanley, Sina ve Filistin üzerine çalışma yaptığı sırada Grove'dan İbranice isimler ve dil anlamında yardım almıştır. Grove, yalnızca İbranice isimlendirme üzerine yoğunlaşmamış aynı zamanda Kutsal Topraklara yaptığı seyahatlerde bir mühendis olarak bölgeyi incelemiş, topoğrafya hakkında bilgi toplamış ve Filistin halkını yakından tanıma imkânı bulmuştur. PEF'in kuruluşunda, ilk çalışmaların en önemlilerinin arkeolojik kazılardan ziyade haritalandırma ve isimlendirme çalışmaları olduğunu görmek mümkündür. Grove'un yaşantısına, eğitimine ve yaptığı çalışmalara bakıldığında, PEF tasarlanırken bu kurumun hangi saikler üzerine inşa edildiğini görmek mümkündür.

Filistin Araştırma Fonu'nun bir diğer önemli ismi Dean Stanley olarak bilinen, Arthur Penrhyn Stanley'dir. O, Anglikan bir rahip ve din tarihi üzerine çalışmalar yapan biridir ve 1864-1881 tarihleri arasında Westminster Üniversitesi'nde dekanlık görevi yürütmüştür. Daha çok kilise tarihi üzerine araştırmalar yapan Stanley'in en gözde eserlerinden biri 1852 tarihinde yayımlanan Sina ve Filistin adlı eseridir.¹¹¹ Bu yapıtta George Grove'dan İbranice ve bölgenin topoğrafyası ile ilgili yardım almış ve Grove'yi PEF kurulduğunda açılış konuşmasını yapacak olacak olan York Başpsikopos'u William Thompson ile tanıştırmıştır. Stanley, Sina ve Filistin adlı eserinde, bu çalışmayı hayata geçirmekteki dört ana amacını önsözünde vermiştir. Buna göre Kutsal Coğrafya olarak adlandırdığı Mısır ve Filistin'de yaptığı incelemelerle; ilk olarak buranın genel ırk özelliklerine etkisini araştırma konusu olarak belirlemiş, daha sonra kişisel anlamda karaktere etkisini incelemiş, üçüncü olarak tarih ve coğrafya arasındaki ilişkiyi detaylandırmıştır yani savaş, göç, yerleşim gibi tarihsel olaylarda coğrafyanın etkisini ele almış, son olarak da Kitab-ı Mukaddes anlatılarıyla bölgeyi karşılaştırmayı ve bir nevi anlatılarda geçen yerlerin doğruluğunu ortaya koymayı amaçladığını aktarmıştır.¹¹² Bununla birlikte Stanley'in eserinin, PEF'in kuruluşunda dile getirilen topoğrafya, Kitab-

¹¹⁰ Charles L. Graves, *The Life and Letters of Sir George Grove* (U.S.A.: Cornell University Library, 1903), 58.

¹¹¹“Arthur Penrhyn Stanley”, https://hymnary.org/person/Stanley_AP?tab=hymnals, ts. (Erişim 13 Temmuz 2023).

¹¹² Arthur Penrhyn Stanley, *Sinai and Palestine-In Connection with Their History* (London, UK: John Murray, 1868), xii-xxviii.

1 Mukaddes, Tarih, Coğrafya gibi araştırma amaçlarından pek farklı görünmediği anlaşılmaktadır. Stanley'in bölgeyi enine boyuna incelemesi ve özellikle yer isimlerinin İngilizce-İbranice karşılıkları hususunda Grove'dan yardım alması ayrıca bölge topoğrafyasına olan ilgisi daha önce bahsedilen İngiliz sömürge hedefleriyle örtüşmektedir. Bunların dışında daha önce PEF'in ortaya çıkış serüveninde bahsedilen Galler Prensi ile Kutsal Topraklar yolcuğu Stanley için belki de PEF'in zihninde şekillenmesini sağlamıştır. Kraliçe Viktorya'nın isteğiyle 1862 yılında gerçekleşen bu gezide, bölgeyi yeniden inceleme imkânı bulmuş ve oradaki halka vaazlar vermiştir. Bundan üç yıl sonra ise 1865'te PEF kurulmuştur. Stanley'in dikkat çeken eserlerinden biri de 1863, 1865 ve 1870 yıllarında üç cilt halinde yayımladığı Yahudi Kilisesi Tarihi'dir. PEF kurulmadan hemen önce ve sonrasında aralıklarla kaleme aldığı bu eserin, İngiliz-Yahudi iş birliğini benimseyen Evanjelik bir girişim olup olmadığı hakkında kesin bir kayıt yoktur. Her ne kadar böyle bir kaydın varlığı görülme de bahse konu yıllarda verilen vaazlar, Eski Ahit incelemeleri, bölgenin İbranice isimlerinin araştırılması gibi hususlar, bu ilişkinin kurulması için yeterli doneleri sağlamaktadır.

Filistin Araştırma Fonu'nun bir diğer kurucu babası James Fergusson olarak bilinmektedir. Belki de kuruluşla bağlantısı en net şekilde belirtilen kişi olarak görülebilir. Mimar ve mimari tarih alanında eğitim alan Fergusson'un bölgedeki ilk çalışmaları; Mescid-i Aksa olarak bilinen geniş alanın güney-batı köşelerinin Yahudi Tapınağı olduğu ve burada bulunan Kubbet-üs Sahra'nın Hz. İsa'ya ait Kutsal Mezarın bulunduğu yer olduğu iddiaları üzerinedir.¹¹³ Buna bağlı olarak 1847 yılında "Kudüs'ün Eski Topoğrafyası Üzerine Bir Deneme" adlı çalışması yayımlamıştır.¹¹⁴ Fergusson teorilerine yönelik yaptığı çalışmasında Yahudilerin yıkıldığını iddia ettiği iki tapınağın harem alanındaki güney-batı köşelerinde, Kutsal Mezar'ın ise Kubbet-üs Sahra altındaki alanda olduğunu iddia etmiş ve Harem alanının ilk kapsamlı haritasını 1878'de "Kudüs Harem Bölgesindeki Yahudilerin Tapınakları ve Diğer Binalar" adıyla basmıştır. (Şekil

¹¹³ Moscrop, *The Palestine Exploration Fund: 1865-1914*, 43.

¹¹⁴ "James Fergusson, Architectural Historian", <https://viktoryanweb.org/art/architecture/fergusson/1.html> (Erişim 14 Temmuz 2023).

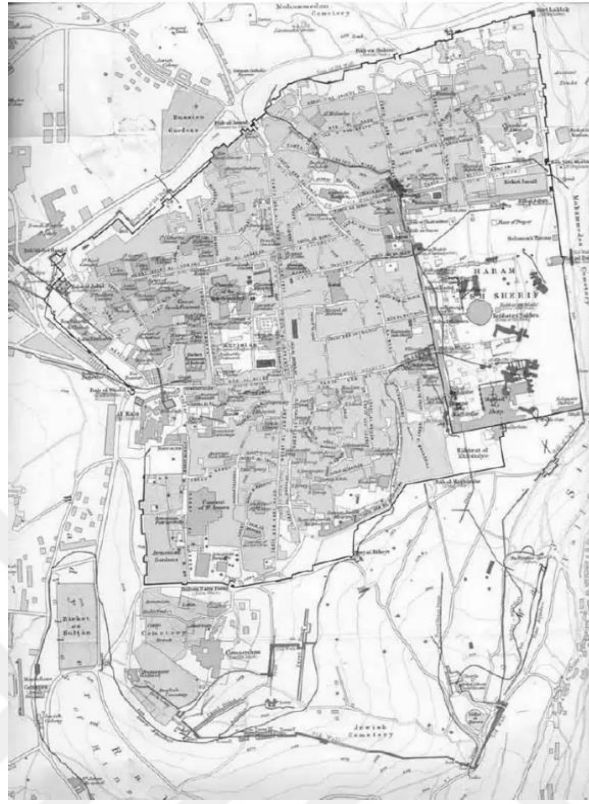
1)¹¹⁵ Fergusson'un yayımladığı bu harita, daha önce adı geçen “Kudüs’ün Eski Topoğrafyası Üzerine” adlı eserinde bir teori olarak ortaya konulmuştur.

Fergusson’un bu teorisi, Kitab-ı Mukaddes arkeolojisinin önemli arkeologlarından Charles Warren’ı harekete geçirmiştir. Buna bağlı olarak Warren bölgede kazı çalışmalarına başlamıştır. İşin ironik tarafı, Fergusson’un teorisini çürüten kişinin Warren olmasıdır. Warren kazılarda elde ettiği bulgulardan hareketle, bahse konu alanın artık var olmayan bir vadi üzerine kurulu olduğunu ve Tapınağın buranın üzerinde duramayacağını savunmasıdır. Buradan hareketle, Filistin Araştırma Fonu’nun kuruluşunda yer alan önemli arkeologlardan biri olan Charles Warren’ı ele almak gerekir. Warren, öncelikle İngiliz ordusuna bağlı bir kolordu olan Kraliyet Mühendisleri’de görev almıştır. 1867-1870 yılları arasında, Kudüs’ün topoğrafyası ve Harem’de gerçekleştirdiği arkeolojik kazılar PEF’in ilk çalışmalarından biri olarak kayıtlara geçmiştir.¹¹⁶ Ayrıca Hermon Dağı’ndaki Roma tapınaklarını ve Ürdün’ün merkezinde de önemli keşifler gerçekleştirmiştir.

¹¹⁵“Finding Byzantine Churches on the Temple Mount: A Short History”, <http://textualcultures.blogspot.com/2017/06/not-finding-byzantine-churches-on.html>, ts. (Erişim 14 Temmuz 2023).

¹¹⁶ “Sir Charles Warren”, <https://www.pef.org.uk/about/history/sir-charles-warren/>, ts. (Erişim 15 Temmuz 2023).

boyunca yaptığı araştırmalar sonucunda Kudüs'ün ayrıntılı bir haritasını çıkarmıştır (Şekil-2).¹¹⁷

Şekil 2: Wilson'un Kudüs Haritası

Filistin Araştırma Fonu, kuruluşunda rol oynayan kişiler, yapılan araştırmaların içeriği ve maddi destek sağlayan isimlere bakıldığında, İngiliz-Yahudi iş birliğinin resmi bir aracı ve İngiliz sömürge çıkarlarına hizmet eden bir kuruluş olarak karşımıza çıkmaktadır. 1865 yılında yapılan toplantıda kurulması kararı alınan kuruluşun amaçları hakkındaki deklarasyon The Times gazetesinde yayımlanmıştır. Fonun kuruluşunda etkili isimlerden George Grove genel sekreter olarak görev yapmıştır. Belirli kesimlerden insanları fona üye olmak için davet etmiş fonun gelişimi için büyük çabalar sarf etmiştir. Bunun sonucunda önemli isimler ya kuruluşa üye veya abone olmuş ya da maddi destek sağlamışlardır. Örneğin, daha önce bahsedilen evanjelik siyasetçi 7. Shaftesbury Lordu, onun haricinde Kudüs konsolosu olacak olan James Finn, bölgede geniş çaplı kazılar gerçekleştiren A.H. Layard gibi İngiliz-Yahudi iş birliğini destekleyen evanjelist bilim adamı, siyasetçi ve üst-orta sınıf bir grup insanı bünyesinde barındırmıştır. Bunun dışında

¹¹⁷ Tibawi, *British Interests in Palestine 1800-1901: A Study of Religious and Educational Enterprise*, 190.

Montefiore ve Baron Lionel de Rothschild gibi önemli isimler de kuruluşa maddi destek sağlayan önemli Yahudiler olarak dikkat çekmiştir.¹¹⁸ Tüm bunların sonucu olarak, PEF'in kuruluşunda ve gelişiminde özellikle evanjelik bir grubun ön plana çıktığı görülmektedir. İngiliz-Yahudi birlikteliğini önceleyen bu gruplar Kutsal Topraklar'da yaptığı araştırmalarla, İngiliz sömürge çıkarlarına hizmet etmeyi de ihmal etmemişlerdir.

Filistin Araştırma Fonu, şimdiye kadar belirtilen ideolojilerle kurulmuştur fakat gelişimi için en önemli şey gerekli maddi desteğin sağlanması olmuştur. Çünkü o dönemde bölgeye gidip araştırmalar yapmak için Osmanlı Devleti'nin çalışma yapılmasına izin vermesinin yanı sıra ciddi mali yükümlülüklerin de altına girilmesi gerekmiştir. Bu anlamda PEF için öncelikli amaç, gerekli maddi kaynağa ulaşmak adına bağış toplamak olmuştur.

PEF bünyesinde sekreterlik yapmış ve fonun kuruluşundan itibaren burada faal olan yazar Walter Besant PEF'in kuruluş yıllarını şöyle aktarmıştır:¹¹⁹

Böyle bir kuruluş için ortam müsaitti, ülkenin önde gelen akademisyenleri tarafından yazılan yeni bir Kitab-ı Mukaddes sözlüğünün ortaya çıkması; Kutsal Topraklar hakkında çok dikkat çekici birkaç kitabın -örneğin, Dean Stanley ve George Willams'n kitapları; Dr. Robinson'un son araştırmaları; kutsal yerler üzerine süren tartışmalar, tüm bunlar bir araya geldiğinde dünyanın dikkatini güçlü bir şekilde Kutsal Topraklara yöneltiyordu. Ülke hakkındaki bilgilerimizin her açıdan eksik olduğu anlaşılmıştı -sığ, kesin olmayan ve boşluklarla dolu; bilimsel değeri olan bir harita yoktu... Fonlar için ilk çağrı yapıldığında, anında ve görkemli bir yanıt geldi; Kraliçe'den, kuruluşlarını biriktirip davanın ilerlemesi için gönderen hizmetçi kıza kadar tüm ulus yanıt vermiş gibi görünüyordu.

Bu sözlere bakıldığında PEF'in bir ihtiyaç olarak görüldüğü ve belirli ideolojilerle bu ihtiyacı gidermek için harekete geçildiği anlaşılmaktadır. Besant'a göre kuruluş ihtişamlı bir başlangıç yapmıştır ve Kraliçe'den hizmetçi kıza kadar her kesimin ilgisini çekmiştir. Bunun dışında PEF'in yirmi birinci yıldönümü toplantısında başkanlık görevini yürüten York Başpiskoposu Willam Thomson: "Şimdi bize emanet edilen meblağlar oldukça büyük. Sanırım yirmi bir yılın tamamına yayılmış olarak toplamda yaklaşık 66.000 Sterlin tutmaktadır. 66.000 Sterlin'in küçük bir ülkenin araştırılması ve incelenmesi için harcanması kesinlikle hatırı sayılır bir meblağdır."¹²⁰ sözleriyle PEF'in yirmi bir yıllık

¹¹⁸ Moscrop, *The Palestine Exploration Fund: 1865-1914*, 47.

¹¹⁹ David M. Jacobson, "The Funding of The PEF in Its Early Years, Associated Issues and Responses", *Palestine Exploration Quarterly* 152/2 (2020), 148.

¹²⁰ Jacobson, "The Funding of The PEF in Its Early Years, Associated Issues and Responses", 147.

mali durumunu gözler önüne sermiştir. Dile getirilen meblağ oldukça yüksektir ve günümüz şartlarında düşünüldüğünde yaklaşık 4,5 milyon Sterlin gibi bir rakama tekabül etmektedir. İlk yıllardaki bu coşku ve çalışmalar için maddi destekler sağlanmasına rağmen, kısa süre sonra birkaç kez mali çöküş yaşamış hatta kapanma noktasına gelmiştir. Yaklaşık üç yıl sonra PEF aşamalı bir şekilde zayıflamıştır ve projelerine maddi kaynak sağlama noktasında sıkıntılar yaşayarak hesaplarında açıklar vermeye başlamıştır. Bunun üzerine George Grove Times gazetesinde bir çağrı yapmışsa da bu çağrı ilk seferindeki gibi rağbet görmemiştir. PEF'in büyük beklentilerle hayata geçmesinin akabinde çok geçmeden yaşanan sıkıntıların altında yatan bazı nedenler vardır. Besant'a göre, 19. ve 20. yüzyıllarda artan kentleşme oranıyla birlikte dinin günlük yaşamda daha az etkiye sahip olması buna bağlı olarak Kitab-ı Mukaddes çalışmaları ve kilisenin dini vaazlarının etkisinin azalması, PEF'e karşı ilginin gerileme nedenlerindendir.¹²¹ İlginin düşmesinin nedenlerinden biri de Filistin'de, Mezopotamya ve Mısır'daki gibi sansasyonel keşiflerin yapılmaması olmuştur. Her ne kadar ilk yıllarda önemli keşifler yapılmış olsa da Kitab-ı Mukaddes'te birçok olayda ismi zikredilen Hz. Davut ve Hz. Süleyman'a dair kanıtların bulunamaması PEF'e karşı alakayı geriletmiştir. Bununla beraber azalan ilgi, bölgede yürütülen çalışmaların sömürgeci zihniyetle yapıldığının başka bir kanıtıdır. Çünkü toprağı sahiplenmek için araç haline getirebileceği kalıntıları çıkaramaması, PEF'in kuruluşundan sonra bir süre pasif kalmasına neden olmuştur.

3.1.2. Filistin Araştırma Fonu'nun Faaliyetleri

Filistin Araştırma Fonu'nun bahsedilen pasif dönemi ve mali durumdaki zorlukları aşması çok uzun sürmemiştir. Belirtilen dönem yaklaşık dört yıl sürmüştür ve 1869'da PEF bir dönüşüm geçirmiştir. Dönüşümün nedeni anlaşıldığı üzere kötü gidişe müdahale etmektir. Bu amaçla Grove başta olmak üzere, Morrison ve York Başpiskopos'u Thomson gibi isimler kuruluşu daha fazla sahiplenmiş ve Kraliyet Mühendisleri ile iş birliği yaparak PEF'e daha fazla kurumsal kimlik kazandırmaya çalışmışlardır.¹²² Bu amaçla 1869'dan itibaren arada sırada toplanan komite mutat toplantılar yapmaya başlamış, raporlar düzenli şekilde tutulmuş ve projeler titizlikle raporlanmıştır. Belirtilen dönemde yapılan çalışmalar yönetimde söz sahibi olan

¹²¹ Jacobson, "The Funding of The PEF in Its Early Years, Associated Issues and Responses", 149.

¹²² Moscrop, *The Palestine Exploration Fund: 1865-1914*, 66.

yukarıdaki isimler tarafından belirlenmiş ve arkeolojiden çok haritalama çalışmalarına yoğunlaşmışlardır. Bunun sebebi Kraliyet Mühendisleri ve Mühimmat Araştırmaları ile yapılan iş birlikleridir. Bu kuruluşlar askeri operasyonlarda kullanmak amacıyla çeşitli bölgelerde haritalama çalışmaları yapmışlardır. Nitekim daha sonra ayrıntılı şekilde bahsedileceği üzere, I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin savaşta kullandığı haritalar ile PEF tarafından üretilenler birbirinin kopyasıdır. Diğer taraftan, her ne kadar harita çalışmalarına ağırlık verilse de PEF'in öncelikli hedefi bölgeyi tanımak ve kuruluşunun dayandığı ideolojiye göre tanımlamak olmuştur. Bir yerin haritası çıkarılırken hem isimlendirme çalışmaları yapılarak dilin dönüşümü hedeflenmiş hem de bölge halkının kültürleri yakından öğrenilmeye çalışılmıştır.

Harita çalışmalarının yoğun olduğu dönemlerde, Filistin Araştırma Fonu'nun en önemli ayağı olarak görülen arkeolojik araştırmaların yapılmadığını söylemek yanlış olacaktır. Kuruluşun asıl amacı Kutsal Topraklar olarak adlandırılan coğrafyayı Kitab-ı Mukaddes ekseninde araştırmaktır. Bu anlamda PEF, kuruluşunun ilk yıllarından I. Dünya Savaşı'na dek birçok arkeolojik kazı çalışması yürütmüştür. Yaklaşık 15 yıl Filistin Araştırma Fonu komite başkanlığını yürüten Sir Charles Moore Watson, PEF'in kuruluşundan 1915 yılına kadar geçen elli yıllık sürede Kutsal Topraklardaki çalışmalarını kaleme almıştır. Watson eserinin ilk kısmında PEF'in neden kurulduğunu açıklamış ve ardından I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süredeki on dört araştırmayı ayrıntılarıyla aktarmıştır.

Tablo 1: PEF Adına 1865-1915 Arasında Yapılan Çalışmalar

Proje Süresi	Proje	Proje Yöneticileri
Kasım 1865-Mayıs 1866	Filistin'de Ön Keşif	Charles Wilson, Teğmen S. Anderson.
Şubat 1867-Nisan 1870	Kudüs'te Keşifler	Teğmen C. Warren
Ekim 1868- Nisan 1869	Güney Sina Araştırması (Sina Araştırma Fonu ile iş birliği içinde yapılmıştır.)	C.W.Wilson, H.S. Palmer, F.W. Holland..
Aralık 1869- Mayıs 1870	Kitab-ı Mukaddes'te geçen 'Çıkış' Hadisesinin Araştırılması.	E.M. Palmer, C.F. Tyrwhitt-Drake

Kasım 1871- Temmuz 1875; Mart-Eylül 1877	Batı Filistin Araştırması	R. W. Stewart, Teğmen C. R. Conder, Teğmen H.H. Kitchener
Kasım 1873- Ekim 1874	Kudüs Araştırması	C.S. Clermont-Ganneau
Nisan 1881-Mayıs 1882	Doğu Filistin Araştırması	C.R. Conder, Teğmen A.M. Mantell
Kasım 1883-Ocak 1884	Wadi Araba Jeolojik Keşfi ve Araştırması	Prof. E. Hull and H.H.H. Kitchener
Mart 1890- Aralık 1892	Tell el-Hesi Kazıları	Flinders Petrie, F.J. Bliss
Mayıs 1894- Haziran 1897	Kudüs Kazıları	F.J. Bliss, A.C. Dickie
Ekim 1898- Ağustos 1900	Tel Zakariya, Tel es-Safi, Tel el-Judeideh, Tel Sandahannah Kazıları	F.J. Bliss, R.A.S. Macalister
Haziran 1902-Ağustos 1905; Mart 1908- Şubat 1909	Tel el-Gezer Kazıları	R.A.S. Macalister
Nisan 1911-Aralık 1912	Beth Shemes Kazıları	D. Mackenzie
Aralık 1913- Mayıs 1914	Zin Çölü Araştırması	S.F. Newcombe, C.L. Woolley, T.E. Lawrence

Kaynak: David M. Jacobson, “The Funding of The PEF in Its Early Years, Associated Issues and Responses”, *Palestine Exploration Quarterly* 152/2 (2020), 155.

Tabloda görüldüğü üzere PEF, elli yılı kapsayan çalışmalarla bölge karış karış incelenmiştir. Genel olarak bakıldığında göze çarpan bir diğer husus, neredeyse tüm araştırmalara bir askerin eşlik etmesidir. PEF’in Kraliyet Mühendisleri ve Mühimmat Araştırmaları ile kurduğu yakın ilişki buradan da anlaşılabilir. Başka bir deyişle, PEF’in yalnızca bilimsel amaçlarla araştırmalar yapmadığını ortaya koyan bir durum olduğu söylenebilir. Filistin Araştırma Fonu’nun kurulmasındaki amacın, Kitab-ı Mukaddes’te geçen yer ve isimlerin araştırılması olduğu daha önce belirtilmişti. Bu araştırmanın ise özellikle arkeolojik kazılar vasıtasıyla yapılacağı toplantı metinlerinde geçmiştir. Fakat pek öyle olmamış PEF, ilk yıllarında harita çalışmaları üzerine yoğunlaşmıştır. Haritaları İngiltere devletine bağlı Mühimmat Araştırmaları, Kraliyet Mühendisleri gibi kuruluşların hizmetine sunması, içinde bulunduğu mali zorluktan çıkma girişimi olarak

düşünülebilir. Fakat bu düşünce kısmen doğrudur. Çünkü halihazırda PEF, gelen bağışlarla ayakta dursa da her seferinde bir şekilde mali olarak çöküşten kurtulmuştur. Israrla bu kuruluşun ayakta tutulması, İngiliz çıkarlarını gözetmesinin yanı sıra siyasi ve askeri çıkarlar için faydalı bir maske olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Nihayetinde yukarıdaki tablo göz önüne alınırsa, PEF bölgeyi adım adım dolaşmış ve araştırmıştır. Bu hususla ilgili dönemin başkanı James Glaisher başarılarını şu şekilde açıklamıştır:

Kraliyet Mühendisleri aracılığıyla tüm ülkede büyük ve doğru bir araştırma yaptık. Bu araştırma Kutsal Toprakların tüm coğrafya topoğrafyasını gerçekten bilimsel ve doğru bir temele oturttu. Çok sayıda antik yer keşfettik. Ülkenin eski zenginliğini ve nüfus yoğunluğunu kanıtladık. Öğrencilerin Kitab-ı Mukaddes'in tarihsel bölümünü doğru bir şekilde takip etmelerini sağladık. Batı Filistin'de halen ayakta duran tüm antik anıtların krokilerini çizdik ve planlarını yaptık. Yeni ve en önemli keşiflerle dolu birçok cilt yayımladık ve araştırmalarımızın sonuçlarını ortaya koyan bir harita koleksiyonumuz var. Bu sonuçları, harcadığımız para, zaman ve emeğin görkemli bir karşılığı olarak sunmaktan çekinmiyoruz.¹²³

Glaisher'in de aktardığı üzere PEF, askeri gayeleri olan devlet kurumlarıyla iş birliği içerisinde İngiltere'nin sömürge hedeflerinin aracı olarak birçok araştırma gerçekleştirmiştir. Burada dikkat çeken husus bölgeye yapılan Kutsal Topraklar vurgusu ve Kitab-ı Mukaddes'in doğruluğunu ispatlama çabalarıdır. Nitekim aynı toplantıda York Başpiskoposu William Thompson, PEF'in dini bir fon olmadığını açıklayan konuşmasıyla toplantıyı başlatmıştır. Bu çelişkinin yanı sıra, araştırılan yerlerin Kitab-ı Mukaddes anlatısı ekseninde eski zenginliğinin ve nüfus yoğunluğunun kanıtlandığı iddiası, özellikle Müslümanların mirasını yok sayarak bulguların emperyal çıkarlar doğrultusunda kullanıldığının ispatı niteliğinde olmuştur. Bunlara ek olarak yapılan araştırmalardan çıkan bulgular sonraki süreçte İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda daha etkili stratejiler üretmesine neden olmuştur. Bahse konu bulgulardan ziyade PEF'in yöntemi ve elde ettiği verileri kullanma şekli daha sonra kurulacak olan İsrail Devleti'nin Siyonist kadrolarına yol gösterici olmuştur.

Filistin Araştırma Fonu'nun İngiliz sömürge hedeflerini benimseyen ve bu amaçla çalışmalarını yürüten bir kuruluş olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Yapılan araştırmalar sorunlu bir ideolojinin yansıması olarak yapılmışsa da nihayetinde bölgedeki önemli çalışmalardan birçoğu PEF tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların en

¹²³ "Palestine Exploration Fund Twenty-First Anniversary Meeting" (PEQ, 1887), 10. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://biblicalstudies.org.uk/pdf/pefqs/1887_01_005.pdf](https://biblicalstudies.org.uk/pdf/pefqs/1887_01_005.pdf)

dikkat çekenlerinden biri Batı Filistin Araştırması olmuştur. Araştırmanın bulguları 1881-1884 yılları arasında yedi cilt halinde PEF tarafından yayımlanmıştır. Daha önce bahsedilen ve PEF'in kuruluşundan ellinci yılına kadar olan çalışmaları kaleme alan Watson, Batı Filistin Araştırması eseriyle ilgili: “Bu eser, Kutsal Topraklarda bugüne kadar dünyaya kazandırılan en önemli eser ve halk diline çevrilmesinden bu yana Kitab-ı Mukaddes'in resmedilmesine yapılan en değerli katkıydı.”¹²⁴ şeklinde övgü dolu sözler sarf etmiştir. Batı Filistin Araştırması'nda elde edilen bulguların yayımlandığı yedi ciltlik eserin içeriği ise şu şekildedir:

“1- Anılar bölümü, araştırmacılar tarafından yapılan çizimleri, krokileri, planları ve notları içeren üç cildi kapsamıştır. Ayrıca eski kaynaklardan elde edilen diğer bilgilere de yer verilmiştir.

2- Araştırma sırasında toplanan 10.000'den fazla ismin yer aldığı listelerdeki isimlerin transliterasyon ve transkripsiyonu Teğmen Conder tarafından yapılmış, Profesör Palmer tarafından düzenlenmiştir.

3- Üçüncü ciltte yer alan özel makaleler, *Quarterly Statements*'da yayımlanan makalelerin yeniden üretilmiş hali olarak esere eklenmiştir.

4- Kudüs cildi, Yüzbaşı Warren tarafından yapılan kazıların tam bir anlatımı ile birlikte Yüzbaşı Wilson, Teğmen Conder, Mösyö Ganneau, Dr. Chaplin, Dr. Shick, vb. tarafından Kutsal Şehir'de yapılan diğer araştırmaların bir tanımını veren kısımdır.

5- Filistin'in Flora ve Faunası hakkında yapılan araştırmaları içeren cildir.”

Bunun haricinde Batı Filistin Araştırması ile ilgili yayımlanan başka bir çalışmada, bir inçlik haritaların tamamlanmasının ardından sekiz milden üç inç kadar küçültülmüş ölçekte başka bir baskı hazırlanmış ve 1882'de dört farklı biçimde yayımlanmıştır:

“1- Batı Filistin'in sadece modern Arapça ile isimlendirilmiş haritası.

2- Batı Filistin'in tespit edildiği kadarıyla Eski Ahit'te geçen şekliyle isimlendirilen haritası.

3- Batı Filistin'in Yeni Ahit isimlendirilmesiyle hazırlanan haritası.

4- Batı Filistin'in su havzaları haritası.”¹²⁵

¹²⁴ Col. Sir C.M. Watson, *Palestine Exploration Fund-Fifty Years' Work in the Holy Land- A Record and a Summary 185-1915* (London, UK: The Committee of the Palestine Exploration Fund, 1915), 75.

¹²⁵ Watson, *Palestine Exploration Fund-Fifty Years' Work in the Holy Land- A Record and a Summary 185-1915*, 77.

Batı Filistin Araştırması'nın önemli keşiflerinden biri de Moabite Taşı'dır. Meşa Steli olarak da bilinen bu taş (Şekil-3), Eski Ahit kaynaklı bilgilerin doğrulanması açısından büyük öneme sahiptir. M.Ö. 840 yıllarına tarihlenen stel, Moav Kralı Meşa tarafından yazılmış ve Eski Ahit'in 2. Krallar bölümünde geçen İsrail-Moav arasındaki çatışmayı

Şekil 3 Moabite Taşı (Meşa Steli)

ele almıştır. Alman bir Misyoner olan Klein yerli halkla bir konuşma esnasında taşın varlığından haberdar olup, yerinde görmeye gittiğinde önemli bir eser olduğunu anlamış fakat üzerindeki yazıları okuyamamıştır. Sonrasında PEF eserin peşine düşmüş, Warren ve Clermont Ganneau arasında çekişmeye neden olmuştur. Nihayetinde, eser sıkıştırılıp parçaları PEF tarafından Paris Louvre Müzesi'ne teslim edilmiştir. Burada ilginç olan nokta, PEF içerisinde Fransız bir arkeolog olan Charles Clermont-Ganneau'dur. O Fransızlar adına Kudüs konsolosluğunda görev yapmakla beraber PEF adına çalışmalar yürütmüştür. İngiliz bir kuruluşun içerisinde Fransız bir diplomatın çalıştırılmasının

garipliğinin yanı sıra, Moabite Taşı olayında PEF'in eseri Fransızlara teslim etmesi çok dikkat çekidir. Nihayetinde PEF, bölgede önemli eserleri elde edip imparatorluğun sömürge hedeflerine uygun biçimde kullanılmak için kurulmuştur. Buna rağmen Kitab-ı Mukaddes'in tarihselliğini ispatlayan önemli eserlerden biri olmasına rağmen eser Fransa'ya verilmiştir. Olay her ne kadar çelişkili görünse de bölgede İngilizler kadar nüfuzaya sahip olmayan Fransa, İngiltere'nin bölgedeki çalışmalarına ihtiyaç duymuştur. Diğer yandan İngilizler ise Kudüs'te Fransızların Katolik Kilisesi'ni himaye ettiğinden belli bir etkiye sahip olduğunu bilerek ve bölgede kendinden başka çalışmalar yapılmaması adına Moabite Taşı gibi önemli bir eserden feragat etmiş olabilir. Fransa her ne kadar bölgede keşif çalışmaları yürütmese de PEF'in haritalarını Ganneau sayesinde kullanabilmiştir. Nitekim Ganneau, Fransa devleti adına diplomatik misyonlarda görevli olsa da ölene kadar PEF adına çalışmış ve maaş almıştır. Birçok keşfe de imza atan Ganneau, Fransızların bölgedeki varlığının temsilcisi olarak PEF içinde yer almıştır. Sonuç olarak İngiliz-Fransız rekabetinin, ortak çıkarlar söz konusu olduğunda iş birliğine dönüştüğü söylenebilir. Ganneau gibi diplomatik bir kişiliğin Fransız çıkarlarını koruyacağı aşikar olmasına rağmen, İngiliz imparatorluk çıkarlarını gözeten PEF adına çalışabilmesi bunun en büyük kanıtı olmuştur. Diğer taraftan Moabite Taşı her ne kadar İsrail'in yengilgisinden bahseden bir eser olsa da bölgedeki varlıklarının geçmişten bugüne sürdüğünü iddia etmek adına sonraki yıllarda Siyonizmin kullandığı arkeolojik kalıntılardan biri olmuştur. 1869-1880 arasında yapılan araştırmalar, "Batı Filistin" olarak adlandırılan bugün ki Ürdün'ün doğusunda gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın yayımlanan bulguları incelendiğinde, özellikle bölgede haritalama çalışmalarının önemsendiği, ikinci planda ise isimlendirmeye odaklanıldığı görülmüştür. Buna bağlı olarak, bölgenin adım adım haritalanması ve o dönem kullanılan yer isimlerinin Kitab-ı Mukaddes'te geçen yer isimlerine dönüştürülme çabası sömürgeci zihniyetin bir tezahürü olmuştur. Buradan hareketle, PEF toplantılarının belgelerinde her zaman vurgulanan "bilimsel çalışmalar" yapma gayretinin bir maske olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. O kadar ki bölgenin bitki türlerinin araştırılması, nüfusun az yoğunluklu olduğu kısımların haritalanması, yer isimlerinin değiştirilme çabaları ve su havzalarının dâhi haritalarının çıkarılması, bir toprağa yerleşim kurmadan önce oranın uygunluğunun araştırılması olarak düşünülebilir. Bölgedeki Siyonist yerleşimlerin ve göçteki artışların

tam bu döneme denk gelmesi (1882) ¹²⁶, PEF ile Siyonizm arasında bir ilişki olup olmadığı sorusunu akla getirebilir. Diğer bir deyişle, Siyonizm ile PEF arasında bir ilişki olabilir mi veya Siyonist kadrolar PEF'ten etkilenmişler midir? PEF'e mali olarak yardımda bulunan Yahudi isimlerin olduğu, kuruluşun araştırmalarında özellikle Eski Ahit kısmına odaklanılması ve nihayetinde İngilizlerin Filistin bölgesini I. Dünya Savaşı sonrasında Yahudilere yurt olarak sunması gibi nedenler düşünüldüğünde böyle bir ilişkinin ve etkileşimin var olduğu düşünülebilir. I. Dünya Savaşı'nda PEF'in faaliyetlerinin ele alınacağı ve sonrasında Siyonizm ile PEF arasındaki ilişkinin irdeleneceği kısımlarda bu sorular cevaplanmaya çalışılacaktır.

Batı Filistin Araştırması'nın muadili olarak Doğu Filistin Araştırması yapılması PEF tarafından sağlanmıştır. Bunun için o dönemde kurulan American Palestine Exploration Society (APES-1870) ile iş birliği yapılması kararı alınmıştır. Amerikan ve İngiliz çıkarlarının birleştiği bir noktada bu iş bölümünün yapılması dikkat çekidir. APES, maddi olarak çok fazla kaynağa sahip olsa da PEF gibi tecrübeli araştırmacılara sahip olmadığından çalışmalarını tamamlayamamıştır. Gerçekleştirdikleri iki çalışma PEF tarafından standartlara uymadığı gerekçesiyle Doğu Filistin'de yeni bir araştırma yapılması önerilmiştir.¹²⁷ Ürdün'ün doğusunda gerçekleştirilecek bu çalışma, tamamen imparatorluğun çıkarlarını gerçekleştirmek üzerine yapılmıştır. Bahse konu bölge o dönemde genel olarak çöllerle kaplı olan seyrek nüfuslu bir bölge olmasının yanı sıra Hac ziyareti rotasında bulunması nedeniyle Osmanlı Devleti için önemli görülmüştür. Diğer yandan Hicaz Demiryolu projesinin buradan geçmesi ve projenin Almanlar ile iş birliğinde hayata geçirilecek olması İngiltere'yi harekete geçirmiştir. Almanların bölgede kendi çıkarlarının tersine hareket edeceğini düşünen İngilizler ise yine PEF vasıtasıyla bölgede çalışmalar yürütmüştür. Bu araştırma için asker kökenli ve Kraliyet Mühendislerinde yüzbaşı olan Claude Conder, PEF tarafından görevlendirilmiştir. Çalışmalarını yapmak için bölgeye gitmiş fakat o dönemde İngilizlerin Mısır'ı işgali ve yakın mesai arkadaşı Palmer'ın ölümüyle ifşa olan PEF'in istihbarat bağlantısı, araştırmanın yarıda kalmasına neden olmuştur. Palmer, 1869 yılında PEF adına Sina yarımadasındaki keşiflerde yer almıştır. Arapçası çok iyi olan Palmer'ın, bölgedeki

¹²⁶ Ian Black, *Komşular ve Düşmanlar: Filistin ve İsrail'deki Araplar ve Yahudiler 1917-2017*, çev. İrem Sağlamer (İstanbul: Pegasus Yayınları, 2018), 32.

¹²⁷ Moscrop, *The Palestine Exploration Fund: 1865-1914*, 135.

aşiretlerle bağlantısı kuvvetli olduğundan hükümet tarafından Mısır'a gitmesi ve İngilizlerin Mısır seferine yardım etmesi istenmiştir. Buradaki yolculuğunda İngiliz sömürge hedefleri için çıktığı Süveyş Kanalı yolunda beraberindekilerle öldürülmüştür. Ölümünden sonra ise Conder ile bir dönem beraber iş yaptığı, Arap aşiretleri ile yakın ilişkisinden ötürü bölge hakkında birçok bilgi toplayabildiği ve Şeyh Abdullah adıyla bölgeden istihbarat ofisine bilgi aktardığı gün yüzüne çıkmıştır.¹²⁸ Bunun yanı sıra E.H. Palmer'ın Kur'an-ı Kerim'i İngilizceye çevirdiği bilgisi dikkate değerdir. Buradan hareketle söylemek gerekir ki PEF, askeri ilişkilerine ek olarak bölgede faaliyet gerçekleştiren şahıslardan istihbarat anlamında da faydalanmıştır.

Doğu Filistin Araştırması'nın istenilen düzeyde çıktılar verememesi PEF'i bu bölgede başka araştırmalar yapmaya itmiştir. Bu amaçla 1883-1884 yılları arasında Arabah Vadisi'nde Jeolojik keşifler gerçekleştirilmiştir. Kudüs'ten Ölü Deniz'e kadar olan bölgede yapılan Jeolojik araştırmanın bulguları, Edward Hull tarafından komiteye sunulmuştur ve bazı önemli sonuçlar şunlardır:

Sina dağları ve Arabah Vadisi arasında kalan bölgenin ayrıntılı haritası çıkarılmıştır, Moab dağlarında karşılaşılan kireçtaşı Kretasa dönemine ait olduğu anlaşılmış buradan hareketle Petra ve Musa Vadisi'nin tapınakları mezarları ve meskenleri oyulmuştu, Ölü Deniz'in seviyesi antik çağlarda 1400 feet yükseklikteydi.¹²⁹

Bulgularla ilgili Watson: "Yapılan jeolojik araştırmadan elde edilen yeni bilgiler Kitab-ı Mukaddes tarihi üzerinde önemli etkiye sahip olmuştur. Örneğin; İsrailoğulları'nın Kızıldeniz'i geçmesi ve İbrahim'in zamanında Sodom'un ve diğer şehirlerin konumundaki değişiklik gibi." demiştir.¹³⁰ Görüldüğü üzere her fırsatta PEF'in yönetici eliti tarafından bölgenin antik geçmişine ve Kitab-ı Mukaddes'e atıfta bulunulmuştur. I. Dünya Savaşı öncesi en önemli kazılardan biri de Tell-el Hesi kazıları olmuştur. Önemi ise Kitab-ı Mukaddes Arkeolojisi olarak kavramsallaşan alanda sistemli kazıların ilk adımı olmasıdır. Kazıyı gerçekleştiren Flinders Petrie, bölgede profesyonel bir arkeolog olarak ilk kez stratigrafi tekniğini kullanan kişi olmuştur. Toprağın katmanlar halinde incelenmesi olan stratigrafi tekniğini kullanan Petrie, Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi alanında sistemli kazıların başlamasına öncülük etmiştir. Böylece Petrie'nin Kitab-ı

¹²⁸ Moscrop, *The Palestine Exploration Fund: 1865-1914*, 151.

¹²⁹ Watson, *Palestine Exploration Fund-Fifty Years' Work in the Holy Land- A Record and a Summary 185-1915*, 95.

¹³⁰ Watson, *Palestine Exploration Fund-Fifty Years' Work in the Holy Land- A Record and a Summary 185-1915*, 98.

Mukaddes arkeolojisiinde devrim niteliğinde bir çalışma yapması, bu alanın babası olarak anılmasına neden olmuştur.¹³¹ Petrie'nin en önemli keşfi ise M.Ö. 13. yüzyıla tarihlenen “İsrail Steli” (Şekil-4) olarak bilinen yazıttır. İsrail adının Kitab-ı Mukaddes dışında en eski referansı olan bu yapıt, bu alandaki arkeolojik çalışmalar için en mühim keşiflerden biri olmanın yanı sıra Yahudilerin büyük önem atfettiği bir kalıntıdır.¹³² Her ne kadar İsrail'in yenilgisinden bahseden bir yazıt olsa da Yahudilerin Filistin topraklarında kendilerini antik geçmişe dayandırması ve burada hak iddia etmesi amaçlarında kıymetli bir araç olmuştur.

Şekil 4: Merneptah (İsrail) Steli

¹³¹ Cline, *Biblical Archaeology*, 21-23.

¹³² Warren Reinsch, “Merneptah Stele: Proving Israel’s 3200-Year Existence” (2018).
<https://armstronginstitute.org/122-merneptah-stele-proving-israels-3200-year-existence>

Petrie'nin kazıları Kitab-ı Mukaddes arkeolojisi açısından büyük değere sahip olmasının yanı sıra PEF için de çok kıymetli bir gelişme olmuştur. Hem kazı yönteminin bilimselliği açısından sonraki çalışmalara ışık tutmuş hem de elde edilen bulgular PEF'in kendini kanıtlamasına vesile olmuştur. Bu aşamadan sonra I. Dünya Savaşı'na dek yine bazı kazılar yapılmış ve PEF'in istihbarat birimlerinin kullanışlı bir aracı haline gelmesi sağlanmıştır. PEF marifetiyle elde edilen bilgiler, İngiliz ordusunun savaşta bir hayli işini kolaylaştırmıştır.

I. Dünya Savaşı'na giden süreçte PEF, artık haritalamayı ikinci plana itmiş ve arkeolojik kazılara daha çok ağırlık vermiştir. Bunun nedeninin, İngiltere'nin değişen çıkarlarına uyum sağlanması veya artık haritalama anlamında yeterli envantere ulaşılması olduğu düşünülebilir. Diğer yandan PEF'in haritalama faaliyetlerini tamamen askıya alındığını söylemek de yanlış olacaktır. Çünkü savaş için gerekli olan güzergâhlar, bölgenin coğrafi özellikleri, yerel halk hakkında bilgiler vs. PEF vasıtasıyla İngiliz ordusuna sağlanmıştır. Buna en önemli örneklerden biri, 'Arabistanlı Lawrance' olarak bilinen T.E. Lawrance isimli İngiliz casus ve araştırmacının PEF adına bölgede yaptığı geniş kapsamlı çalışmalar olduğuna daha önce değinilmişti. Bunun dışında, PEF'in 20. yüzyılda başında yürüttüğü faaliyetler, İngiliz emperyal çıkarları için hizmetlerini ve Siyonizm ile olan ilişkisini belirginleştirmiştir. İngiliz çıkarları ile Siyonizm emellerinin örtüşmesi, PEF'i daha kullanışlı bir araç haline getirmiştir. Kurulduğu andan itibaren dini metinleri referans alarak araştırmalar yapan PEF, fikri düzlemde oluşturduğu altyapının somut çıktılarını bu dönemde tam anlamıyla görmeye başlamıştır. Bunun nedeni ise artık yıkılmasına kesin gözle bakılan ve bir hayli zayıflayan Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşı nihayetinde bölgede varlığının sona ermesiyle yeni düzenlemelerin büyük ölçüde İngilizler eliyle yapılmış olmasıdır. Her ne kadar Siyonizm kadrolarıyla İsrail Devleti'nin resmi kuruluş tarihi 1948 olsa da öncesinde Yahudilere bölgede toprak vaadinde bulunulmuştur. Hatta bundan da önce Filistin'e Yahudi göçleri gerçekleşmiştir. İngilizlerin bölgedeki çıkarları Siyonist hedeflerle ortak olduğundan, PEF tarafından yapılan araştırmalar, başından itibaren Eski Ahit odaklı olmuş ve sonrasında İsrail Devleti kurulurken bunlar Siyonizm'in fikri altyapısı oluşturulurken kullanılmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın arifesinde, 1900'lü yılların başından savaşa kadar PEF araştırmalarına devam etmiştir. Bu dönemdeki en önemli kazılardan biri İrlandalı

arkeolog, Alexander Stewart Macalister'ın gerçekleştirdiğidir. 1902-1905 ve 1907-1909 yılında yapılan kazılarda, Gezer Takvimi olarak adlandırılan önemli bir kalıntıyı ortaya çıkarmıştır.¹³³ Bu takvim, İbranice'nin bilinen en eski versiyonuyla veya Fenike diliyle yazıldığı düşünülen ve M.Ö. 10. yüzyıla tarihlenen bir kalıntıdır. Bir yıl boyunca gerçekleştirilen tarımsal faaliyetleri anlattığı için ve Kitab-ı Mukaddes dönemlerindeki yaşam hakkında fikir verdiği düşünüldüğünden kıymetli görülmektedir.

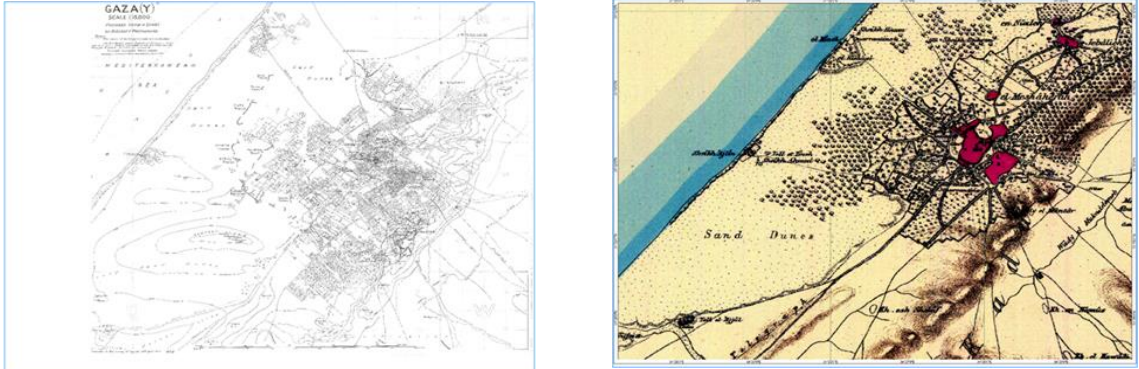

Şekil 5: Gezer Takvimi Reprodüksiyonu

¹³³ Cline, *Biblical Archaeology*, 26.

Gezer Kazıları ile Macalister, 6000'den fazla çizim ve plan hazırlamış, 500'den fazla fotoğraf elde etmiştir.¹³⁴ Araştırmalarını 1912'de üç cilt halinde hacimli bir eser olarak yayımlamıştır. Kutsal Topraklardaki en önemli kazılardan olan bu çalışma, Kitab-ı Mukaddes'le ilgili bilgilerin doğrulanması amacıyla kurulan PEF için teşvik edici olmuştur. Sonraki yıllarda İsrail arkeolojisine de temel oluşturacak nitelikte bilgiler edinilmiştir. Çünkü Eski Ahit'te geçen yer isimlerinden hareketle yapılmış, tam da Siyonizm'in bu topraklarda kendini Kitab-ı Mukaddes'e dayandırma arzusunu kanıtlar nitelikte bulgular ortaya çıkarmıştır.

Filistin Araştırma Fonu'nun I. Dünya Savaşı öncesindeki son kazısı, hala ününü koruyan ve Arabistanlı Lawrence lakabıyla bilinen T.E. Lawrence tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu kazıyı önemli kılan, arkeolojik bulgularının aksine bir bilim dalının siyasi amaçlar için kılıf olarak kullanılışının net bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Araştırmanın görünen amacı Kitab-ı Mukaddes'te bahsi geçen "Zin Çölü" bölgesini keşfetmek olarak belirlenmiştir. Fakat, Lawrence'ın ailesine gönderdiği mektupta: "Galiba biz, sadece politik bir işe arkeolojik renk katmak için kullanılan kırmızı renkte yemleriz."¹³⁵ ifadesi gerçeği gözler önüne sermektedir. Savaşın kaçınılmaz olduğunun anlaşılması, İngilizlerin savaş stratejilerini oluşturmak için bölgede birkaç yerin

Şekil 6: Solda PEF Haritası-Sağda İngiltere Ordu Haritası

haritasına ihtiyaç duymasına neden olmuştur. İngilizlerin Mısır'ın kuşatılmasının hangi kara yolları üzerinden yapılabileceğini belirlemek üzere kullanacağı askeri harita gerekliliği, arkeolojinin kılıf olarak kullanılarak haritalama işinin yapılmasını

¹³⁴ Watson, *Palestine Exploration Fund-Fifty Years' Work in the Holy Land- A Record and a Summary 185-1915*, 137.

¹³⁵ Jeremy Wilson, *Lawrence of Arabia-The Authorized Biography of T.E. Lawrence* (New York: Atheneum Macmillan Publishing, 1990), 136.

beraberinde getirmiştir. Bu amaçla, daha önce de bölgede bazı arkeolojik kazılara katılmış olan genç arkeologlar Lawrence ve Wolley 1913 yılında bölgeye gönderilmiştir. Zin Çölü araştırması, Akabe körfezinden Beerşeba'ya kadar olan alan ve Gazze'de gerçekleşmiştir. Buna ek olarak bu araştırma ve kazılarda Lawrence'a eşlik eden Yüzbaşı Newcombe'a değinmek gerekir. Newcombe, Zin Çölü araştırmasında Lawrence ile birlikte çalışmış ve bölgede yaptığı haritalama çalışmalarıyla İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda bölgedeki galibiyetinde önemli bir rol oynamıştır. PEF'in bünyesinde Lawrence ve Newcombe'un çabalarıyla oluşturulan bu harita, İngiliz ordusunun savaşta kullandığı haritanın birebir aynısıdır (Şekil-6). Diğer yandan o kadar ayrıntılı bir harita hazırlanmıştır ki hangi yollarının araçla veya hayvanla geçilebileceğinden, kuyulardaki suyun kalitesine kadar birçok bilgiyi içinde barındırmıştır.¹³⁶ Bu harita savaşın kazanılmasında önemli bir rol oynamıştır. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki muhtemel ordu güzergâhlarını her ihtimal düşünülerek ortaya koymuştur. Bunun haricinde Lawrence ve Wolley'in çalışmalarında elde ettikleri arkeolojik bulgular, "The Wilderness of Zin" adlı raporda 1915 yılında PEF tarafından yayımlanmıştır ve bugün dâhi bilim adamları tarafından kullanılmaktadır.¹³⁷ Daha önce de PEF'in askeri amaçlar için haritalama yaptığı ve arkeolojik kazıları buna bir kılıf olarak kullandığı bilinmektedir. Fakat, I. Dünya Savaşı'nın hemen arifesinde yapılan Zin Çölü araştırması, tamamen bölgeyi işgale yönelik emelleri gün yüzüne çıkarmıştır. Bunun sonucunda savaş sonrası durumda bölgenin tümü bu haritalarla bilindiği için, bu yerlerin işgal edilmesi daha kolay bir hal almıştır.

Filistin Araştırma Fonu'nun I. Dünya Savaşı'ndaki rolü yadsınamaz derecede önemlidir. Hem yapılan haritalamalarla ordunun işleri kolaylaştırılmış hem de çok çeşitli alanlarda yapılan araştırmalarla bölge halkı tanınmıştır. Diğer yandan Kitab-ı Mukaddes alanında yapılan çalışmalar, bölgede hak iddia etme girişimlerini artmıştır. Nitekim, savaş sonrasında bölgenin manda yönetimi altına sokulması, akabinde Yahudilere yurt olarak verilmesi gibi meseleler Kitab-ı Mukaddes'e dayandırılarak meşru kılınmaya gayret edilmiştir. Sonuç olarak, Filistin Araştırma Fonu 19. yüzyılın ortalarından I. Dünya

¹³⁶ Salman Abu-Sitta, "The Survey of Western Palestine Revisited: The Visible and The Hidden", *Palestine Land Society*, ts. <https://www.plands.org/en/articles-speeches/speeches/2020/the-survey-of-western-palestine-revisited>

¹³⁷ Cline, *Biblical Archaeology*, 29.

Savaşı'nın başına kadar İngiltere'nin bölgedeki emperyalist çıkarlarına hizmet eden çok önemli kuruluşlardandır. PEF ortaya çıktığı koşullar, İngilizlerin Kutsal Topraklara ilgisinin arttığı dönemlere denk gelmektedir. Evanjelik zihniyetin bir ürünü olarak ortaya çıkan bu kuruluşun hedefleri, İngiliz siyasi çıkarları ile örtüştüğü için verimli bir araç olarak kullanılmıştır. Süreç içerisinde yönetsel değişiklikler yaşasa da İngiliz emperyal çıkarlarına hizmet etmekten geri durmamıştır. Filistin'de Kitab-ı Mukaddes çerçevesinde çalışmalar yaparak sömürgeyi meşru kılmayı hedeflerken, haritalama ile İngiltere Savaş Ofisi'nin güdümünde hareket etmiştir. Buna ek olarak yer isimlerinin İbranice karşılıklarını ortaya koyarak bu toprakların işgaline zemin hazırlamıştır. Buradan hareketle, PEF'in I. Dünya Savaşı'nın ardından İngiliz Mandasının kurulmasının altyapısını çok iyi şekilde oluşturduğu söylenebilir. Asıl önemli olan kısım, İngilizler bu toprakları Yahudilere altın tepside sunarken PEF'in faaliyetleri bu bağlamda ne kadar etkili olmuştur? Siyonist oluşum PEF ile ilişki kurmuş mudur, kurmuşsa ne düzeydedir? Bu soruların cevabı öncelikle, Siyonizm'in sömürgeciliğin farklı bir versiyonu olarak ortaya çıkışının irdelenmesiyle verilebilecektir.

3.2. Sömürgeciliğin Filistin'deki Modern Yüzü: Siyonizm

Siyonizm kavramı, "Avrupa'da XIX. yüzyılın son çeyreğinde doğmuş olan bir ideolojiyi ve de siyasal bir hareketi belirtir."¹³⁸ Bu hareketin temel amacı; Yahudilerin kendilerine vaat edildiğine inandıkları Filistin topraklarında bağımsız bir devlet kurmaktır. Siyonizm; Theodor Herzl (1860-1904) tarafından 1897 yılında siyasal bir hedefi belirten kavram olarak ortaya atılmadan önce, gazeteci ve Yahudi milliyetçisi olan Nathan Birnbaum (1864-1937) bunu kendi gazetesi olan *Selbstemanzipation* 'un 1 Nisan 1890 yılındaki baskısında dile getirmiştir.¹³⁹ 19. yüzyılda öne çıkan milliyetçilikten etkilenen bu düşünürler, artık Yahudilerin de kendine ait bir ulusal yurdu olması gerektiğini yüksek sesle dillendirmeye başlamışlardır. Avrupa'da gelişen ırk temelli ayrımlar, etnik-merkezci ulusal kimlik alanlarına ve Siyonizm fikrine derinden nüfuz etmiştir.¹⁴⁰ Buna göre Batı'da yeşeren Siyonizm fikrinin, orada üretilen ideolojilerden etkilendiği vurgulanmalıdır. Şunu da belirtmek gerekir ki Batı'dan fikirsel olarak

¹³⁸ Ilan Greilsammer, *Siyonizm*, çev. Işık Ergüden (Ankara: Dost Yayınevi, 2007), 7.

¹³⁹ Greilsammer, *Siyonizm*, 8.

¹⁴⁰ Şlomo Sand, *Yahudi Halkı Nasıl İcat Edildi? - Kitabı Mukaddes'ten Siyonizme*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Doğan Kitap, 2011), 315.

etkilenme hâli, Yahudiler için Siyonizm ile ortaya çıkmamıştır. Daha önce belirtildiği üzere Yahudilerin Filistin’de var olmasını isteyen Evanjelik Hristiyanlar, Yahudi Siyonizmi’nden önce bu yönde girişimlerde bulunmuşlardır. Görüldüğü üzere yine Batı’nın zihin dünyasının ürünü olan Evanjelik Hristiyanlık, Yahudilere yön veren bir nitelik kazanmıştır. Önceki bölümlerde ifade edildiği üzere Filistin’de Yahudileri himaye etme ve nüfuslarını artırma yönündeki girişimlerde Evanjelik misyonerlerin büyük katkısı olmuştur. LJS (London Jews Society-Londra Yahudi Cemiyeti) ve CMS (Church Missionary Society-Kilise Misyoner Topluluğu) bunların en etkin olanlarıdır. Bu misyoner örgütlerin öncelikli amacı, bölgedeki Hristiyan ve Yahudilere Protestan fikrini benimsetmek olmuştur. Ayrıca bu kuruluşların benimsedikleri inanca göre de Yahudiler Filistin’e göç etmeli ve burada kendi yurtlarını kurmalıdır. Eğer bu gerçekleşirse İsa Mesih’in yeryüzüne gelişi hızlanacak ve bin yıllık hakimiyeti başlayacaktır.

Siyonizm’in öncüsü olarak görülebilecek misyoner kuruluşlara ek olarak Yahudi düşünürlerin, erken olarak nitelendirilebilecek bir dönemde bu fikre yönelik çalışmaları olmuştur. Örneğin; Moses Hess (1812-1875) Roma ve Kudüs adlı 1865 tarihli eserinde, ırk temelli ayrımı ön plana çıkaran fikirleriyle Yahudi ulusunun Filistin’de bir yurt kurması gerektiğini ortaya atmıştır.¹⁴¹ Siyonizm ortaya çıkmadan önce belli bir altyapısının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca Herzl’in Siyonizm’i siyasi bir fikir olarak ortaya atarken, bahsedilen düşüncelerden etkilenmiş olma ihtimali göz ardı edilmemelidir. Siyonizm’in temelini oluşturan fikirlere dair daha fazla örnek mevcuttur. Fakat çalışmanın bu bölümünde amaç, Siyonizm’in sömürgeci anlayışa sahip bir ortamda doğup bunu nasıl uygulamaya koyduğunu tartışmaktır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Siyonizm fikrini benimsemiş kurucu kadronun çoğu, Batı’da yaşayan ve buranın ruhuyla yetişen insanlardır. Diğer taraftan Siyonizm hareketi, seküler denilebilecek Yahudilik inancına mesafeli insanlar tarafından benimsenmiş ve geliştirilmiştir. Dinin itici gücünden faydalanmak isteyen kurucu kadro, ürettiği yeni tarih anlayışı ile Yahudiliğe mensubiyeti bulunan kişilerce destek görmüştür. Siyonizm’in sadece bu stratejisi dahi sömürgeci anlayışın bir tezahürü olduğunu gösterir. Nitekim sömürgeci hedeflerle işgal girişiminde bulunan Batı’nın, bunu meşrulaştırmak için giriştiği ilk yöntem, hedeflediği toprakla antik geçmişten aidiyet kurup bunu kabul

¹⁴¹ Shmuel Almog vd. (ed.), *Zionism and Religion* (U.S.A.: University Press of New England, 1998), 32.

ettirmektedir. Elinizdeki çalışmanın ana konusu olan PEF de bu minvalde ortaya çıkmış bir kuruluştur. Amacı Kutsal Kitabın verilerini kanıtlamak olan bu oluşum, sömürge hedefi olarak seçtiği Filistin’de dini metinleri kullanarak oradaki varlığına meşruiyet kazandırma amacı gütmüştür. İsrail Devleti kurulurken Eski Ahit’ten ilham alarak kendi topraklarına döndüğünü ve bunun meşru bir hak olduğunu iddia eden Siyonist anlayış, Batı’nın ürettiği stratejiden farklı hareket etmemiştir.

Filistin’de kurulması hedeflenen Yahudi ulusal yurdunun oluşturulabilmesi için bu topraklardaki hak sahipliğinin kanıtlanması gerekmiştir. Bunun için Siyonist anlayışla kurulmuş tarih anlatısında, Yahudilerin Filistin’de kesintisiz varlığını ispatlamak önemlidir. Henüz İsrail Devleti kurulmadan, Yahudi toplumun lideri ve ilk Başbakan David Ben-Gurion (1886-1973) ile sonradan eğitim bakanı olan Zion Dinur (1884-1973) arasında geçen diyalog bunu açıklar niteliktedir. 1937 yılında İngiliz hükümeti tarafından Filistin’deki çatışmaya bir çözüm bulunması için gönderilecek olan Peel Komisyonu gelmeden önce, Ben-Gurion tarihçi Dinur’a Roma sürgününün yaşandığı 70 yılından ilk Siyonistlerin geldiği 1882 yılına kadar Yahudilerin devamlılığını kanıtlayacak bir araştırma yapıp yapamayacağını sormuştur.¹⁴² Dinur bunu yapabileceğini fakat bir on yılını alacağını söylemişse de Ben-Gurion, komisyon gelene dek sonuca ulaşmasını sonrasında kanıtlamak için on yılı olduğunu ifade etmiştir. Bu anekdota bakıldığında, İsrail’in kurucu babalarından biri olan Siyonist Ben-Gurion’un tarihi nasıl çarpıtmaya çalıştığı görülecektir. Sömürgeci zihniyetin bir tezahürü olarak okunabilecek bu durumda dikkatten kaçmaması gereken şey, Yahudilerin tarihsel devamlılığı vurgulanmak istenirken orada asırlardır yaşayan Müslüman halkın görmezden gelinmesidir. Buna göre Siyonizm’i sömürgeci yerleşimci bir girişim olarak tanımlamak mümkündür. Hem Batılıların hem de Siyonistlerin, Tanrı’nın Tanah’ı ve Filistin’i ebediyen Yahudilere verdiği inancı sömürgeci yerleşimci anlayışın temellerinden biri olmuştur.¹⁴³ Yahudilerin Filistin’deki yerleşimlerine Tahah’tan kanıtlar getirilerek âdeta buranın tapusunun Tanrı tarafından verildiği iddia edilmiştir. Bu “kutsal” tapuyu benimseyen Siyonist anlayış, böylece gerçekleştirdiği tüm eylemlerin kendince dini zeminini de oluşturmuştur. Diğer taraftan Kitab-ı Mukaddes’in devlet kurulurken vazgeçilmez bir kaynak olması, dini

¹⁴² Ilan Pappé, *Ten Myths About Israel* (U.S.A.: Verso Books, 2017), 205.

¹⁴³ Nur Masalha, *The Bible and Zionism & Invented Traditions, Archaeology and Post Colonialism in Palestine-Israel* (U.K.: Zed Books, 2007), 15.

zeminin inşa edilmesi dışında bilimsel bir kanıt şeklinde sunulmaya çalışılması ile ilgilidir. Bu sayede dünya üzerindeki Yahudiler buraya göç ettirilmeye çalışılırken Batı Hristiyan dünyasında da Siyonist harekete destek bulunması amaçlanmıştır. Fakat Kitab-ı Mukaddes Yahudilerin Filistin’de aidiyetini ispatlamak için genel anlamda çok kullanışlı değildir. Bu yüzden seküler Siyonist kadro kutsal metinleri kendi hedeflerine yarayacak şekilde tekrar yorumlamışlardır. Buna göre Yeşu ve Hakimler bölümleri baz alınarak Kenan diyarını işgal eden ve burada bir Yahudi krallığı kuran zafer dolu bir anlatı kullanıma sokulmuştur.¹⁴⁴ Bu anlatının öne çıkarılmasının en önemli sebebi, Siyonizm’in aslında sömürgeleştirme ve işgal maksadının olmadığı aksine zaten kendilerinin olan topraklara “geri dönüş” sağladıkları fikrini benimsetmesidir. Her ne kadar Siyonist kadro bu gibi argümanları öne sürse de ortada Filistinliler gerçeği mevcuttur. Bununla birlikte Siyonizm’in tüm iddialarının ortak noktasının orada hâlihazırda bulunan halkın yok sayılması olduğu gözden kaçmamalıdır.

Siyonizm’i, Filistin topraklarında sömürgecilik düşüncesini devam ettirmek için ortaya çıkan bir yapı olduğunu ve hâlâ bu anlayışla varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Siyasi olarak ortaya çıktığı 1897 senesinden daha önce, Filistin bölgesi Batılı devletlerin mücadele alanı olmuştur. Özellikle İngiltere’nin bu bölgede aktif rol oynaması ve Yahudiler ile iş birliği içine girmesi Siyonizm’den önce bu düşüncenin uygulamaya konulduğunun göstergesidir. Tarihçi Ilan Pappé’ye göre İngiltere Filistin’de Yahudiler ile iş birliği yaparken iki şeyi amaçlamıştır: Birincisi Yahudilerin Avrupa’daki rahatsız edici varlığından kurtulmak, İkincisi ise dini bir görevi yerine getirerek İsa Mesih’in gelişini hızlandırmak.¹⁴⁵ Pappé’nin bu görüşü doğru olmakla birlik İngiliz-Yahudi iş birliğinin farklı bir amacını da ortaya koymak gerekir. İngilizlerin Yahudileri bu denli desteklemesinin ardında sömürgecilik düşüncesinin yattığı dile getirilmelidir. İngilizlerin 19. yüzyılın başından itibaren bölgeye artan ilgisi ve bunun nedenleri daha önceki bölümlerde açıklanmıştı. Yüz yıl boyunca sömürgeci hedeflerle bölgede sürdürülen misyonerlik, arkeolojik, ticaret vb. faaliyetler genel anlamda İngiliz-Yahudi iş birliği gözetilerek yürütülmüştür. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde I. Dünya Savaşı’nın arifesinde de Yahudilerin Filistin topraklarındaki ulusal yurt talebi kurumsal bir nitelik

¹⁴⁴ Ilan Pappé, “The Bible In The Service of Zionism”, *History, Archaeology and The Bible Forty Years After “Historicity”*, ed. Ingrid Hjelm- Thomas L. Thompson (U.S.A.: Routledge, 2016), 206.

¹⁴⁵ Pappé, *Ten Myths About Israel*, 38.

kazanmıştır. Siyonizm'in buradaki toprak talebi Osmanlı Devleti tarafından karşılık bulmayınca yalnızca İngiliz himayesinde burada var olunabileceği netleşmiştir. Filistin'de kurulacak bir Yahudi Devleti'nin "Asya barbarlığına" karşı Batı'nın ileri karakolu olacağı düşüncesi Siyonizm ortaya çıktığından beri mevcuttur.¹⁴⁶ Buna göre İsrail Devleti'ni kuran Siyonist kadronun, oluşturduğu tüm politikalarda Batılı devletlerin sömürgeci anlayışından ilham aldığını söylemek mümkündür.

Batılı devletlerin sömürgecilik anlayışı asırlar içinde farklı yöntemler izleyerek gerçekleştirmiştir. Bu anlayış yıllar içinde geliştirilerek ve dönüştürülerek emperyalizm, sömürgecilik, manda vs. gibi isimlendirmelerle değişen dünya koşullarına uyumlu hale getirilmiştir. Siyonizm'in buradan ilham alarak "modern" olarak adlandırılan dönemde Filistin'de sömürgeciliğe yeni bir soluk getirdiği aşikârdır. Klasik sömürgecilikten farklı olarak Siyonizm "yerleşimci sömürgecilik" refleksiyle hareket etmiştir. Bir "geri dönüş hakkı" miti oluşturarak sürgünlerini unutup sadece bir zamanlar terk ettikleri topraklarına tekrar geldiklerini ve aslında buranın Araplara asla ait olmadığını iddia etmişlerdir.¹⁴⁷ "Topraksız halka, halksız toprak" miti de bu şekilde ortaya çıkmıştır. Klasik sömürgecilik anlayışında deniz aşırı işgale girişen Batılı devletler, burayı ele geçirir ve kendi halklarından bir topluluk yerleştirerek sömürgeyi bunların eliyle gerçekleştirir. Siyonizm'de ise durum şöyledir: işgal et, yerli halkı yerinden et, topraklara yerleş. Bu bağlamda Siyonizm'in sömürgeciliğin ileri taşınmış bir boyutu olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan sömürgeci devletlerin uyguladığı en önemli yöntemlerden biri olan bilimin tahrif edilmesi anlayışı da Siyonizm'in miras aldığı uygulamalardan biridir. Sömürgeci devlet, hedeflediği toprak parçasında meşruiyetini sağlamak adına burayla tarihsel bağ kurarken bilimi kendi emelleri doğrultusunda şekillendirmiştir. Siyonist anlayış ise devletini kurarken özellikle Kitab-ı Mukaddes'i tekrar yorumlama ve yeni bir tarih anlatısı oluşturma noktasında içinden doğduğu sömürgeci anlayışın mirasını devam ettirmiştir.

İsrail Devleti'ni kuran Siyonist önderler için Filistin'in İngiliz Manda yönetimi altındaki yıllar önemli bir kilometre taşı olmuştur. Bu yönetim içerisinde Yahudi veya Yahudi olmayan Siyonistler etkin rol oynamıştır. Bu dönemde Yahudilerin buraya iyice

¹⁴⁶ Michael Prior, *Bible and Colonialism: A Moral Critique* (Sheffield: Continuum International Publishing, 1997), 108.

¹⁴⁷ Sand, *Yahudi Halkı Nasıl İcat Edildi? - Kitabı Mukaddes'ten Siyonizme*, 234.

yerleşmesi ve gücü elinde toplaması için birçok girişimde bulunulmuştur. Örneğin; Yahudi şirketlere manda toprakları üzerinde sulama, elektrik üretme, Ölü Deniz’de kıymetli madenler çıkarma gibi ayrıcalıklar verilmiştir.¹⁴⁸ Buna ek olarak daha önce bahsedilen Yahudi göçünün artması, mülkiyet edinmede kolaylık sağlanması ve bunlara çeşitli ayrıcalıklar verilmesi bu dönemde olmuştur. İngiliz-Yahudi iş birliğinin zirve noktası ise BM Taksim planında azınlıkta olan Yahudi nüfusa tüm Filistin topraklarının %56’sının verilmesidir. Görüldüğü üzere 19. yüzyılda temelleri atılan bu iş birliği, 20. yüzyıla gelindiğinde Siyonizm için hazır bir yurt olarak sonuçlanmıştır. Yüz yıllık bir birikimin sonucunda Siyonizm, sömürgecilikten aldığı mirasla kurduğu devletin ideolojisini ve politikasını uygulamaya koymuştur. Bu minvalde İngilizlerin Filistin’deki en önemli kuruluşlarından biri olan PEF’in çalışmalarının, Siyonizm’e önemli bir katkı sunduğunu söylemek mümkündür.

İsrail Devleti kurulurken Siyonizm’in örnek aldığı önemli hususlardan biri; arkeoloji, tarih, coğrafya gibi bilimlerin manipüle edilerek kendi çıkarları için kullanılması olmuştur. Siyonist anlayış bu topraklardaki devamlılığını ve aidiyetini gösterme adına, özellikle Kitab-ı Mukaddes’ten “vaat edilen toprak”, “fetih”, “eski halkların yok edilmesi”, “adalet ve eşitlik” gibi kavramların yoğun olduğu Yeşu, İşaya ve Amos kitaplarını yeniden yorumlamıştır.¹⁴⁹ Bu tarihsel anlatı oluşturulurken arkeoloji önemli bir araç haline getirilmiştir. Daha sonra detaylandırılacak olan bu bağlantı, Siyonizm’in PEF adına yürütülen çalışmalardan sıklıkla faydalandığını göstermiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere PEF, özellikle Kitab-ı Mukaddes’in Eski Ahit kısmına yönelik çalışmalar yürütmüştür. Bu anlamda İsrail arkeolojisinin kullandığı önemli verilerden çoğu, PEF’in gerçekleştirdiği çalışmalar vasıtasıyla elde edilmiştir. Diğer taraftan PEF’in gerçekleştirdiği haritalandırma ve isimlendirme çalışmaları, Siyonist anlayışa sahip devletin işgalini meşrulaştırmak için kullandığı önemli veriler olarak görülmektedir. Nihayetinde sömürgeci anlayışın bir tezahürü olarak Filistin’de ortaya çıkan Siyonizm’in, İngilizlerin bu anlayışla kurduğu PEF’in çalışmalarından ilham aldığını hatta geliştirerek uyguladığını gözlemlemek mümkündür.

¹⁴⁸ Sami Hadawi - Walter Lehn, “Siyonizm ve Filistin Toprakları”, *Siyonizm ve Irkçılık*, ed. Türkkaya Ataöv (İstanbul: İstiklal Yayıncılık, 2019), 124.

¹⁴⁹ Masalha, *The Bible and Zionism & Invented Traditions, Archaeology and Post Colonialism in Palestine-Israel*, 21.

3.3. Filistin Araştırma Fonu ve Siyonizm Üzerine Etkileri

Filistin Araştırma Fonu, Siyasi Siyonizm'in başlangıç tarihi olarak kabul edilen 1897 yılından¹⁵⁰ yaklaşık otuz yıl önce ortaya çıkmış bir kuruluştur. Aralarında bir ilişki olup olmadığını anlayabilmek için ikisinin de ideolojik altyapısına hâkim olmak gerekir. PEF'in fikri altyapısını oluşturan unsurlar, önceki bölümlerde aktarılmıştır. Kısaca tekrar etmek gerekirse PEF; evanjelik fikirlere sahip birkaç seçkinin kurduğu, İngiliz emperyal çıkarlarına hizmet eden ve Filistin'i tarih, coğrafya, topoğrafya, arkeoloji, sosyoloji, kültür vb. açılardan kapsamlı bir araştırmaya tâbi tutmak amacıyla ortaya çıkan bir oluşumdur. Daha çok Kitab-ı Mukaddes'in incelenmesi ve doğrulanmasına yönelik arkeolojik kazılar yürütmüştür. Bunun dışında haritalamayla da İngiliz devletine çok önemli katkılar sağlamıştır. Nihayetinde bakıldığı zaman PEF, İngiltere'nin sömürge faaliyetlerini yürütürken bunu maskelemek için kullandığı araçlardan sadece biri olarak görülebilir. Buna ek olarak PEF'in, Kitab-ı Mukaddes'i baz alarak araştırmalar yapmasından ve burada elde ettiği verileri İngiltere'nin bölgede nüfuz oluşturma çabalarının hizmetine sunmasından ötürü, dini araç haline getiren yönünü de zikretmek gerekir. Özellikle bölgede Eski Ahit odaklı yapılan araştırmalar, Filistin'i Yahudilere bir yurt olarak hazır hale getirme çalışmaları niteliğinde olmuştur. Nitekim İsrail Devleti'nin kuruluşundan itibaren, arkeolojiyi kullanarak ortaya attığı tarihsel mitlerin birçoğunun temelleri PEF marifetiyle oluşturulmuştur. Bu anlamda PEF'in, günümüzde dâhi devam eden İngiliz-Yahudi iş birliğinin önemli bir destekleyicisi olduğunu söylemek mümkündür.

İngiltere'nin emperyalist devlet aklı ile Siyonizm arasındaki örtüşmeye bakıldığında, Siyonizm-PEF ilişkisini anlamak kolaylaşacaktır. Oryantalizme getirdiği eleştirileri ile tanınan bilim adamı Edward Said; Siyonizm ve emperyalizmin birbirinden ilham aldığını, her ikisinin de kendi anlatılarıyla, Batı'nın siyasal ve entelektüel kültürünün tam ortasında bulunduğunu belirtmektedir. Bu düşünce sistemlerinin; ahlaksızlığın ya da adaletsizliğin değil, Üçüncü Dünya'nın Avrupalı olmayan ve renkli diye adlandırılan halkları üstünde egemenlik kurmaya yönelik bilimsel ve siyasal bir iradenin ürünleri olduğunu iddia etmektedir.¹⁵¹ Emperyalizmi bir düşünce sistemi

¹⁵⁰ Mim Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)* (İzmir: Timaş Yayınları, 2018), 39.

¹⁵¹ Edward W. Said, "Emperyalizm ve Siyonizmin Entellektüel Kökenleri", *Siyonizm ve Irkçılık*, ed. Türkkiye Ataöv (İstanbul: İstiklal Yayıncılık, 2019), 208.

şeklinde devlet politikası olarak uygulayan Avrupalı devletlerin hâkimiyetindeki topraklar, 1815'te dünya yüzölçümünün %35'ine denk gelirken 1918'e gelindiğinde bu oran %85'e yükselmiştir.¹⁵² Yaklaşık yüz yıllık süreç içerisinde maksimum düzeyde toprağı kontrol altına almayı amaç edinen Batılı devletler, diğer yandan da bunu meşrulaştırmayı hedeflemişlerdir. Bu çabaların en etkili aracı olarak da arkeoloji, dilbilim, tarih, biyoloji, antropoloji gibi bilim dallarını kullanmışlardır. Bilimi bu şekilde araç haline getiren düşünce yapısının uyguladığı en önemli teknik ise sınıflandırmadır. Dünyayı ve üzerindeki tüm varlığı sistematik sınıflandırmaya tâbi tutan akıl; güçlü-zayıf, ileri-geri, üstün-aşağı şeklinde ayrımlarla toprak üzerindeki meşruiyetini üstünlük iddiası üzerinden yürütmüştür. Daha önce ayrıntılarıyla aktarılan pozitivist düşüncenin etkisi ve bilim adı altında kanıtlanabilir veriler üzerinden ortaya atılan bu sınıflandırmalar, ırkçılığı ve sömürölmek istenen topraktaki halkın yok sayılmasını beraberinde getirmiştir. Bahse konu düşünce yapısına göre; topraklar (oturuluyor olsa bile) boş ve uygar alanlara ayrılıyor ve bu topraklar Avrupalının bunlar üzerindeki yüksek hakkı temelinde teslim alınıyordu. Batılı devletlerin bu düşünce yapısıyla hareket ederek, Hindistan, Afrika, Latin Amerika ve birçok toprak parçasını sömürge altına alırken düşündüğü şey; kendilerinin üstün toplumlar oldukları ve bu topraklarda halihazırda yaşayan halkların uygarlaştırılmaları için kendi başlarına bırakılmamaları gerektiğidir. Kendi dışındaki tüm halkları aşağı gören bu düşünce yapısına hâkim kişilerden biri olan Fransız ozan Lamartine, 1833'te Filistin ve Suriye'yi gezmiş, binlerce kasaba ve insan tanımış, yine de insansız topraklar, sınırı olmayan beldeler, gerçekliğı olmayan toplumlar gördüğünü açıklayabilmiştir.¹⁵³ Bu noktada Siyonizm'in ürettiğı, "halksız toprağı, topraksız halk" mitine değinmek yerinde olacaktır. Buna göre, Filistin toprakları üzerinde yaşayan bir halk yoktur, üretim yapılmayan boş arazilerden oluşur ve vatani olmayan Yahudiler bu halksız boş toprakları sahiplenebilir. Emperyalizmin aşağı gördüğü halkları yok sayarak asırlarca uyguladığı yayılmacı politikada kullandığı argümanların, Avrupa'nın içinden çıkan Siyonizm'in kullandığı mitlerle benzerliğı açıkça görölmektedir. Siyonizm'in bir Yahudi Ulusal Yurdu inşa etmeye çabalarken gerçekleştirdiğı işğali "halksız toprak" nitelemesiyle meşrulaştırma girişimi ve orada yaşayan binlerce sayıdaki nüfusu yok sayması, emperyalizm ile örtüşen düşünce yapısını ortaya koymaktadır.

¹⁵² Said, *Költür ve Emperyalizm*, 38.

¹⁵³ Said, "Emperyalizm ve Siyonizmin Entellektöel Kökenleri", 211-213.

Emperyalist devletlerin, sömürgeciliklerini icra ederken bunu meşrulaştırmak için kullandıkları şey, kendilerinde uygarlaştırma hakkı görmeleridir. Siyonizm ise emperyalizmden bu noktada ayrılmaktadır. Siyonist düşünce, Filistin topraklarında yurt kurmayı isterken kendinde geri dönüş hakkı olduğunu iddia etmektedir. Diğer taraftan Siyonizm'in öne sürdüğü argümanlardan bazılarını ortaya koymak, Siyonizm-Emperyalizm ilişkisini anlamlandırmak açısından faydalı olacaktır. Siyonist ideolojiye göre, Yahudiler dağınık yaşasalar da birdir ve Siyonizm bu birlik düşüncesini yeniden canlandırmaya çalışmıştır.¹⁵⁴ Buradaki birliği bir; ulus, halk, ırk olarak düşünmek mümkündür. Diğer yandan Siyonizm'in öne sürdüğü başka bir argüman ise, sürekli olarak 'vaat edilmiş topraklara' dönme istekleri olduğu ve tarihsel süreçte bunun hiçbir zaman bozulmadığıdır. Ayrıca Siyonizm'in iddiasına göre Yahudi ulusu; Filistin'in tarihsel, kültürel, coğrafi, dini miraslarının tek sahibidir. Siyonizm'in bu argümanlarını günümüzde de kullandığını söylemek mümkündür. Bu temeller üzerine oturtulan Siyonizm ile daha önce ifade edilmeye çalışılan Emperyalizmin benzerlikleri aşikârdır. Burada şunu da belirtmek gerekir ki Siyasal Siyonizm başlangıçta, toprağa dayalı bir bağlılıktan veya bu toprağa sürekli bir dinsel bağdan doğmamıştır; tam tersine çağımızda, Avrupa milliyetçilik akımlarının genel gelişme ortamında Yahudilere uygulanan zulme karşı ivedi bir çözüm bulma telaşından doğmuştur.¹⁵⁵ Ulusçuluk akımlarından etkilenme noktasında da Siyonizm-Emperyalizm ilişkisini görmek mümkündür. Çünkü, ulusçuluk da Batı kaynaklı bir düşünce akımı olarak ortaya çıkmıştır ve tüm toplumlar ırk üzerinden tanımlanmaya başlanmıştır. Irk temelli ayrım; Avrupa'da sınıf çatışmalarını önleyerek iç amaca hizmet ederken, kendi dışındaki topluluklarla çatışmayı haklı gösterme ve sömürgeci istilaları meşrulaştırmak olan dış amaçta etkin şekilde kullanılmıştır.¹⁵⁶ Yahudiliğin etnik olarak kendini ötekenden üstün görmesinin ve tek olduğunu iddia etmesinin temelinde din vardır. Nitekim Siyonizm'in atalarından kabul edilen Moses Hess'e göre, Yahudi dini her şeyden önce Yahudi milliyetçiliğidir.¹⁵⁷ Bu ve bunun gibi

¹⁵⁴ Guy Bajoit, "Siyonizm ve Emperyalizm", *Siyonizm ve Irkçılık*, ed. Türkkaya Ataöv (İstanbul: İstiklal Yayıncılık, 2019), 220.

¹⁵⁵ Jean-Christophe Attias - Esther Benbassa, *Paylaşılamayan Kutsal Topraklar ve İsrail*, çev. Nihal Önal (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 183.

¹⁵⁶ Bajoit, "Siyonizm ve Emperyalizm", 223.

¹⁵⁷ H.S. Haddad, "The Biblical Bases of Zionist Colonialism", *Journal of Palestine Studies* 3/4 (2016), 98.

yorumlarla kutsal metinler baz alınarak, din ve milliyetçiliğin birbirine hizmet ettiği bir düşünce sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Siyonizm-Emperyalizm fikirleri ve pratikleri arasındaki örtüşme göz önüne alındığında, Siyonizm ve PEF arasındaki ilişkinin varlığı ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle Siyonizm'in PEF'in gerçekleştirdiği çalışmaları kendine temel aldığı ve bunlardan etkilendiği fikri şaşırtıcı olmayacaktır. Bu anlamda Siyonizm ve PEF'in önemli isimlerinden Charles Warren'ın: "Kutsal Topraklar Doğu Hindistan Şirketi gibi kolonyal bir kurumun himayesine girmelidir ve bu kurum, Osmanlı'nın borç yükünü hafiflettikten sonra Yahudilerin Filistin'e dönüşünü ve Filistin'in gerçek sahiplerine iadesini kolaylaştıracaktır." düşüncesi dikkate değerdir.¹⁵⁸ Bunun üzerine Warren'a Filistin'deki Arap nüfusun ne olacağı sorulduğunda "Kim bu Araplar?" cevabı, Siyonizm ile taşıdığı büyük benzerlik açısından aydınlatıcı niteliktedir. Siyonizm, kutsal metinlere dayanarak Filistin topraklarında doğal hak sahibi olduğunu iddia eden ve bu topraklarda kendilerinden başka bir toplumun yaşam hakkı olmadığını öne süren bir siyasi harekettir. Diğer yandan PEF'in, çalışmalarının tümü (haritalama, arkeoloji, toprağın fauna ve florası vb.) Tahah'ta geçen olay ve yerler baz alınarak gerçekleştirilmiştir. Siyonizm'in ilham aldığı ve mit haline getirdiği olayların tümü de Tanah kaynaklıdır. Bu bağlamda Siyonizm'in PEF'in çalışmalarından doğrudan etkilendiğini ve bunları etkin şekilde kullandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun en bariz örneklerinden biri, Filistin'de Yahudi mirasının kalıntılarını arama gayesiyle 1914 yılında kurulan "Jewish Palestine Exploration Society (Yahudi Filistini Araştırma Topluluğu)" adlı kurumdur. Filistin'de İngiliz mandası döneminde birkaç Siyonist entelektüel tarafından hayata geçirilen bu kurumun tek amacı, Yahudi işgalinin meşruiyetini sağlamak için Tanah'tan kanıtlar aramak olmuştur. İsrail'in resmi kuruluş tarihi olan 1948'den sonra ise adı "Israel Exploration Society (IES)" olarak değiştirilmiştir. Bu değişim sömürgeci ve yerleşimci psikolojinin bir yansıması olmuştur. Diğer taraftan bahse konu kuruluşun ismine dâhi bakarak PEF'in muadili hatta mirasçısı konumunda olan bir topluluk olduğunu görmek mümkündür. Nitekim ortaya çıkış vizyonu, Kitab-ı Mukaddes baz alınarak bölgenin tarih, coğrafya, arkeoloji, topoğrafya vb. alanlarda Yahudi mirasını araştırmaktır ki daha önce aktarıldığı üzere PEF de aynı minvalde bir kuruluş amacı ortaya koymuştur. Sonuç olarak,

¹⁵⁸ Gabriel Pitterberg, *Siyonizmin Dönüşleri-Mitler, Siyaset ve İsrail'de Araştırmacılık*, çev. Aysun Babacan (İstanbul: İthaki Yayınları, 2012), 419.

PEF'in araştırma teknikleri, keşifleri ve haritalama anlamında yaptığı tüm çalışmalar IES'nin kuruluşuna katkı sağlamıştır.¹⁵⁹ Tamamen PEF modellemesini miras alan IES; askeri stratejiyle akademik uzmanlığı birleştirmiş, arkeolojik projelere finansman sağlamış, kazıları organize etmiş ve kazılardan çıkan bulguların yayımlanması görevlerini üstlenmiştir. Tüm bunlara bakıldığında PEF'in, Siyonizm'in Filistin'i işgalini meşrulaştıran araçlardan biri olan IES'ye olan etkisi yadsınamaz derecede fazladır.

Bir toprağın sömürge hedefi olarak belirlenmesinin ardından oradaki emellerin uygulanmasının ilk adımı haritalandırma ve isimlendirme çalışmaları olmuştur. Haritalandırma yapılırken sadece bir yer hakkında coğrafi oluşumları ve rotaları hakkında bilgi edinmek amaçlanmamış, buraların siyasi tanımlarının üretilmesi gerekmiştir. Buraların haritalama çalışmalarıyla bilinmesindeki gaye gerçek ve mecazi anlamda işgali içermiştir. Bu bağlamda yapılan çalışmalar kolonileştirme ve sömürge hedeflerini iletirmek için vazgeçilmez olmuş, bir yerin sınırları çizilip bilindiğinde buraların işgali daha kolay gerçekleşmiştir. Nitekim İngilizlerin Hindistan'daki sömürgeciliğinin başlangıcı, buranın bilinmesi için sakinlerini inceleyen ve harita çıkaran coğrafyacılarla olmuştur. İngiliz sömürgeci anlayışının PEF ile Filistin'de yaptığı haritalandırma çalışmaları da bundan farksız değildir. Yapılan bu çalışmalar; “Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgesini Yahudi-Hıristiyan geleneği ve inancının bağımsız bölgesel merkezi olarak yeniden yapılandırmak için gerekli olan, belirli tarihsel-coğrafi perspektifler ve İncil'e dayalı bir geçmişi somutlaştıran maddi-kültürel nesnelerle çerçevelenmiş” haritalar üretmiştir.¹⁶⁰ PEF tarafından üretilen tüm haritalar 1936 yılında İngiliz Manda yönetimi yenilerini oluşturana kadar referans alınmıştır. Hatta bu haritalar Filistin'in sınırları çizilirken dahi müzakerelerde kullanılmıştır. Haritalandırma çalışmalarıyla keşfedilen yerlerin ikinci aşamada isimlendirilmesi gerekmiştir. PEF daha önce ifade edildiği gibi Yahudi-Hıristiyan geleneğine dayanarak buraların İbranice isimlendirme çalışmalarını da yapmış, Kitab-ı Mukaddes'te geçen yer adlarını bulmaya yönelik gayret göstermiştir.

PEF'in Siyonizm'e en önemli katkılarından biri de haritalandırma ve isimlendirme alanında olmuştur. 1949 yılında Ben-Gurion'un talimatıyla, “Necef

¹⁵⁹ Nur Masalha, *The Zionist Bible-Biblical Precedent, Colonialism and the Erasure Memory* (U.S.A.: Routledge, 2014), 128.

¹⁶⁰ El-Haj, *Facts on the Ground*, 26.

bölgesindeki dağlara, vadilere, pınarlara, yollara vs. her yere Yahudi isimleri atamak” üzere bir grup arkeolog, tarihçi ve haritacı seçilerek Negev İsimleri Komitesi kurulmuştur.¹⁶¹ Ben-Gurion komiteye gönderdiği mektupta: “Devlet oluşturma sebebiyle Arapça isimleri yok etmekle mükellefiz. Bu topraklarda siyasi bir Arap mülkiyetini tanımadığımız gibi, manevi mülkiyetlerini ve isimlerini de tanımıyoruz.”¹⁶² ifadelerine yer vererek Siyonist işgalin sömürgeci hedeflerini ortaya koymuştur. 1950 yılında görevini tamamlayan bu komitenin ikinci görevi ise “kusursuz İbrani haritası” ortaya çıkarmak olmuştur.¹⁶³ Konunun PEF ile olan ilişkisi ise, bu harita isimlendirme çalışmasının başlangıç noktası olarak Lawrence ve Kitchener’ın I. Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde hazırladığı haritadır. PEF marifetiyle üretilen ve İngiliz ordusunun fazlasıyla faydalandığı bu harita, günü geldiğinde Siyonizm projesinin hareket noktası olarak ortaya çıkmıştır. Nihayetinde 1950’lere gelindiğinde Filistin; Yahudi kutsal metinlerinden ilham alarak verilen isimlerle dolu haritalarla bir Yahudi toprağına dönüştürülmüştür.¹⁶⁴ Buna ek olarak, bahse konu isimlendirme çalışmasında komitede görev alan iki kişinin, 1920’lerde İngiliz Mandası döneminde Kraliyet Coğrafya Topluluğu’nda İbranice isimlendirme konusunda danışman olarak görev aldıkları bilgisi dikkate şayandır.¹⁶⁵ Hatta Manda yönetimi, himaye ettiği bölgeye Filistin ve kutsal metinlerde yer ismi olarak geçen Şekem’e Nablus adını verdiğinde danışmanlar bu tavrı Yahudi karşıtı bir ayrımcılık ve Siyonizm’in aldığı bir yenilgi olarak yorumlamışlardır. Diğer taraftan bu iki kişi, manda yönetiminin araştırma organizasyonundaki motivasyonlarını, Haganah¹⁶⁶ için askeri veri sağlamak ve Siyonist nüfuzlarını güçlendirmek olarak belirtmişlerdir.¹⁶⁷

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki Siyonizm’in Filistin’de kurduğu işgal devleti, emperyalizmin sömürgeyi meşrulaştırmak için kullandığı tüm araçların mirasçısı olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle İngiltere’nin bölgede kullandığı araçlar, Siyonist kadrolara

¹⁶¹ Pitterberg, *Siyonizmin Dönüşleri-Mitler, Siyaset ve İsrail’de Araştırmacılık*, 350.

¹⁶² Meron Benvenisti, *Sacred Landscape: The Buried History of the Holy Land Since 1948*, çev. Meron Kaufman-Lacusta (U.S.A.: University of California Press, 2000), 14.

¹⁶³ Pitterberg, *Siyonizmin Dönüşleri-Mitler, Siyaset ve İsrail’de Araştırmacılık*, 350.

¹⁶⁴ Bilal Toprak, “İsrail’e Dönüş Miti Bağlamında Kutsal Metnin Araçsallaştırılması”, *Artuklu Akademi* 10/2 (2023), 173.

¹⁶⁵ Benvenisti, *Sacred Landscape: The Buried History of the Holy Land Since 1948*, 12.

¹⁶⁶ Filistin’in Manda yönetimi altındaki döneminde, Yahudi yerleşim birimlerini korumak için kurulan silahlı örgüttür.

¹⁶⁷ Benvenisti, *Sacred Landscape: The Buried History of the Holy Land Since 1948*, 13.

ilham kaynağı olmuştur. Bu bağlamda 1865 yılında Filistin’de Kitab-ı Mukkades kaynaklı yapılan araştırmalar, Siyonizm ortaya çıktıktan sonra İsrail arkeolojisinin ana kaynağı konumuna gelmiştir. İngiltere’nin dünyanın dört bir yanında sömürgelerinde uyguladığı isimlendirme ve haritalama çalışmaları, 1948’den itibaren Siyonizm tarafından Filistin’de uygulamaya konulmuştur. Siyonizm arkeolojiyi bir araç haline getirerek, antik zamanlardaki Yahudi varlığını ispatlamaya çalışmış ve bu toprakta tarihsel bir hak iddia etmiştir. Bunu yaparken Batılı devletlerin sömürgeci birikiminden faydalanmayı ihmal etmemişlerdir. Haritalama, yer isimlendirmeleri, arkeolojik bulgulardan faydalanma gibi bir yerin işgalini meşru hale getiren ne kadar araç varsa Siyonizm tarafından etkili şekilde kullanılmıştır. Filistin üzerindeki tarihsel ve geri dönüş hakkı iddiaları, orada yaşayan Müslüman nüfusun yok sayılması anlamına gelmiştir. Emperyalist devletlerin sömürge haline getirdiği yerlerdeki halkları yok saymaları ve o yerleri uygarlaştırma iddiasının aynısı Filistin topraklarında da gerçekleştirilmiştir. Filistin’de de bu minvalde bir zihinle, Siyonizm tarafından Müslümanlar yok sayılmış, aşağılanmış ve bu topraklarda yaşam hakkı tanınmaması gereken bir topluluk olarak görülmüştür. Emperyalizmin fikirleriyle birlikte desteğini de alan Siyonizm’in uygulamaları binlerce insanın yerinden edilmesiyle ve etnik temizlikle sonuçlanmıştır.

SONUÇ

Batılı devletlerin yüzyıllardır uyguladığı yayılmacı hedeflerin, 19. yüzyıldan itibaren Filistin ve çevresine yönelmesi sonucunda, günümüzde dahi etkisini sürdüren bir düzen oluşmuştur. Bu çalışmada günümüzde Filistin'deki konjonktürün kökenlerine inmeye ve bunu anlamlandırmaya çabalanmıştır. Batı'nın emperyal anlayışı yalnızca hedeflediği toprağın zenginliklerini sömürmek değil, aynı zamanda burada kalıcı olabilmek adına bu yerle tarihsel bir aidiyet kurmaya yönelik olmuştur. Sömürgeci anlayış, bahse konu yer kutsal topraklar olduğunda çok çeşitli araçlarla burada varlığını meşru hale getirmeye çabalamıştır. Bu araçların en önemlilerinde biri kuşkusuz arkeoloji olmuştur. Arkeolojik verilerden elde edilen bulgular, antik geçmişle kurulan bağı güçlendirmiştir. İngiltere'nin buna yönelik Filistin'de oluşturduğu önemli kuruluşlardan biri 1865 yılında faaliyete geçen Filistin Araştırma Fonu (PEF)'dur. Bu kuruluş, başta arkeolojik olmak üzere, Filistin'in tarihsel, coğrafi, kültürel vb. her açıdan incelemeye kendini adayan bir oluşumdur. PEF'in, Evanjelik Hıristiyanlar tarafından kurulması dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biridir. Nitekim bu anlayışa göre kutsal topraklara İsa Mesih'in ikinci gelişi, Yahudilerin buraya yerleşmesiyle ilişkilidir. Diğer taraftan bilimsel bir topluluk olarak kendini lanse eden PEF, daha çok Tanah anlatılarının doğrulanmasına yönelik çalışmalar yürütmüştür.

İngilizlerin Hindistan sömürgesine giden yolu kontrol altına almak için Filistin bölgesinin önem kazanması, burada var olmalarının gerekliliğine olan inancı pekiştirmiştir. Burada belirtmek gerekir ki yalnızca sömürge yollarının kontrolü amaçlanmamış, dini açıdan kutsal kabul edilen bu yerlerde varlık gösterilmesi de önemli bir hedef olarak görülmüştür. Bu anlamda PEF, İngilizlerin bu hedefine yönelik önemli çalışmalara imza atmıştır. Bunun yanında Kitab-ı Mukaddes'in Eski Ahit kısmına yönelik yaptığı çalışmalar, Filistin'i Yahudiler için hazır hale getirir nitelikte olmuştur. Özellikle arkeolojik kazılardan elde edilen bulgularla, Yahudi-Hıristiyan geleneğinin bu topraklardaki sürekliliği kanıtlanmaya çalışılmıştır. PEF arkeolojinin politik bir araç olarak kullanımına önemli bir örnek olması nedeniyle ileriki yıllarda İsrail'e altyapı oluşturmuştur. Diğer taraftan, yapılan haritalandırma ve bölgenin toplumsal anlamda araştırılmasına yönelik yapılan çalışmalar, I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin galibiyetinde önemli bir rol oynamıştır.

Filistin Araştırma Fonu'nun sömürgeci anlayışa önemli katkılarından biri de bu zihnin bir ürünü olan Siyonizm üzerindeki etkisidir. Batı'nın sömürgeci anlayışından ilham alarak Filistin'i sahiplenen Siyonist düşünce, PEF'in yaptığı çalışmalardan etkilenecek bunları geliştirmiştir. PEF, özellikle arkeoloji ve haritalandırma alanında Siyonizm'e önemli katkılar sunmuştur. Filistin Araştırma Fonu (PEF)'na benzer şekilde aynı amaçlarla İsrail Keşif Topluluğu (IES)'nin kurulması, Siyonist düşüncenin bu mirası devraldığının en bariz örneklerinden biridir. Başka bir konu olarak Siyonizm'in sadece arkeolojiye ve haritalandırmaya dair çalışmalardan değil tamamen Batı'nın sömürge anlayışının devamı şeklinde Filistin'de işgalini gerçekleştirdiğine değinmek gerekir. Geleneksel sömürge anlayışından bazı farkları bulunsa da Siyonist anlayış, Batı düşüncesinin Filistin topraklarındaki şubesi görevini üstlenmiştir. Siyonizm, Filistin topraklarında kendisinden başka bir topluma yaşam hakkı tanımayan bir zihin dünyasına sahiptir. Bu inancıya göre, kendilerine vaat edilen topraklara tekrar geri dönmüş ve Tanrı bu toprakları sadece onlara vermiştir. Bu anlamda Siyonist ideoloji oluşturulurken Tanah'ın yalnızca bu düşünceye yönelik kısımları yeniden yorumlanarak kullanıma sokulmuştur. Burada Batının kendini üstün gören zihniyetinin ve bir yeri sömürgeleştirirken oranın halkını yok saymanın da Siyonist anlayış tarafından örnek alındığı görülebilir.

Bu çalışmada, İngilizlerin 19. yüzyıldan itibaren geliştirdiği sömürgeci zihniyetin, kutsal olduğuna inandıkları topraklarda nüfuz oluşturmak için hayata geçirdiği PEF'in önemi aktarılmaya çalışılmıştır. Diğer taraftan İngiliz-Yahudi iş birliğine vurgu yapılarak, Filistin'in Siyonist işgalinin temelini tarihsel dayanakları ortaya konulmuştur. Değişen dünya koşullarında artık doğrudan bir yeri sömürmek çok masraflı hale geldiğinden İngilizler için Siyonizm kullanışlı bir düşünce yapısı olarak görülmüştür. Sömürgeciliğin çok çeşitli araçlarından sadece biri olan PEF, yaptığı çalışmalarla Filistin'in dönüşümünde önemli roller oynamıştır. Buna göre, Eski Ahit'e yönelik yapılan arkeolojik çalışmalar toprak üzerindeki aidiyeti iddia etmek için önemli bir araç olurken diğer yandan yapılan haritalandırma çalışmaları İngiliz ordusu için kullanışlı olmuştur. Yapılan bu çalışmalar nihayetinde Siyonizm'in kurucu kadrolarının bölgede işgaline meşruiyet kazandırması için altyapı sağlamıştır. İsrail Devleti kurulduğu andan itibaren bu altyapıyı kullanmış sonrasında benzer kuruluşlarla sömürgeci zihniyetin Filistin'de devamını sağlamıştır. Günümüzde yaşanan olayların anlaşılması bakımından İngilizlerin

sömürgeci anlayışı ve PEF gibi kuruluşlar önemli görülmektedir. Diğer taraftan gerek Kitab-ı Mukaddes'in doğrulanması çalışmaları gerek isimlendirme ve haritalandırma çalışmaları toplumu da inşa eden birer araç olmuşlardır. İngilizlerin bölgeye gelişinden itibaren yaptığı tüm çalışmalar, yüz yılı aşkın süre sonrasında Siyonizm'in işgalini meşrulaştırma mitlerine dönüşmüştür. İki asırdan fazla süredir yürütülen çalışmalarla geliştirilen ve güçlendirilen Yahudi-Hıristiyan birlikteliği, günümüzde Batılı devletlerin kayıtsız şartsız İsrail'i desteklemelerinin nedenini gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak yaklaşık yüz yıldır Filistin coğrafyasındaki karışıklığı ve çatışmayı ortaya çıkaran ana aktörler bu çalışmanın odak noktası olmuştur. Filistin'de önce Osmanlı idaresinin sonlandırılması, sonrasında buradaki hedeflerini hayata geçirmek isteyen Batılı devletlerin kendi ideolojisine hizmet eden Siyonizm'i desteklemeleri yüz yılı aşan bir hazırlık sürecinin sonucudur. 19. yüzyılın başından itibaren başlayan bu süreç, 20. yüzyılın ortasında İsrail devletinin kurulmasıyla nihayet bulmuştur. Bu aralıkta geçen zaman zarfında özellikle İngilizler, yıllarca edindikleri sömürgecilik birikimini bu coğrafyaya da aktarmıştır. Dünyayı "uygarlaştırma" misyonunun bir parçası olarak bu bölgenin de dönüşümü çeşitli araçlarla gerçekleştirilmiştir. Bu araçlardan biri olan arkeoloji, ilk etapta İngilizlerin uygarlıklarını geçmişe dayandırarak Filistin bölgesinde söz sahibi olduklarını iddia etmek için kullanışlı olmuştur. Bu bağlamda PEF'i kurarak bu amaca hizmet eden önemli bir oluşumu ortaya çıkarmışlardır. Çalışmada PEF'in ideolojik arka planı, öncü kuruluşları ve politik çıkarlarla ilişkisi tüm yönleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Nihayetinde PEF'in, bilimsel araştırmalar yapmak olan kuruluş amacını göz ardı ederek daha çok İngilizlerin sömürgeci çıkarlarına veri sağladığı görülmüştür. PEF; dini, ticari, siyasi çıkarların iç içe geçtiği ve bu çıkarlara ulaşmak için oluşturulan çeşitli vasıtalarından biri olmuştur. Son aşamada ise Batı'nın ideolojik dünyası içinde yetişen kişilerin ürettiği Siyonizm fikri, ikisi arasında Filistin'de vazgeçilmez bir ortaklık oluşturmuştur. Bu anlamda, İngilizlerin sömürgeci hedeflerine hizmet eden araçların, Siyonizm fikrine sahip kişilerce İsrail devletine giden süreçte kullanıldığı görülmüştür. Bu yüzden PEF gibi kuruluşların, Filistin coğrafyasındaki mevcut durumu anlamlandırmak ve sorunlara çözüm önerisi sunmak için ayrıntılı şekilde araştırılması elzemdir.

KAYNAKÇA

- Abu-Sitta, Salman. "The Survey of Western Palestine Revisited: The Visible and The Hidden". *Palestine Land Society*, ts. <https://www.plands.org/en/articles-speeches/speeches/2020/the-survey-of-western-palestine-revisited>
- Alicı, Mustafa. "Üç Kudüs: Kudüs'e Siyonist, Evanjelik ve Reel-Politik Yaklaşımlar". *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 6/15 (2018), 41-58.
- Almog, Shmuel vd. (ed.). *Zionism and Religion*. U.S.A.: University Press of New England, 1. Basım, 1998.
- Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1. Basım, 1997.
- Armstrong, Karen. "Sacred Space: The Holiness of Islamic Jerusalem". *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 1/1 (1997), 5-21.
- Assmann, Jan. *Kültürel Bellek*. çev. Ayşe Tekin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Attias, Jean-Christophe - Benbassa, Esther. *Paylaşılamayan Kutsal Topraklar ve İsrail*. çev. Nihal Önel. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 2012.
- Bahrani, Zainab. "Mezopotamya'nın Keşfinin Anlatılmamış Hikayesi". *Geçmişe Hücum-Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914*. 125-157. İstanbul: SALT Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Bajoit, Guy. "Siyonizm ve Emperyalizm". *Siyonizm ve Irkçılık*. ed. Türkkaya Ataöv. 216-238. İstanbul: İstiklal Yayıncılık, 3. Basım, 2019.
- Bar-Yosef, Eitan. *The Holy Land In English Culture 1799-1914*. New York: Oxford University Press, 1. Basım, 2005.
- Benvenisti, Meron. *Sacred Landscape: The Buried History of the Holy Land Since 1948*. çev. Meron Kaufman-Lacusta. U.S.A.: University of California Press, 1. Basım, 2000.
- Black, Ian. *Komşular ve Düşmanlar: Filistin ve İsrail'deki Araplar ve Yahudiler 1917-2017*. çev. İrem Sağlam. İstanbul: Pegasus Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Charlesworth, James H. *Jesus and Temple: Textual and Archaeological Explorations*. U.S.A.: Fortress Press, 1. Basım, 2014.
- Cline, Eric H. *Biblical Archaeology: A Very Short Introduction*. Oxford ; New York: Oxford University Press, 1. Basım, 2009.
- Çelik, Zeynep vd. (ed.). *Geçmişe Hücum- Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914*. İstanbul: SALT Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Çiğdem, Ahmet. *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 1997.
- Darwin, John. "Imperialism and the Victorians: The Dynamics of Territorial Expansion". *English Historical Review* 112/447 (1997), 614-642.
- Davis, Thomas W. *Shifting Sands: The Rise and Fall of Biblical Archaeology*. Oxford ; New York: Oxford University Press, 2004.
- Diaz-Andreu, Margarita. *A World History of Nineteenth Century Archaeology-Nationalism, Colonialism, and the Past*. U.K.: Oxford University Press, 1. Basım, 2007.
- Dikkaya, Fahri. "Arkeoloji: Toprağın Altındaki İktidarı Bulmak". *Bilim ve İktidar*. 79-87. Ankara: Dipnot Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Dupont, Anne-Larue vd. *Ortadoğu Tarihi-19. Yüzyıldan Günümüze*. çev. Ayşe Meral. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 1. Basım, 2022.

- El-Haj, Nadia Abu. “Arkeoloji ve Yerleşimci İsrail Ulusu Üzerine Düşünceler”. *Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması*. ed. Ayşe Boren. 81-99. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2019.
- El-Haj, Nadia Abu. *Facts on the Ground-Archaeological Practice and Territorial Self-Fashioning in Israeli Society*. U.S.A.: The University of Chicago Press, 1. Basım, 2001.
- Ferguson, Niall. *İmparatorluk- Britanya’nın Modern Dünyayı Biçimlendirishi*. çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 4. Basım, 2017.
- Ferro, Marc. *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*. çev. Muna Cedden. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1. Basım, 2002.
- Foucault, Michel. *Bilginin Arkeolojisi*. çev. Veli Urhan. İstanbul: Birey Yayıncılık, 1. Basım, 1999.
- Galor, Katharina. *Finding Jerusalem: Archaeology Between Science and Ideology*. California: University of California Press, 1. Basım, 2017.
- Gibson, Shimon. “British Archaeological Work in Jerusalem between 1865 and 1967: An Assesment”. *Unearthing Jerusalem: 150 Years of Archaeological Research in the Holy City*. 23-57. U.S.A.: Eisenbrauns, 1. Basım, 2011.
- Goren, Haim vd. *Mapping the Holy Land- The Foundation of a Scientific Cartography of Palestine*. London, UK: İ.B. Tauris, 1. Basım, 2017.
- Graves, Charles L. *The Life and Letters of Sir George Grove*. U.S.A.: Cornell University Library, 1. Basım, 1903.
- Greilsammer, İlan. *Siyonizm*. çev. Işık Ergüden. Ankara: Dost Yayınevi, 1. Basım, 2007.
- Grove, George (ed.). “Palestine Exploration Fund-From The Original Prospectus”. PEQ, 1869. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://biblicalstudies.org.uk/pdf/pefq/1869-71_001.pdf
- Haas, Jacob De. *History Of Palestine - The Last Two Thousand Years*. New York: The Macmillan Company, 1. Basım, 1934.
- Hadawi, Sami - Lehn, Walter. “Siyonizm ve Filistin Toprakları”. *Siyonizm ve Irkçılık*. ed. Türkkaya Ataöv. 421. İstanbul: İstiklal Yayıncılık, 3. Basım, 2019.
- Haddad, H.S. “The Biblical Bases of Zionist Colonialism”. *Journal of Palestine Studies* 3/4 (2016), 97-113.
- Hasanoğlu, Eldar. “Yahudiler Siyonizm’i Hristiyanlardan Mı Aldılar?” *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 117-154.
- Jacobson, David M. “The Funding of The PEF in Its Early Years, Associated Issues and Responses”. *Palestine Exploration Quarterly* 152/2 (2020), 147-169.
- Karaman, M. Lutfullah. “Filistin”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1996. <https://islamansiklopedisi.org.tr/filistin>
- Kavas, Ahmet. “Sömürgecilik”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2009. Erişim 16 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/somurgecilik>
- Layard, Austen H. *Discoveries in The Ruins of Nineveh and Babylon*. U.S.A.: Georgias Press, 1. Basım, 2002.
- Lebb, Susanne. “Yerel Zaman veya Antik Geçmişin Mevcudiyeti”. *Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması*. ed. Ayşe Boren. 147-158. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Lipkind, Goodman. “Alexander, Michael Solomon”. *The Jewish Encyclopedia*, ts. <https://jewishencyclopedia.com/articles/1148-alexander-michael-solomon>

- Malley, Shawn. "Layard Girişimi: Kraliçe Viktorya Döneminde Arkeoloji ve Mezopotamya'da Gayri Resmi Emperyalizm". *Geçmişe Hücum-Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914*. 99-125. İstanbul: SALT Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Masalha, Nur. *Palestine: A Four Thousand Year History*. London, UK: Zed Books, 2018.
- Masalha, Nur. *The Bible and Zionism & Invented Traditions, Archaeology and Post Colonialism in Palestine-Israel*. U.K.: Zed Books, 1. Basım, 2007.
- Masalha, Nur. *The Zionist Bible-Biblical Precedent, Colonialism and the Erasure Memory*. U.S.A.: Routledge, 2. Basım, 2014.
- Moro-Abadia, Oscar. "Bir Kolonyal Söylem Olarak Arkeoloji Tarihi". *Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması*. ed. Ayşe Boren. 51-80. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Moscrop, J.James. *The Palestine Exploration Fund: 1865-1914*. U.K.: University of Leicester, Doktora Tezi, 1996.
- Öke, Mim Kemal. *Kutsal Topraklarda Siyonistler ve Masonlar: İhanetler, Komplolar, Aldanmalar*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1. Basım, 1990.
- Öke, Mim Kemal. *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1923)*. İzmir: Timaş Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Özdoğan, Mehmet. *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1. Basım, 2006.
- Özdoğan, Mehmet. *50 Soruda Arkeoloji*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 1. Basım, 2011.
- Özkaplan Yurdakul, Nurcan. "Kudüs'te İngiliz Varlığının Dinden İdeolojiye Değişen Gereklere Bir Bakış". *TYB AKADEMİ* 27 (2019), 169-191.
- Pappe, İlan. *Modern Filistin Tarihi*. çev. Nuri Plümer. Ankara: Phoenix Yayınları, 1. Basım, 2007.
- Pappe, İlan. *Ten Myths About Israel*. U.S.A.: Verso Books, 1. Basım, 2017.
- Pappe, İlan. "The Bible In The Service of Zionism". *History, Archaeology and The Bible Forty Years After "Historicity"*. ed. Ingrid Hjelm - Thomas L. Thompson. 247. U.S.A.: Routledge, 1. Basım, 2016.
- Pitterberg, Gabriel. *Siyonizmin Dönüşleri-Mitler, Siyaset ve İsrail'de Araştırmacılık*. çev. Aysun Babacan. İstanbul: İthaki Yayınları, 1. Basım, 2012.
- Prior, Michael. *Bible and Colonialism: A Moral Critique*. Sheffield: Continuum International Publishing, 1. Basım, 1997.
- Reinsch, Warren. "Merneptah Stele: Proving Israel's 3200-Year Existence". 2018. <https://armstronginstitute.org/122-merneptah-stele-proving-israels-3200-year-existence>
- Said, Edward W. "Emperyalizm ve Siyonizmin Entellektüel Kökenleri". *Siyonizm ve Irkçılık*. ed. Türkkaya Ataöv. 207-215. İstanbul: İstiklal Yayıncılık, 3. Basım, 2019.
- Said, Edward W. *Kültür ve Emperyalizm*. çev. Necmiye Alpay. İstanbul: Hil Yayın, 4. Basım, 2016.
- Said, Edward W. *Şarkiyatçılık-Batı'nın Şark Anlayışları*. İstanbul: Metis Yayınları, 10. Basım, 2017.
- Saleh, Mohsen Mohammed. *History of Palestine: A Methodical Study of the Palestinian Struggle*. Pakistan: Al-Falah Foundation, 2003.

- Sand, Şlomo. *Yahudi Halkı Nasıl İcat Edildi? - Kitabı Mukaddes'ten Siyonizme*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Doğan Kitap, 1. Basım, 2011.
- Schölch, Alexander. "Britain in Palestine, 1838-1882: The Roots of The Balfour Policy". *Journal of Palestine Studies* 22/1 (1992), 39-56.
- Schöllgen, Gregor. *Emperyalizm ve Denge-Almanya, İngiltere ve Şark Meselesi 1871-1914*. çev. M.Sami Türk. İstanbul: Kronik Kitap, 1. Basım, 2021.
- Silberman, Neil Asher. "Vaat Edilmiş Topraklar ve Seçilmiş Halklar: Arkeolojik Anlatının Politikası ve Poetikası". *Arkeoloji: Tarihin ve Kültürün Yapılandırılması*. ed. Ayşe Boren. 23-49. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 2019.
- Stanley, Arthur Penrhyn. *Sinai and Palestine-In Connection with Their History*. London, UK: John Murray, 7. Basım, 1868.
- Sunar, Lütfi. "XIX. Yüzyıl Avrupasında Emperyalizm Algısı". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3/14 (2007), 57-80.
- Thomas, Zachary. "On the Archaeology of 10th Century Bce Israel and the Idea of the 'State'". *Palestine Exploration Quarterly* 153/3 (2021), 244-257.
<https://doi.org/10.1080/00310328.2021.1886488>
- Tibawi, A.L. *British Interests in Palestine 1800-1901: A Study of Religious and Educational Enterprise*. U.K.: Oxford University Press, 1. Basım, 1961.
- Tolias, George. "'Saygısız Bir Sanat Sevgisi': Yunan Antik Eserlerinin Yağmalanması, 1780-1820". *Geçmişe Hücum-Osmanlı İmparatorluğunda Arkeolojinin Öyküsü, 1753-1914*. 71-95. İstanbul: SALT Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Toprak, Bilal. *Din Arkeolojisi ve Göbekli Tepe*. İstanbul: MiletNihal Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Toprak, Bilal. "İsrail'e Dönüş Miti Bağlamında Kutsal Metnin Araçsallaştırılması". *Artuklu Akademi* 10/2 (2023), 159-180.
- Vereté, Mayir. "Why Was a British Consulate Established in Jerusalem?" *Oxford Journals* 85/335 (1970), 316-435.
- Watson, Col. Sir C.M. *Palestine Exploration Fund-Fifty Years' Work in the Holy Land-A Record and a Summary 185-1915*. London, UK: The Committee of the Palestine Exploration Fund, 1. Basım, 1915.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=njp.32101013849177&seq=13>
- Whitelam, Keith W. *Revealing the History of Ancient Palestine: Changing Perspectives* 8. ed. Emanuel Pfoh. U.K.: Routledge, 1st edition., 2014.
- Wilken, Robert L. *The Land Called Holy*. New Haven, Conn.; London: Yale University Press, New Haven & London, 2009.
- Wilson, Jeremy. *Lawrence of Arabia-The Authorized Biography of T.E. Lawrence*. New York: Atheneum Macmillan Publishing, 1. Basım, 1990.
- Yang, Anand A. (ed.). *Crime and Criminality in British India*. U.S.A.: The University of Arizona Press, 1. Basım, 1985.
- Zeytinoğlu, Ömer. "Kuzey Amerika Kızılderililerinin Trajik Öyküsü". *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi* 21 (2020), 191-213.
https://hymnary.org/person/Stanley_AP?tab=hymnals. "Arthur Penrhyn Stanley", ts. Erişim 13 Temmuz 2023
- <http://textualcultures.blogspot.com/2017/06/not-finding-byzantine-churches-on.html>. "Finding Byzantine Churches on the Temple Mount: A Short History", ts. Erişim 14 Temmuz 2023

The Palestine Exploration Fund. “History of Palestine Exploration Fund”. Erişim 19 Ocak 2022. <https://www.pef.org.uk/about/history/>
<https://victorianweb.org/art/architecture/fergusson/1.html>. “James Fergusson, Architectural Historian”. Erişim 14 Temmuz 2023.
<https://victorianweb.org/art/architecture/fergusson/1.html>
“Palestine Exploration Fund Twenty-First Anniversary Meeting”. PEQ, 1887. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://biblicalstudies.org.uk/pdf/pefqs/1887_01_005.pdf
The Palestine Exploration Fund. “Palestine Exploration Quarterly”. Erişim 21 Ocak 2022. <https://www.pef.org.uk/publications/palestine-exploration-quarterly/>
<https://www.pef.org.uk/about/history/sir-charles-warren/>. “Sir Charles Warren”, ts. Erişim 15 Temmuz 2023

EKLER

Ek 1: PEF Açılış Toplantısı. İlk Cümle: “Hiçbir yer inancımızın belgelerinin yazıldığı topraklardan daha fazla ilgimizi çekmemeli.”

1869, Dec. 13.
Gift of
Saml. A. Green, M. D.
Boston.
(1869)
THE

PALESTINE EXPLORATION FUND.

FROM THE ORIGINAL PROSPECTUS.

No country should be of so much interest to us as that in which the documents of our Faith were written, and the momentous events they describe enacted. At the same time no country more urgently requires illustration. Even to a casual traveller in the Holy Land the Bible becomes, in its form, and therefore to some extent in its substance, a new book. Many an allusion which hitherto had no meaning, or had lain unnoticed, starts into prominence and throws a light over a whole passage.

It is proposed to raise a fund to be applied to the purposes of investigating the Holy Land, by employing competent persons to examine the following points :—

1. *Archæology*.—Jerusalem alone would furnish an ample field in this department. What is above ground will be accurately known when the present survey is completed ; but below the surface hardly anything has yet been discovered. The Tombs of the Kings on Mount Zion—the course of the Tyropæon Valley—the real extent of the Temple enclosure—the site of the Tower of Antonia—of the Palace of Herod—of Ophel—of the Pool of Bethesda—the position of the towers of Hippicus and Psephinus—the spring and conduit of Hezekiah—are all awaiting excavation.

2. *Manners and Customs*.—A work is urgently required which shall do for the Holy Land what Mr. Lane's "Modern Egyptians" has done for Egypt—describe in a systematic and exhaustive order, with clear and exact minuteness, the manners, habits, rites, and language of the present inhabitants, with engravings intended like his "not to embellish the pages, but to explain the text." Many of the ancient and peculiar customs of Palestine are fast vanishing before the increasing tide of Western manners, and in a short time the exact meaning of many things which find their correspondences in the Bible will have perished.

3. *Topography*.—Of the coast-line of Palestine we now possess an accurate map in the recent Admiralty Charts. What is wanted is a survey which

RECONNAISSANCE
OF THE
PLAIN OF PHILISTIA,
BY
LIEUT. CHARLES WARREN, R.E.
— 1867.—
FOR THE PALESTINE EXPLORATION FUND

SCALE 2 MILES TO ONE INCH.

31-95

PALESTINE EXPLORATION FUND. PL. XLII.

The map depicts the coastal plain of Philistia, bounded by the Mediterranean Sea to the west and the Judean Hills to the east. Major towns such as Gaza, Ashdod, and Be'er Sheva are shown. The map also indicates the locations of numerous smaller settlements and military posts. A scale bar at the bottom left shows distances up to 10 miles. The title block at the top center identifies the work as a reconnaissance map by Lieutenant Charles Warren, R.E., from 1867, published for the Palestine Exploration Fund. The map is labeled with various place names in English and Arabic script, and it includes a latitude and longitude grid.

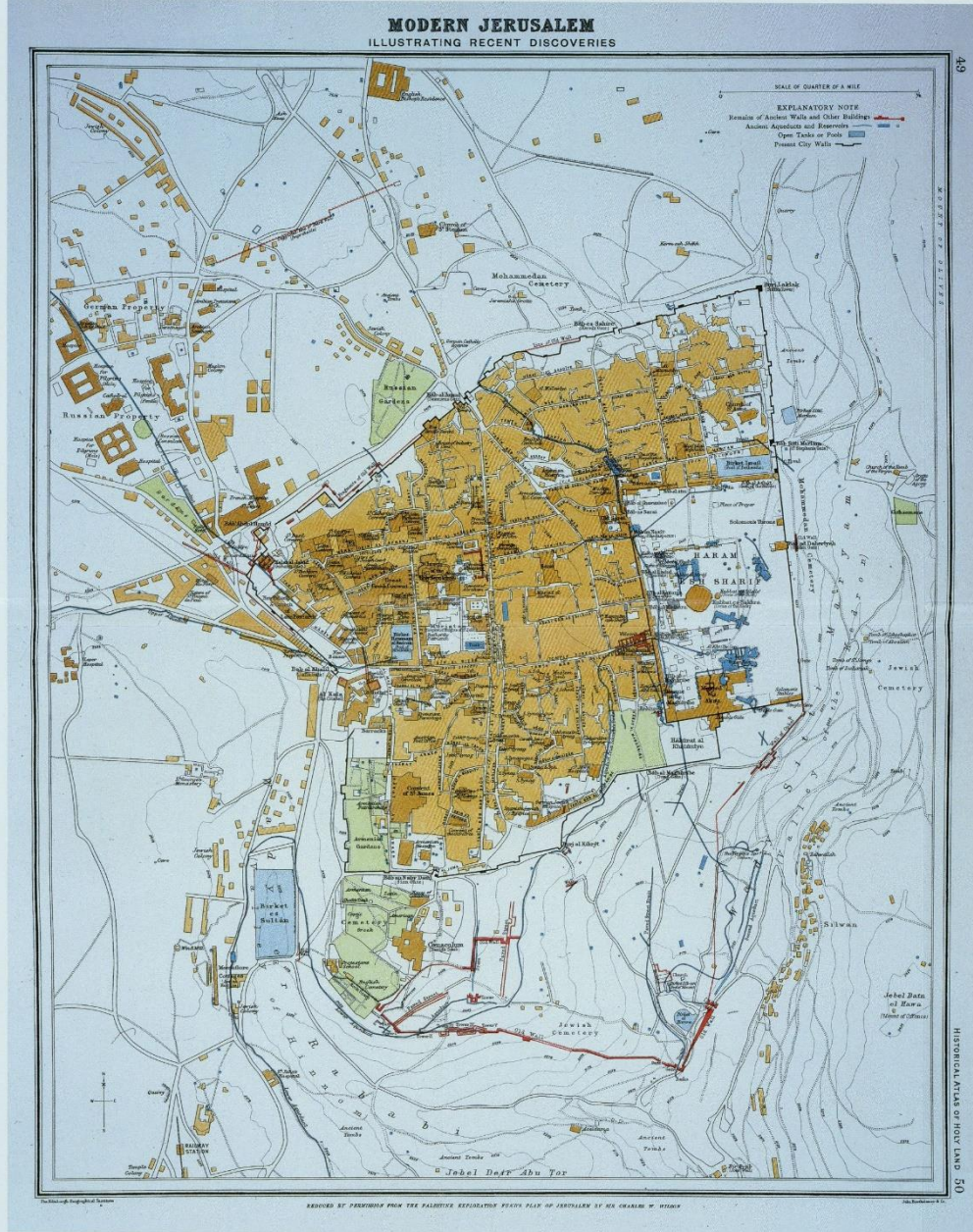
Ek 3: Charles Warren'ın Kudüs kazılarında Barclays Kapısı ve Eriha'da bulunduğu arkeolojik kalıntılar (1867-1870).

[illegible]

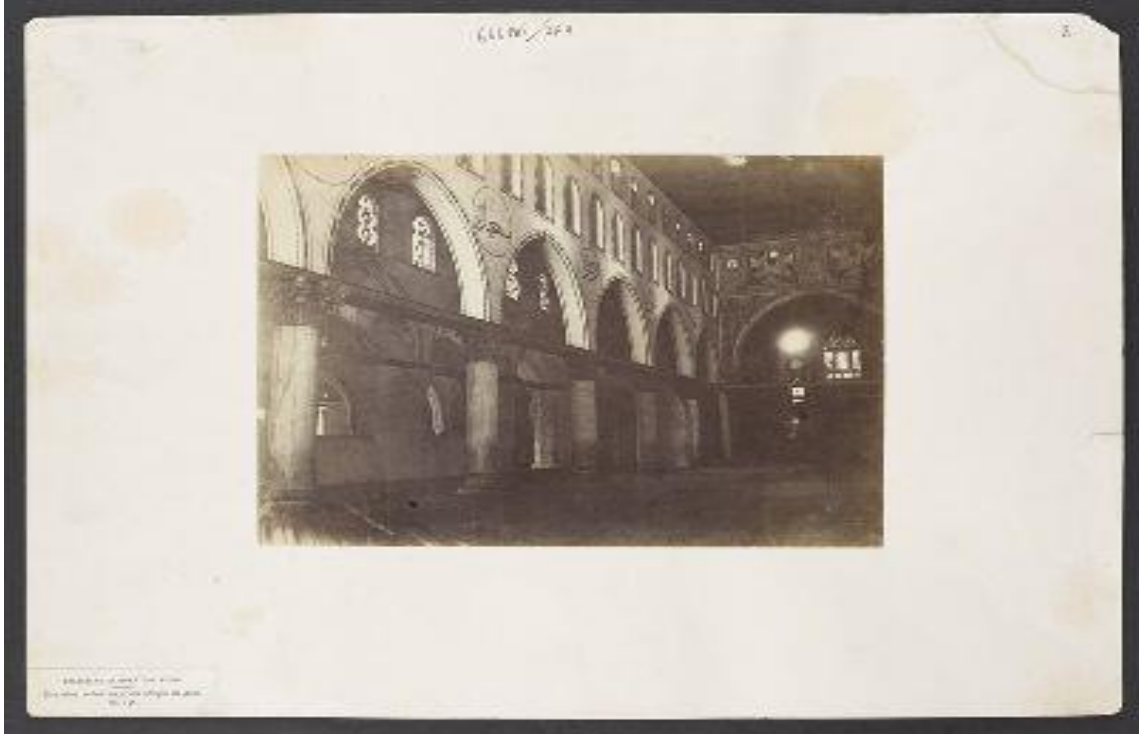
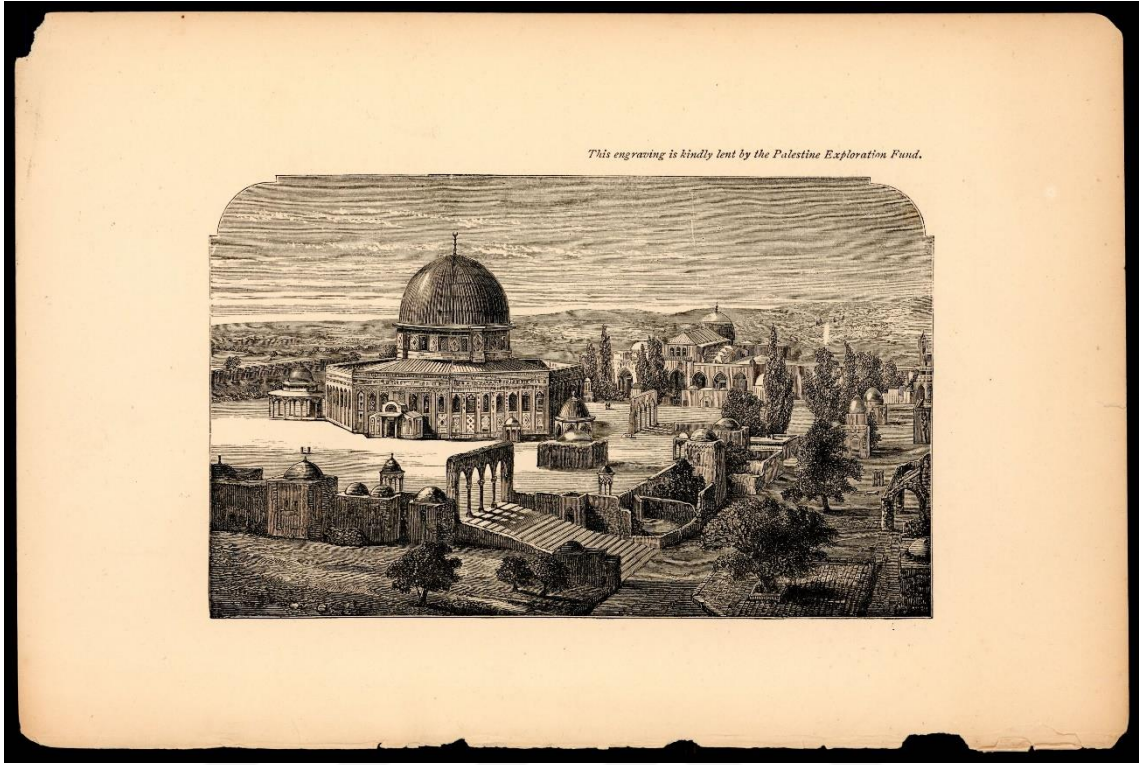
[illegible]

Ek 6: Wilson Kudüs Haritası 1915'te renklendirilmiş hali (1867).

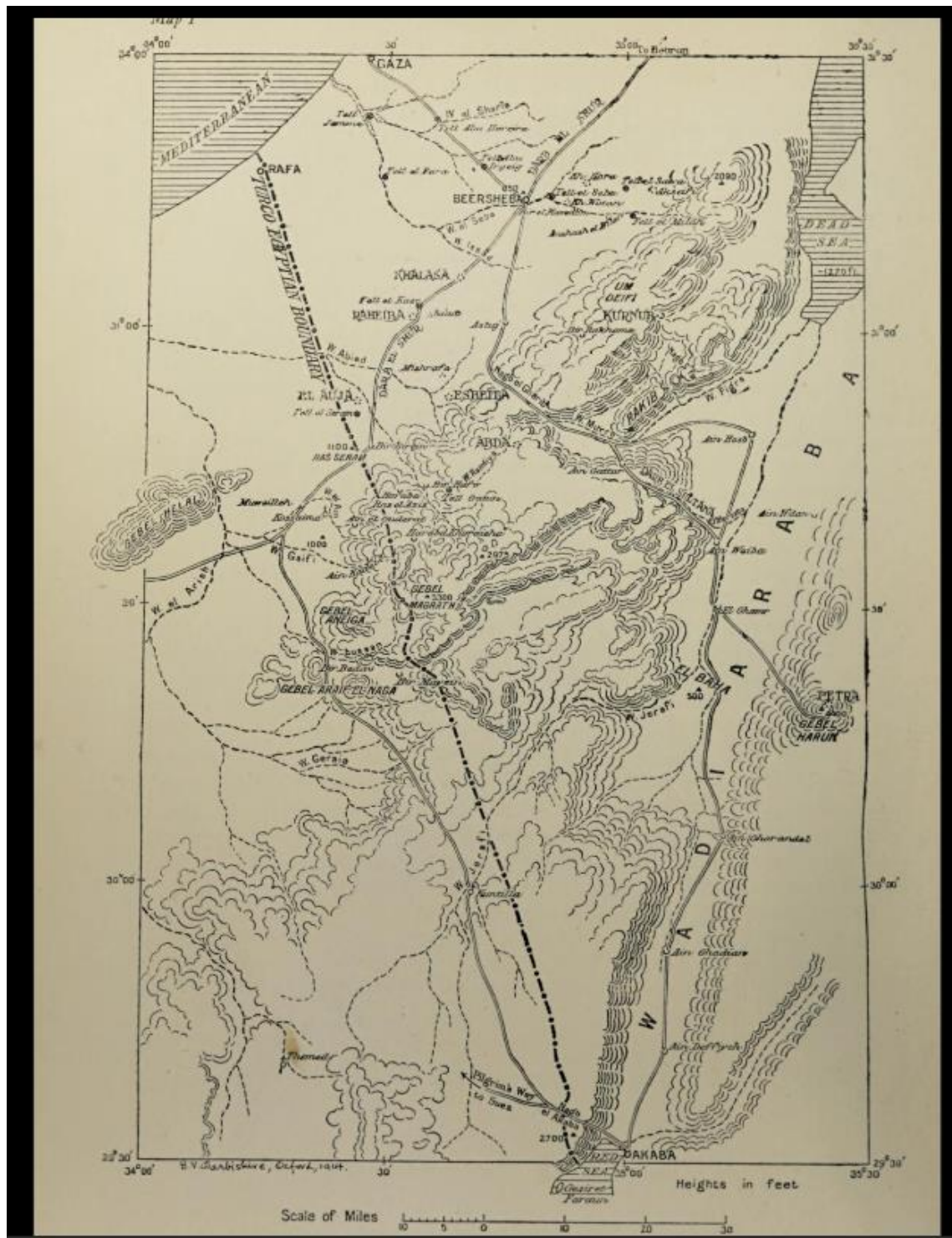

Mn005.3 Modern Jerusalem illustrating recent discoveries. Reduced from the Palestine Exploration Fund's plan of Jerusalem by Sir Charles W. Wilson, 1867, and reprinted in the Atlas of the Historical Geography of the Holy Land. Edinburgh, 1915. [Public Record Office, FO 925 41043]

Ek 7: Mescid-i Aksa'nın PEF tarafından dıştan ve iten ekilen fotoğrafi.

Ek 8: Lawrence Filistin Haritası (Wilderness of Zin).

Ek 9: Lawrence Tell-el Seram kazısı öncesi ve sonrası (Wilderness of Zin).

PLATE V.

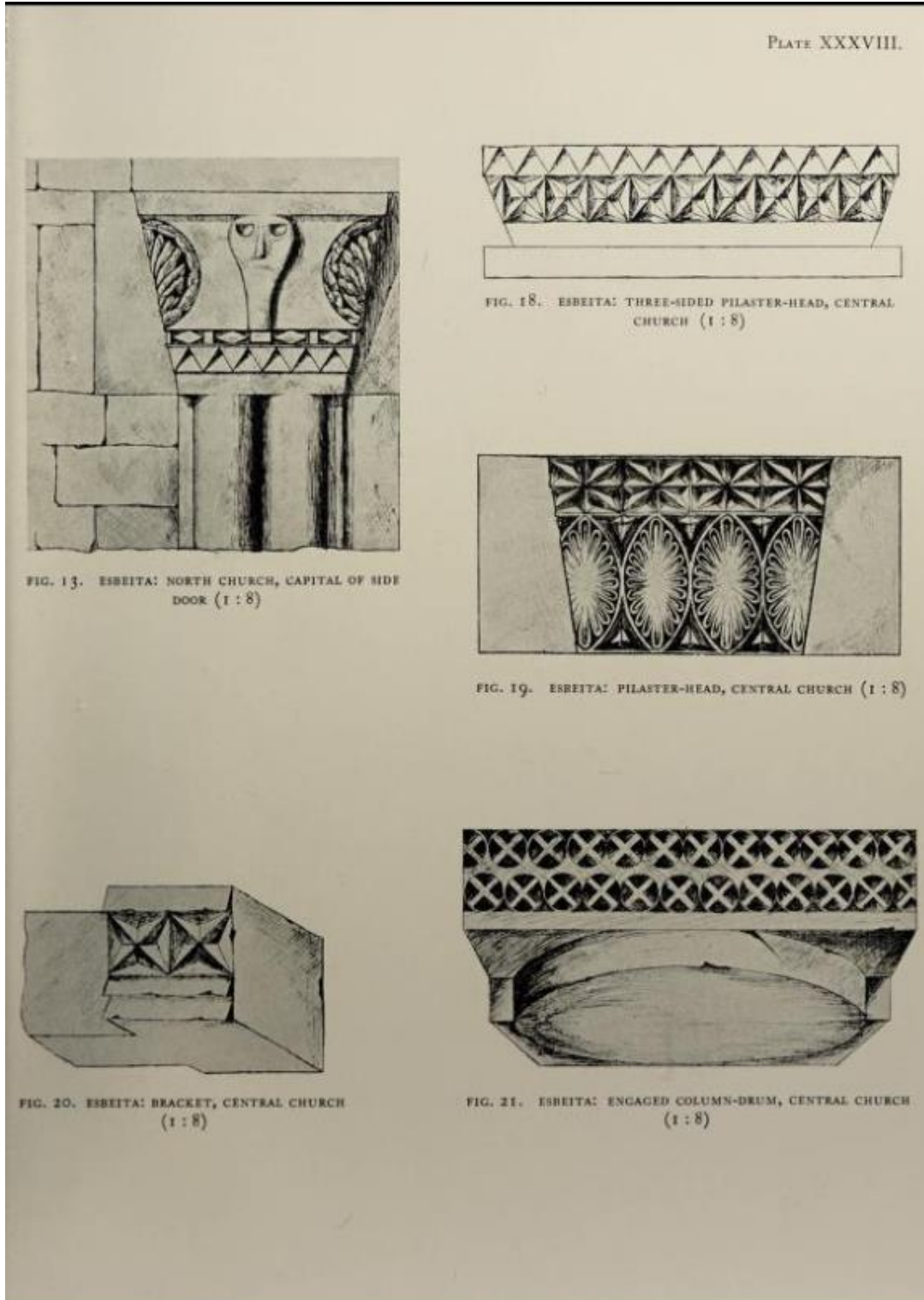

(1) TOMB AT TELL EL SERAM BEFORE EXCAVATION.

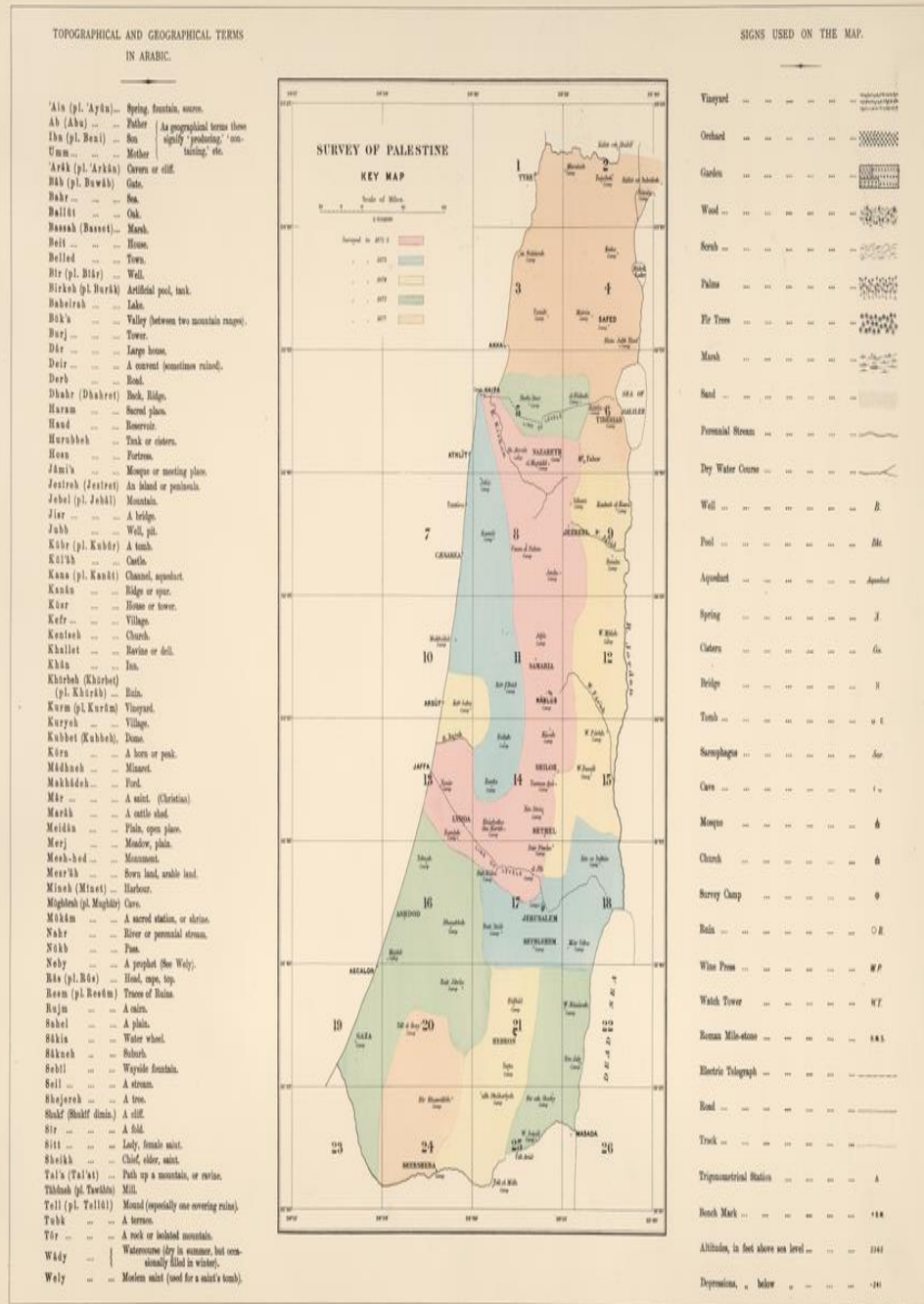

(2) SAME TOMB AT TELL EL SERAM AFTER EXCAVATION.

Ek 10: Lawrence'ın arkeolojik kazılarda elde ettiği kalıntılar.

Ek 11: PEF tarafından çizilen Arapça isimlerin açıklandığı harita.

ÖZGEÇMİŞ

Oğuzhan Şener, Malatya ilinde ilkokul, ortaokul tahsilini tamamladıktan sonra Beydağı Anadolu Lisesi'nde ortaöğretim eğitimini tamamladı. Aynı yıl kazandığı İstanbul Medeniyet Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler bölümünden 2019 yılında mezun oldu. Özel sektörde çeşitli iş deneyimlerinden sonra, 2021 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi Kudüs ve Filistin Çalışmaları Ana Bilim Dalında yüksek lisansa başladı.

